

honderd jaar zuivelindustrie in Oosterswolve

Honderd jaar zuivelindustrie in Oosterwolde

In opdracht van de Coöp. Zuivelindustrie „De Zuid-Oost-Hoek” te Oosterwolde
geschreven en samengesteld door dr. T. H. Oosterwijk.

*Door www.zuivelhistorienederland.nl is april 2007 toestemming gevraagd voor plaatsing op internet.
Neem s.v.p. opnieuw contact op!*

Inhoud	
Inleiding	7
De aanloop	9
De eerste fabrieken in de Stellingwerven	9
Naar de coöperatieve vorm	13
Op eigen benen	18
Naar de echte coöperatie	20
De eerste fusies	24
Tot de Eerste Wereldoorlog	28
De Eerste Wereldoorlog	32
De twintiger jaren	39
De grote crisis	47
De Tweede Wereldoorlog	54
Herstel en opbouw	63
De vijftiger jaren	67
„De Zuid-Oost-Hoek” wordt geboren	78
„De Zuid-Oost-Hoek” op weg	81
Een toenemende melkstroom	86
Het bedrijf anno 1970	93
De breuk met de Frico	96
Interne aangelegenheden	101
In de slag met de DOMO	104
De fusie met de C.Z. „Oost-Groningen”	109
Het laatste decennium	113
Nawoord	123
Historisch overzicht melkaanvoer	124
„De Drie Gemeenten” te Elsloo	126
	Wijnjeterp133
Waskemeer	137
„Mei-Inoar len” (Samen Eén)	140
Terwispel	140
Langezwaag	143
Boornbergum	146
Olterterp	149
De Drentse fabrieken	154
Anloo	154
Grolloo	157
Rolde	161
Coöp. Zuivelindustrie „Oost-Groningen”	169
Verantwoording	175
Inhoud	178
Toevoeging	
Trefwoordenindex	180

Het huidige bestuur van de Coöperatieve Zuivelindustrie „De Zuid-Oost-Hoek”.

Voorste rij voor de stoep, v.l.n.r.: St. Groote, lid directie; S. de Jong, secretaris, Bakkeveen; J. van Weperen, voorzitter, Oosterwolde; J. W. de Boer, Schildwolde. Tweede rij: D. Hoitinga, algemeen directeur; W. Geerligs, De Wilgen; K. H. Gorter, Oosterwolde; J. Hids, Onstwedde; W. J. Eggenkamp, Oosterwolde; W. Pool, Wijnjewoude. Achterste rij: C. Visser, lid directie; J. Heida, Terwispel; J. Dolsma, Vledderveen; J. Bentum, Rolde; H. J. de Vries, Langezwaag.

Inleiding

Dit boek is niet de geschiedenis van de zuivelindustrie in Friesland of zelfs van Ooststellingwerf, hoewel er vele bijzonderheden over de fabriekmatige melkverwerking in Z.O. Friesland in zijn verwerkt. Het gaat om de wederwaardigheden van de coöperatieve zuivelfabriek „Oosterwolde en Omstreken” en haar uitgroei tot Coöperatieve Zuivelindustrie „De Zuid-Oost-Hoek”. Vele van die wederwaardigheden zijn gelijk aan of lopen parallel met wat elders in de zuivelindustrie is gebeurd. Dat is zeker het geval met de geschiedenis tot 1950-1960. Dan komt de periode van de fusies en wordt er in feite een geheel nieuw hoofdstuk geschreven over de zuivelindustrie. Het eerste gedeelte van het boek is de min of meer doorlopende geschiedenis van het bedrijf in Oosterwolde. In het tweede gedeelte worden bijzonderheden medegedeeld over de bedrijven, die in de Zuid-Oost-Hoek zijn opgegaan.

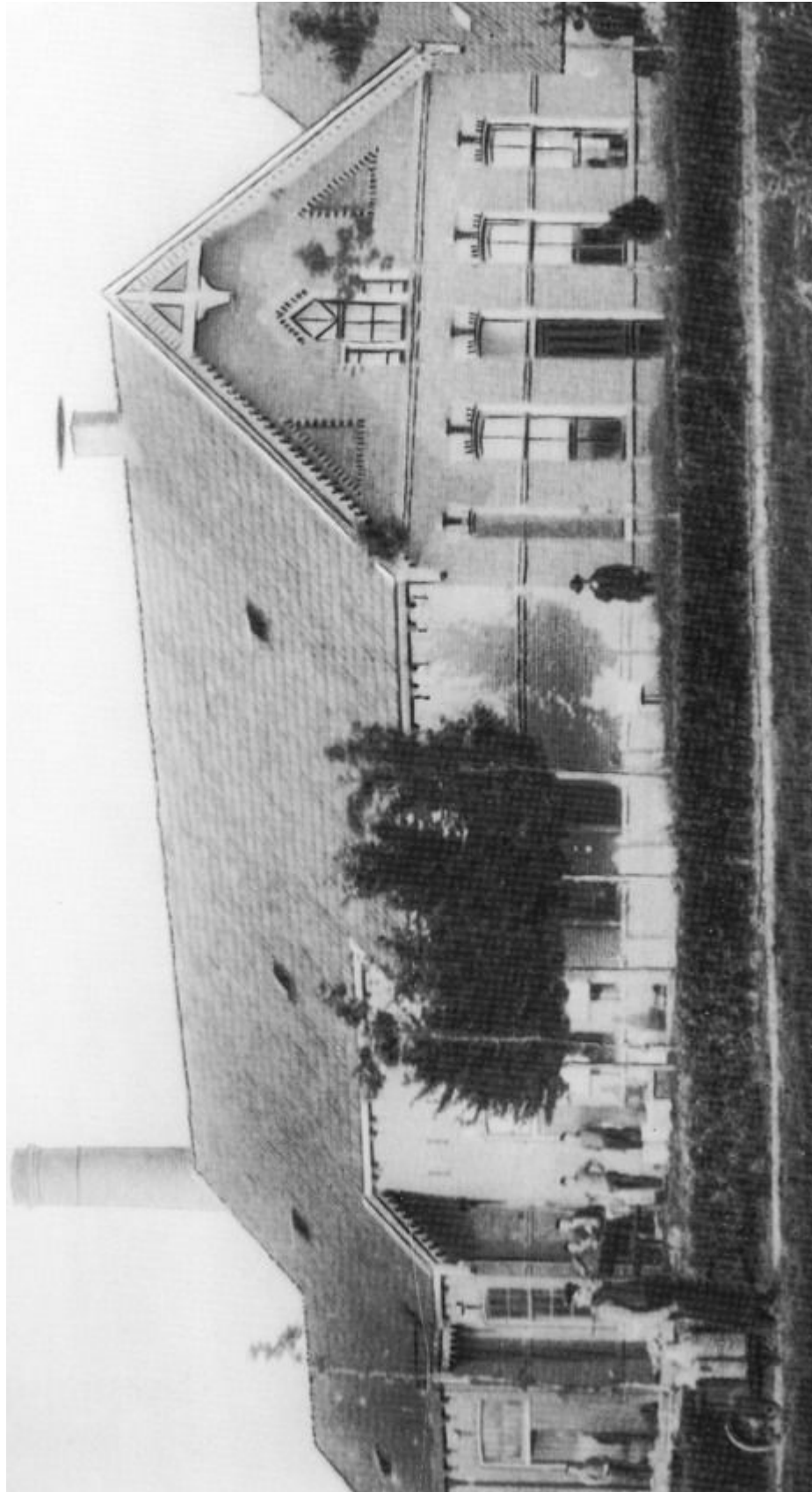
Hoe de ontwikkeling verder zal zijn is uiteraard onbekend; er zullen zonder twijfel weer nieuwe wegen worden ingeslagen. Dat is in het verleden gebeurd - dit geschrift legt daar in ruime mate getuigenis van af - het zal zonder twijfel in de toekomst ook gebeuren. Als ook dan gezamenlijk de schouders er onder worden gezet, dus in coöperatief verband, zal dat zeker lukken. Maar het is de overtuiging van de schrijver, dat het ook absolute voorwaarde zal zijn. Toen aan het einde van de vorige eeuw de melkverwerking fabriekmatig werd aangepakt, telde het platteland eigenlijk alleen boeren en mensen die van de boeren afhankelijk waren. Thans is het aandeel van de boeren in de bevolking ongeveer 5% en het is niet onwaarschijnlijk, dat dit nog verder zal dalen. Daarom geldt voor de boeren meer dan ooit tevoren: „Let op uw saeck”.

Moge het een plezier zijn in dit geschrift te bladeren en te lezen om herinneringen op te halen. Ten overvloede zij wellicht nog opgemerkt, dat dit geschrift geheel voor rekening en verantwoording is van de schrijver.

Oosterwolde, 1 mei 1989.

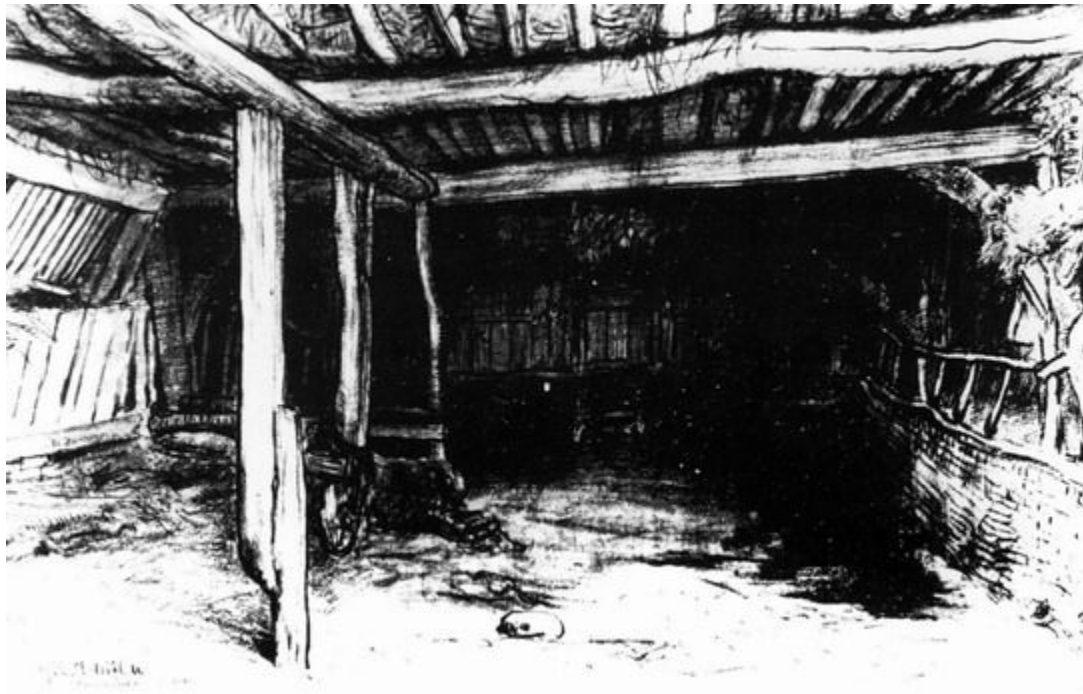
Dr. T. H. Oosterwijk, Oud-burgemeester van Ooststellingwerf.

Foto volgende blz.: *De fabriek in Oosterwolde ± 1900.*

De aanloop

[009] De landbouwkundige situatie in het zuid-oosten der provincie - met name in Ooststellingwerf - verschilde in het midden van de vorige eeuw aanzienlijk van die in overig Friesland, in het bijzonder de greidhoek. Daar was de veehouderij sedert onheuglijke tijden de basis van het boerenbestaan. Er werd aan de boter, die overwegend naar Engeland werd geëxporteerd, goed verdiend. Maar na ongeveer 1870 kwam er de klad in. De concurrentie uit Zweden en vooral Denemarken nam toe, omdat daar nieuwe verwerkingsmethoden werden toegepast, waardoor kwalitatief betere boter werd geproduceerd. Daarbij kwam, dat er ook hier en daar met de boter werd geknoeid. Het gevolg was, dat de boterhandel op Engeland een gevoelige knak kreeg en dat het inkomen van de veehouder aanzienlijk terugliep. Natuurlijk moest daar wat aan worden gedaan. De Friese Maatschappij van Landbouw nam het voortouw. Er ging in 1878 een studiegcommissie naar Denemarken. Deze nam kennis van de Deense bereidingsmethode en, in Friesland teruggekomen, maakte zij hiervoor propaganda, o.a. door onderricht aan huis. Langzaam krabbelde men tegen de wal op. Het succes werd echter eerst volledig toen werd overgegaan op fabriekmatige verwerking der melk. De eerste zuivelfabriek werd gesticht in Veenwouden in 1879. Het was een particuliere onderneming. De eerste coöperatieve zuivelfabriek werd opgericht in Warga in 1886. En daarna ging het snel. Hoe verschillend was de situatie in Ooststellingwerf. Het boerenbedrijf was overwegend kleinbedrijf en gemengd bedrijf. De nadruk lag op de akkerbouw. De veehouderij was *een* noodzakelijk kwaad. Het ging niet om de melk, maar om de mest. Vandaar dat de koeien vaak ook een groot deel van de dag in de potstal stonden. Het slechtste land - de fennen - was voor de koeien. Er was ook veelal geen blijvend grasland, behalve langs de beekjes en riviertjes, het zogenaamde hooiland en vaak moesten de koeien hun kostje opscharrelen op de heide.

Potstal te Duurswoude naar een tekening van Ids Wiersma.

[010] Natuurlijk werd er ook wel wat melk geproduceerd en die werd thuis op de boerderij gekarnd. De grotere boeren deden de boter in een vat en die ging meestal naar Gorredijk. Kleinere veehouders gebruikten de boter, voorzover niet bestemd voor eigen gebruik, als ruilmiddel bij de plaatselijke winkelier. Vooral 's winters werd de boter ook wel in een korf gepakt en daarmee ging men dan te voet van Donkerbroek naar Gorredijk. Het ging echter in hoofdzaak om akkerbouwprodukten: rogge en boekweit.

Na de Frans-Duitse oorlog van 1870-1871 waren de prijzen aanvankelijk erg hoog. Maar dat veranderde al gauw. De oorzaak was, dat Amerika op de markt kwam met goedkope granen en goedkoop spek, terwijl de boekweit veel minder opbracht, door het in die tijd veelvuldig optreden van nachtvorst in mei. De akkerbouw werd daardoor steeds minder lonend. Veel akkerland werd omgezet in weiland; er kwamen meer koeien, dus meer melk en meer boter. De afzet ging nog steeds op de oude voet voort, dat wil zeggen dat de boter vaak naar de winkelier ging in ruil voor artikelen, die men nodig had in de huishouding, of naar de koopman in landbouwbenodigdheden. Ook onze omgeving was niet vrij van knoeierij met de boter. In 1888 werd tegen een boerin in Nieuw-Appelscha proces-verbaal opgemaakt, omdat zij een mengsel van gekookte aardappelen en vet „omkleed met eene laag boter van gewoon stukboter bij den koopman bracht”.

Kop van een koe uit de Stallingen van (± 1800)

De afzet van de boter via de winkelier of de koopman begon moeilijkheden op te leveren. Maar de boeren hier waren zeer traditioneel ingesteld, weinig geneigd nieuwe wegen in te slaan en moderne methodes te gebruiken. Over fabriekmatige verwerking werd helemaal niet gedacht. Integendeel! Men zei, dat er door de fabriek vette boerinnen kwamen en magere kalveren. Immers de boterbereiding op de boerderij en de zorg voor de kalveren was een zaak van de boerinnen. Door fabriekmatige verwerking werd de boterbereiding uit handen van de boerinnen genomen. Maar er was toch wel iets dat lokte in de boterfabriek en wel dat men geld kreeg voor de boter.

De eerste fabrieken in de Stellingwerven

[011] En toen verscheen mr. Lodewijk Guillaume Verwer aan het firmament. Hij was in 1846 in Makkum geboren, was Rooms Katholiek en had in Groningen rechten gestudeerd. In 1879 kocht hij het landgoed „Klein en Groot Wateren” in het gehucht Zorgvlied.

Mr. Lodewijk Guillaume Verwer.

Het was een uitgestrekt landgoed van vele honderden hectares, voor het grootste deel bestaande uit heide en veengrond. Mr. Verwer was een groot zakenman en hij stichtte tal van bedrijven o.a. een hypotheekbank. Toen in Friesland de eerste zuivelfabrieken kwamen, rook hij in de Stellingwerven daarin de commercie. Hij stuurde in 1886 één van zijn mensen naar Denemarken om de fabriekmatige zuivelbewerking te bestuderen en er ervaring op te doen. Aan de hand van die opgedane kennis riep hij de boeren van Steggerda, Elsloo en Oosterwolde ter vergadering.

In Steggerda gaven weinigen aan de oproep gehoor en kwam het in eerste instantie niet tot resultaten. De boeren waren *zeer* terughoudend en angstig voor het verlies van hun geld.

De allereerste zuivelfabriek in Ooststellingwerf.

012] Maar in Elsloo had hij succes en op 3 februari 1886 werd de bouw van een stoomzuivelfabriek aanbesteed. Oosterwolde volgde een jaar later. Daar werd in 1887 de stoomzuivelfabriek gebouwd. Hij kon daar rekenen op de medewerking van vijf boeren, die de levering van de melk van hun bedrijven hadden toegezegd. Als directeur benoemde hij de 22-jarige boerenzoon Tjisse Kuperus uit Roordahuizum. Deze had het vak geleerd in de coöperatieve fabriek in Warga, die in 1886 was gesticht en voorts in het particuliere fabriekje van Jhr. Mr. C. van Eijzinga in Boornzwaag.

Hij deed zijn uiterste best om het kwantum melk op te voeren. Om dat te bereiken nodigde hij boeren en boerinnen uit om de fabriek te bezichtigen. En dit beleid leverde resultaten. Maar al gauw ontstond er onder de boeren en leveranciers over de melkprijs onenigheid, niet alleen in Oosterwolde maar ook in Elsloo. De uitbetaling - aldus een oud-werknemer - vond plaats per pond boter en wel op basis van evenveel centen voor de melk als het vat boter guldens kostte.

Aangenomen werd, dat er 26 liter melk nodig was voor 1 pond boter. De melk werd op roomgehalte onderzocht. Was dat te laag, dan werd er een korting toegepast, maar was het hoger, dan ontving de boer niet *meer*. Als de prijs voor boter f32,- was, betaalde hij 32 cent voor de melk.

Tjisse Reinders Kuperus.

Honderd pond inkoop dus f 32,-; de verkoop leverde Mr. Verwer f 40,- op. Voor de onkosten kreeg hij dus f8,-, hetgeen voor alleen boter maken en verhandelen nogal veel was. Daar hadden de boeren problemen mee. Zij wilden zich los maken van Mr. Verwer en zelf een fabriek exploiteren. En dat lukte, zoals we zullen zien.

Hoewel het tot een breuk kwam met Mr. Verwer, moeten we niettemin constateren, dat hij het is geweest, die de grondslag heeft gelegd voor de fabriekmatige verwerking van de melk in onze omgeving.

Naar de coöperatieve vorm

[013] Er was in Oosterwolde een combinatie van twaalf boeren, die met z'n allen een fabriek wilden bouwen. En zij bespraken hun plannen met Kuperus. Deze had er kennelijk oren naar. Hij stamde immers uit *een* boerengeslacht en had de coöperatieve gedachte in Warga van nabij meegemaakt. Reeds *een* jaar na de stichting van de fabriek door Mr. Verwer waren er de problemen. De boeren, gesteund door Kuperus, die hun eerste directeur zou worden, kochten de bestaande boterfabriek die in eigendom toebehoorde aan de naamloze vennootschap „Zorgvliedsche Natuurboterfabriek”, gevestigd te Elsloo. Natuurlijk was er iets aan voorafgegaan in de vorm van een voorlopige commissie, bestaande uit de heren Hendrik Annes Zwart, Sander Alberts van Weperen en Jan Frankes van Weperen de oude. Dezen belegden op donderdag 17 april 1890 „'s voormiddags 11 uur in het logement „De Gouden Klok” te Oosterwolde” een vergadering tot oprichting van de Coöperatieve Vereniging genaamd Coöperatieve Stoomzuivelfabriek Oosterwolde en Omstreken, gevestigd te Oosterwolde, gemeente Ooststellingwerf. Er waren 22 van de 29 leden aanwezig. De leiding van de vergadering was in handen van notaris mr. J. G. Tadema. Deze deelde mede, dat bij acte van 22 maart 1890 de coöperatieve vereniging was opgericht. Dat de vereniging al bestond was voor geen der aanwezigen een verrassing. In de acte werden alle 29 oprichters genoemd. Ze waren niet allen boer. Onder hen was een bakker; een wethouder, tevens opziener der Compagnons; een houthandelaar. Het begin van de acte luidde als volgt:

„Artikel 1. In het dorp Oosterwolde, gemeente Ooststellingwerf, is gevestigd *eene* vereniging, genaamd „Coöperatieve Stoomzuivelfabriek Oosterwolde en omstreken”.

Artikel 2. Het doel der Vereniging is gemeenschappelijke boterbereiding door de exploitatie eener Stoomzuivelfabriek en den verkoop van de te verkrijgen producten. Wanneer hare belangen zulks vereischen, kan de vereniging daarbij ook *eene* korenmalen uitoefenen, waarvan de nadere regeling met inbegrip van de verdeling der winst als *eene* afzonderlijke zaak in het huishoudelijk reglement zal geschieden.

Artikel 3. Om het doel in het eerste lid van artikel twee vermeld, te bereiken, richt de vereniging *eene* Stoomzuivelfabriek op door haar aan te koopen grond te Oosterwolde of tracht zij de aldaar bestaande fabriek met inventaris op billijke voorwaarden over te nemen en verbinden zich de leden om aan deze fabriek zooveel mogelijk de melk van hun rundvee te leveren”. Zodra de plaatsing van de advertentie, waarin de oprichting van de vereniging gemeld werd, in de Staatscourant zou zijn verschenen, zou de vereiste aankondiging in het „Advertentieblad van Hepkema” worden gedaan. „Dan bestaat de vereniging en is de rechtspersoonlijkheid een feit”. De voorlopige commissie legde daarop haar mandaat neer en er moest een bestuur worden gekozen. Met zeer grote meerderheid werden de leden der commissie tot de eerste bestuurders der vereniging benoemd. Voorzitter werd derhalve Hendrik Annes Zwart, secretaris werd Jan Frankes van Weperen de oude en penningmeester Sander Alberts van Weperen. De leden werden onmiddellijk gemaand het bedrag der oprichtersaandelen te storten, vooral met het oog op de kosten van overname van de „boterfabriek”.

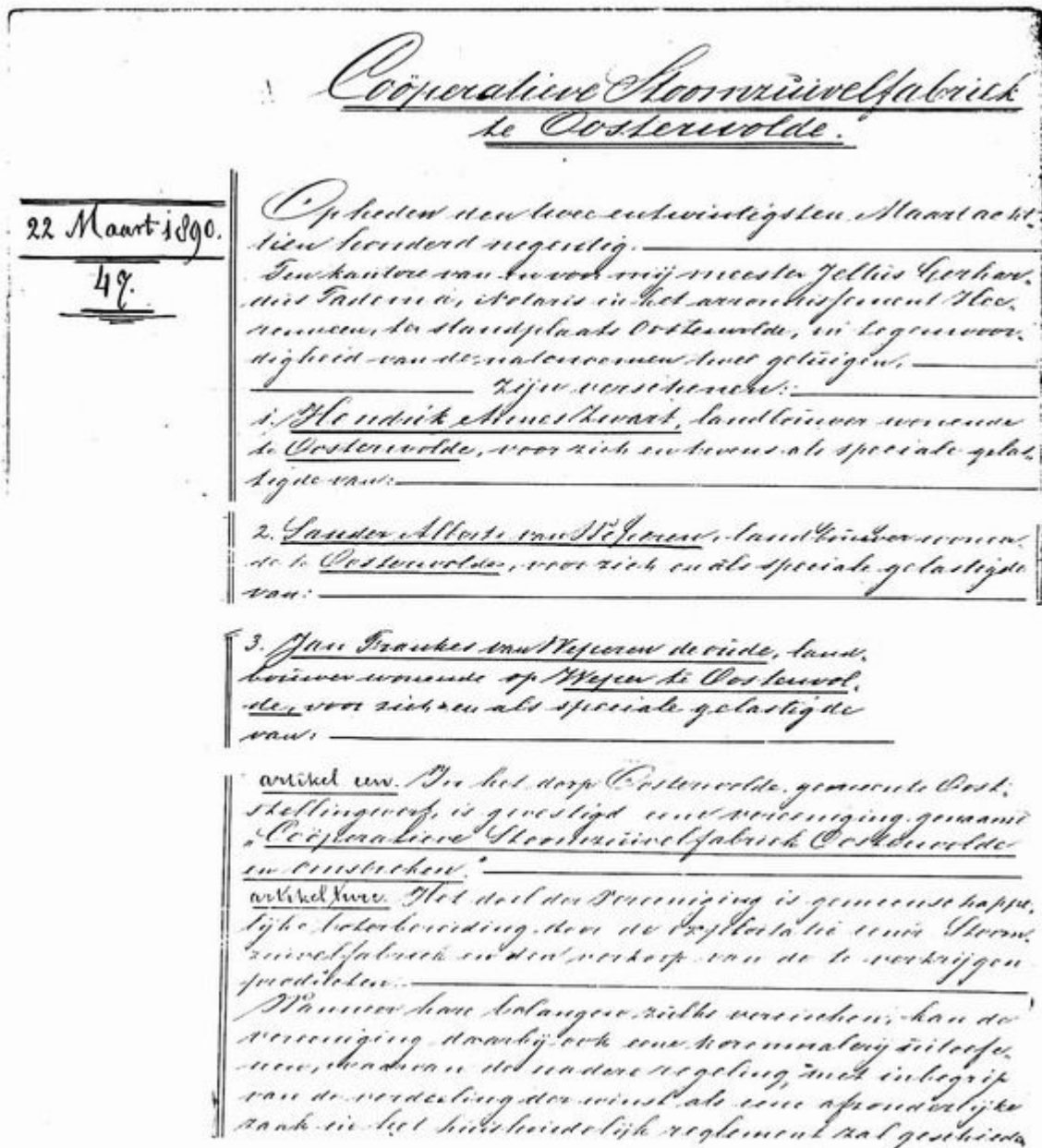
Lijst van de Leden
der Vereniging
„Coöperatieve Sjoonzuivelfabriek Oosterwolde en Omsireken“
— goetdijgd —
te Oosterwolde.

Volgnr.	Namen der Leden:	Getal aandelen van 25 gld.	Getal door hen te melken koeien
1.	Hendrik Arnes Loeuwer	2 twintig	10 (van de 10 koeien) had acht
2.	Sander Albert van Wijnen	twintig	had tien 3
3.	Jan Frankes van Wijnen	twintig	had acht 3
4.	Andries Albert Hoops	2 twintig	had twaalf
5.	Spoud Jacob van Noren	2 twintig	had tien
6.	Nlaas Albert van Wijnen	2 twintig	had drie
7.	Lammert Jans Tjeringa de oude	twintig	had tien
8.	Thamus Willems van Noren	twintig	had zes
9.	Ernst Barthoma Smeetsma	2 twintig	had
10.	Lammert Jans van Noren	2 twintig	had zes
11.	Peter Jans Tjeringa	twintig	had twee
12.	Barthoma Smeetsma	2 section	had acht
13.	Jan Jans Hoops	2 tien	had 2 section
14.	Albert Jans Hoops	2 tien	had 1 section
15.	Jacob Spouds van Noren	2 acht	had 1
16.	Lammert Jans Tjeringa de jonge	acht	had tien
17.	Hendrik van Nalen Niers	2 acht	had 1 acht

I

18.	Gje. Pieters Reikema	acht	181
19	Bauke Ludw. Janson &	zes	181
20.	Gje. Wijbrandus Fekema	zeven ^{acht}	181
21	Tj. Meertens Wiersma &	drie	181
22	Gje. Lammert de Vries &	twice	181
23	Jan Jans Hoof &	twice	181
24	Jacob Jans Fekema &	twice	181
25	Gje. Klazes Hoops &	twice	181
26.	Andries, Jacob van Boven	twice	181
27	Jan Klaas Luiting &	een	181
28	Frans Hendrik van der Graft &	een	181
29	Albert Johannes van der Graft	een	181

016] Hoewel de statuten de mogelijkheid van het bouwen van een fabriek noemden, was daaraan nimmer gedacht. Overname van de fabriek van mr. Verwer was steeds de bedoeling geweest. Dat was natuurlijk ook het verstandigste, want anders zouden er in het dorp twee boterfabrieken bestaan. Een oprichtersaandeel kostte f 25,-. Elf van de negen en twintig leden kochten twintig aandelen en namen dus voor f 500,- deel. Dat was toen een heel bedrag; je kon er een eenvoudig huis voor kopen. Maar er waren er natuurlijk ook met minder. Het was dus een coöperatie-op-aandelen. Het stemrecht was gekoppeld aan het aandelenbezit. Dat kwam tot uitdrukking in de kleur van de stembriefjes. Bij meer dan vijftien aandelen was de kleur van het stembriefje rood; had men er [017] meer dan vijftien dan was dat wit en bij minder dat vijf aandelen was het stembriefje blauw.

Er moesten natuurlijk nog een massa zaken worden geregeld, zoals de uitbetaling van de melkprijs - dit zou per 14 dagen gebeuren -, de vaststelling van een huishoudelijk reglement, salaris van de directeur, enz.

Tot commissarissen werden benoemd E. Posthuma Sz., een grote houthandelaar, die in het huis woonde waar thans de R.K. pastorie is gehuisvest, P. J. Tiesinga, grootgrondbezitter en IJ. W. Feikema, die in 1903 burgemeester van Ooststellingwerf zou worden.

Maar het belangrijkste besluit was natuurlijk de aankoop van de fabriek met directeurswoning, erf, machinerieën en gereedschappen. Dit alles kon voor de kostende prijs. De betaling van de koopprijs was zodanig geregeld, dat f 12.000.--, tot 3 augustus 1890 op een losse acceptatie, te tekenen door de heren E. Posthuma Sz. en P. J. Tiesinga en gestort door een borgstelling van elf andere daartoe aangewezen leden der vereniging, kon „worden verkregen van de heeren Sproek & Verwer, kassiers te Leeuwarden”. De resterende koopprijs kon uit de door de leden te storten oprichtersaandelen contant worden betaald. De heren Posthuma en Tiesinga en de ondertekenaren van de acceptatie kregen als waarborg hypotheek op de eigendommen der vereniging.

In de tweede vergadering, die van 10 mei 1890, werd Tjisse Kuperus tot directeur benoemd op een salaris van f 700,- per jaar, plus het genot van vrije woning, vrij gebruik van lange turf, melk en een halve kilo boter per week. Saillante bijzonderheid daarbij was, dat Mr. Verwer de Oosterwoldse boeren na de verkoop van de fabriek de raad gaf „En nu, boeren, 't traktement van de directeur is wat laag, jullie moeten er wat bij doen”. Bij Mr. Verwer verdiende Kuperus f 500,- 's jaars. En daarmee ging de coöperatieve zuivelfabriek in Oosterwolde de toekomst tegemoet.

Op eigen benen

[018] Alhoewel Mr. Verwer de fabriek in Oosterwolde al snel was kwijtgeraakt, bleef er toch een zakelijke relatie met hem bestaan. Er werd nl. de afspraak gemaakt om de verkoop van de boter met die van de fabrieken van de heer Verwer - dat waren die in Elsloo en Steggerda - voor gezamenlijke rekening te doen. Daartoe moest een paar keer per week een transport boter naar Elsloo plaatsvinden. Dat gebeurde 's nachts en uiteraard per paard en wagen, want ander vervoer was er niet. Daarbij diende nog te worden bedacht, dat de weg naar Elsloo een zandweg was.

Maar er was nog *een* andere relatie van enkele Ooststellingwerfse boeren met de heer Verwer. Deze exploiteerde, zoals gezegd, óók een hypotheekbank in Zorgvlied en sommigen maakten daar gebruik van. H. J. Bergveld dichtte daarover het volgende:

DIE WUS D'R MEER VAN.

Pieter kreeg een nije plaetse op et oolderlike stee.

't Wodde gaansch een groote schure mit een grupstal veur et vee.

Pieter was d'r daonig wies op. lederiene mos him zien.

„Liekt et gien briejante plaetse? Ja dat heur ik algemien”.

Ok de mulder gong d'r langes. Pieter hul him daolik an:

„Hej' mien plaetse al bekeken? Now wat zeg ie d'r wel van”.

„'t Is now, daj' mi'j d'r naor vraogen. 'k Har d'r eers niet over praot,

„Mar mi'j donkt, dat 't huus te veule mit de kop naor Zorgvlied staot”.

De boeren moesten zelf zorgen dat hun melk bij de fabriek kwam. Veelal werd dat door een groepje boeren gezamenlijk geregeld. Degene, die het vervoer verzorgde, kreeg daar gemeenlijk 20 à 25 ct per 100 kg melk voor. Tjisse Kuperus bleef niet zo lang directeur. Hij vertrok naar Roordahuizum en in zijn plaats werd op 25 september 1890 benoemd J. Stienstra uit Kampen. Deze zou blijven tot 1894. In dat jaar, op 3 november, werd directeur D. W. Overdijk uit Jelsum, die op zijn beurt in 1897 werd opgevolgd door W. Gorter uit De Punt. En deze bleef zijn hele verdere leven directeur in Oosterwolde.

Het dagelijks bestuur was uiteraard druk bezig samen met de directeur de dagelijkse zaken te regelen. Als bijzonderheid werd o.m. op 5 juni 1891 genoteerd: „Is besloten een nieuwe sinterfucie aan te koopen daar de oude de reparatie te groot en te kostbaar wordt”. Een belangrijk punt was natuurlijk ook de boterprijs; daarover was de onenigheid met Mr. Verwer ontstaan. Met de boterprijs werd dan bedoeld de prijs, die melkleveranciers voor de melk ontvingen. Te beginnen met 12 mei 1896 ontvingen zij per 1/2 kg boter zoveel centen als de eerste keur boter in Leeuwarden guldens deed, vermeerderd met f 4,- boven die keur. Dit systeem bleef blijkbaar lange tijd bestaan. In 1910 bijvoorbeeld ontvingen de melkleveranciers op die grondslag 4,66 ct per kg. De melkleverantie bleek zich niet te beperken tot Oosterwolde en omstreken, tenzij die omstreken erg ruim werden genomen. Er kwam namelijk ook melk uit Haule, uit Donkerbroek - want daar kwam pas in 1898 een particuliere boterfabriek, die in 1903 coöperatief werd - en uit Appelscha, waar al in 1892 een coöperatieve handkrachtfabriek werd gesticht. De grenzen werden niet steeds even strak aangehouden.

[019] Met het vervoer van de boter via Mr. Verwer liep het toch kennelijk niet naar wens. In 1896 ging het vervoer per paard en wagen naar Gorredijk en Wolvega en vandaar per spoor. Er werd in die tijd rechtstreeks boter verhandeld naar Engeland, terwijl er ook boter ging naar St. Oedenrode. Dat transport ging naar onze hedendaagse begrippen vrij primitief. Eerst in de zomer van 1912 verstrekten de Nederlandsche Tramweg Maatschappij - de N.T.M. - een koelwagen, op voorwaarde evenwel, dat de fabriek in stond voor 1.000 vrachten per jaar. Op 21 oktober 1911 was de spoorlijn Oosterwolde-Gorredijk geopend. En dat was natuurlijk een enorme verbetering.

Het Bestuur onderging in die eerste periode ook een verandering. In verband met het overlijden van H. A. Zwart werd P. J. Tiesinga in 1894 voorzitter, die in 1896 opgevolgd werd door S. A. van Weperen.

Naar de echte coöperatie

[020]Hoewel de fabriek voorspoedig draaide en alles pais en vree leek, was er toch onvrede onder de boeren van Oosterwolde. Die onvrede ging zelfs zover, dat er een voorlopige commissie tot oprichting van een coöperatieve handkrachtfabriek werd ingesteld. Men was kennelijk niet zo gelukkig met de coöperatie-op aandelen, want de niet-aandeelhouders - en dat waren de meeste boeren - waren niet meer dan melkleveranciers. De situatie voor hen onderscheidde zich niet wezenlijk van de periode Verwer. Maar het kwam gelukkig niet tot een breuk. Op maandag 6 maart 1899 kwam in de ledenvergadering een voorstel van die voorlopige commissie aan de orde om de stoomzuivelfabriek van de aandeelhouders over te nemen. Het doel van de commissie was om de fabriek aan te kopen en op zoveel mogelijk coöperatieve wijze te exploiteren. Na een lange discussie kwam het voorstel om het bestuur te machtigen om met het bestuur van de voorlopige commissie te onderhandelen over de koop van de fabriek. De prijs mocht niet lager worden bepaald dan f 13.000,-; de aanvaarding van het bedrijf werd gesteld op 12 mei 1899 met „hun gewoon inventaris zooals dat gewoonlijk geschied”. Het voorstel werd met grote meerderheid aangenomen. De eenheid onder de boeren was bewaard.

Op 15 april 1899 werd ten kantore van notaris K. Bakker de acte tot oprichting van de Vereeniging „Coöperatieve Stoomzuivelfabriek Oosterwolde en omstreken” gepasseerd. In die acte compareerden liefst 93 personen. Veruit de meesten waren boer, maar onder de comparanten waren de molenaar, een bakker, een logementshoudster enz. Ook dezen hielden één of meer koeien. De comparanten kwamen uiteraard voor het merendeel uit Oosterwolde, maar er waren ook enkele uit Fochteloo, Langedijke en „Leegduurswold onder Makkinga”. De beginartikelen van de acte waren vrijwel gelijk aan die van 1890. Artikel 3 was iets anders en luidde: „Om het doel in artikel 2 vermeld” - dat was gemeenschappelijke boterbereiding - „te bereiken koopt de vereeniging de te Oosterwolde bestaande zuivelfabriek met inventaris en verbinden de leden zich om aan deze fabriek zooveel melk van hun rundvee te leveren. Ieder lid is verplicht de melk van al zijn vee, met uitzondering van het benodigde voor huishoudelijk gebruik, aan de fabriek te leveren. Bij uitzondering mag hij ook aan derden melk verkoopen, mits die derden geen melkvee houden en de melk bezigen voor huishoudelijk gebruik”.

Het was nu een echte, volledige coöperatieve vereniging. Wellicht, dat als uitvloeisel hiervan S. A. van Weperen als voorzitter aftrad en werd vervangen door J. F. van Weperen sr. Men begon met 99 leden, die samen 900 koeien molken.

De zaken gingen overigens op dezelfde voet voort. Het waren veel gespreide aangelegenheden, die het bestuur bezighielden. Zo bijvoorbeeld het besluit, dat de steenkool, die f 13,- per ton kostte, werd vervangen door turf, omdat die veel goedkoper was. Treffend was ook, dat vele notulen eindigden met de woorden: „Na nog over zaken van minder belang te hebben gesproken vertrekken de Heeren”.

Maar er waren natuurlijk ook belangrijkere aangelegenheden. In november 1900 kwam de Friesche Maatschappij van Landbouw met het plan een botercontrôlestation op te richten. Het doel was de buitenlandse kooplieden een waarborg te [022] verschaffen, dat het produkt onvervalst was verzonden.

Heden den vijftienden April achttiën honderd negen en negentig, comparcerden ten huize van den kastelein Jan Kuiting te Oosterwolde, voor mij Kornelis Bakker, notaris in het arrondissement Meerenveen, ter standplaats Oosterwolde.

1. Niike Adams Ponderling, molenaar.
2. Braïke Kinderis Jansen, bakker.
3. Sander Alberts van Wepervent, voor zich en als mondeling lasthebber van Antje Sanders Wepervent, weduwe van Albert Jannes van Wepervent.
4. Jan Hendriks Krijper.
5. Jan Brandes van Wepervent Senior.
6. Jacob Frijnes Tochteloo.
7. Jelke Kemmelte Boijma.
8. Jannes Alberts van Wepervent, voor zich en als mondeling lasthebber van Jan Hendriks Bellen.
9. Jan Alberts Fokkens.
10. Gerrit Kuitkens Postma.
11. Anne Lenses Koopmans.
12. Jan Fjilles Boijma.
13. Jannes Jans van Wepervent.
14. Jan Jans Buultsha.
15. Eughent Jans Riefchen, voor zich en als mondeling lasthebber van Marije Klaas de Boer, weduwe van A. J. de Boer, het wagenmakersbedrijf uitoefnende.

De comparanten verklaarden bij deze acte op te richten een coöperatieve vereeniging onder den naam van „Coöperatieve Stoomzuivelfabriek Oosterwolde en omstreken” en voor die vereeniging te hebben vastgesteld de navolgende statuten.

Naam, zetel, doel.

Artikel 1. De vereeniging is gevestigd te Oosterwolde op de meente Ooststellingwerf, onder den naam van „Coöperatieve Stoomzuivelfabriek Oosterwolde en omstreken”.

Het domicilie van de vereeniging en van al hare leden is ten Kantore der Vereeniging te Oosterwolde.

Artikel 2. Het doel der vereeniging is gemeenschappelijke boterbereiding door de exploitatie eener stoomzuivelfabriek en de verkoop van al te verkrijgen producten.

Vermeer, hare belangen, prikken meebrengen kan de vereeniging daarbij ook een korenmalarij uitoefnen.

Artikel 3. Om het doel in artikel 2 vermeld te bereiken, heeft de vereeniging de te Oosterwolde bestaande zuivelfabriek met inventaris en verbindt de leden zich om aan deze fabriek zoveel mogelijk de melk van hún rundervee te leveren. Ieder lid is verplicht de melk van al zijn vee, met uitzondering van het benodigde voor huishoudelijk gebruik, aan de fabriek te leveren. Bij inthouding mag hij ook aan derden melk verkopen, mits die derden geen melkvee houden en de melk bezigen voor huishoudelijk gebruik.

Men was de knoeierijen met de boter kennelijk nog niet helemaal vergeten. Het bestuur besloot „ons er direct bij aan te sluiten”. De kwaliteit van de boter was en is een zaak van de eerste orde. Het belangrijkste werk vond en vindt in dat opzicht in de fabriek plaats. Maar ook de zorg op de boerderij voor de melk, met name de zindelijkheid, had de aandacht. Treffend was, dat in het najaar de boeren werden gewaarschuwd niet te veel knollen te voeren. Om een kwaliteitsprodukt te kunnen maken was uiteraard vakbekwaam personeel nodig. Dat was niet altijd in de directe omgeving te vinden en er moesten dan mensen van elders worden gehaald. Daarbij deed zich het probleem voor, dat er in Oosterwolde niet altijd een geschikte (huur)woning voorradig was. De Woningstichting Ooststellingwerf werd eerst in 1912 opgericht en de eerste woningen van die stichting werden ook niet in Oosterwolde gebouwd. Vandaar dat er van fabriekswege in moest worden voorzien. De eerste woning werd aangekocht in 1901 - kosten f 700,- - en in latere jaren werden er nog verschillende woningen gekocht, c.q. gebouwd. Daardoor was het ook mogelijk om bij de loonbepaling vrij wonen aan te bieden.

Op 1 februari 1903 werden er nog leden ingeschreven uit Appelscha en Fochteloo, maar op 23 februari d.a.v. lezen we: „Thans wordt gesproken over de melkleverantie en dientengevolge uitbreiding, men vindt het echter noodzakelijk direct geen nieuwe leden aan te nemen, dit aan te plakken en te adverteren in de Ooststellingwerf, zij die zich met Mei a.s. in de environs vestigen uitgesloten”. Het klonk wat moeilijk, maar de achtergrond was dat er een ledenstop werd ingevoerd. Dit hield vermoedelijk verband met de vrij sterk gestegen aanvoer van melk. Er zijn uit deze beginperiode niet veel cijfers bekend, maar toch wel een aantal. En daaruit blijkt, dat in 1900 de aanvoer 1.536.247 kg melk bedroeg. In 1903 was dit al gestegen tot 2.292.553 kg melk, bijna een verdubbeling dus. De omzet in guldens in die paar jaar steeg van f 48.564,- tot f 106.892,- en dat was méér dan een verdubbeling. Het boerde kennelijk erg goed.

Maar die ledenstop zat toch niet lekker en al in de vergadering van 9 maart 1903 meende de voorzitter, dat „het een lastige boel is, dat men geen nieuwe leden meer kan aannemen”. Men wilde een algemene ledenvergadering uitschrijven, „teneinde voeling met de leden te houden, hoe te handelen”. De algemene gedachte was echter toch „flink te timmeren en de zaak uit te breiden, dan kunnen wij weer leden aannemen”. De leden gingen accoord met de uitbreiding. Er werden plannen gemaakt. Het ging om de „grootte van de machinekamer, de kelder en de verplaatsing van het laboratorium”. Bovendien werd er besloten een afzonderlijke woning te bouwen. De inschrijving viel echter tegen en besloten werd de aanbesteding te splitsen, te weten één voor de bouw van de direkteurswoning en één voor de verbouw van de fabriek. Maar ook dit viel nog niet mee. Er moest echter wat gebeuren en men beet door de zure appel heen. De gunning vond plaats; de direkteurswoning voor f 3.062,-; de verbouw van de fabriek voor f 3.250,-. Er kwamen nog wat andere kosten bij en het totaal kwam op ± f 9.500,-. We zijn dan inmiddels oktober 1903.

[023] Dit alles betekende toch wel een flinke financiële last voor de nog jonge vereniging. De schuld van de aankoop van de fabriek was nog niet afgelost; men besloot daarom een hypothe-caire lening te sluiten van f 20.000,-. Daaruit konden de kosten van verbouwing en de oude schulden worden betaald. In deze tijd werd ook gesproken over het melkrijden. Het bestuur wilde dit voor rekening van de fabriek doen, maar de leden voelden daar nog niet voor.

De eerste fusies

[024] In de laatste 15 jaar van de vorige eeuw verschenen er in negen van de twaalf dorpen van Ooststellingwerf zuivelfabrieken. Dit lijkt zo op het eerste gezicht een verregaande vorm van „dorpisme”. Maar niets is minder waar. Het was eerder een uiting van de kracht van de dorpsgemeenschap, die rond de eeuwwisseling sterk overwegend uit boeren bestond. Wilde men namelijk tot fabriekmatige verwerking van de melk komen, dan konden de afstanden van fabriek tot fabriek niet te groot zijn. Immers, de melk werd aangevoerd per paardentraction langs veelal - in ieder geval in bepaalde jaargetijden - slecht begaanbare zandwegen. Dit betekende - zeker wanneer de melk tweemaal per dag vervoerd moest worden - dat de afstanden niet groter konden zijn dan maximaal ongeveer twaalf kilometer.

Handkrachtboter fabriek „De Eendracht” in Haulerwijk, opgericht in 1898, die in 1904 overging in de coöperatieve boterfabriek.

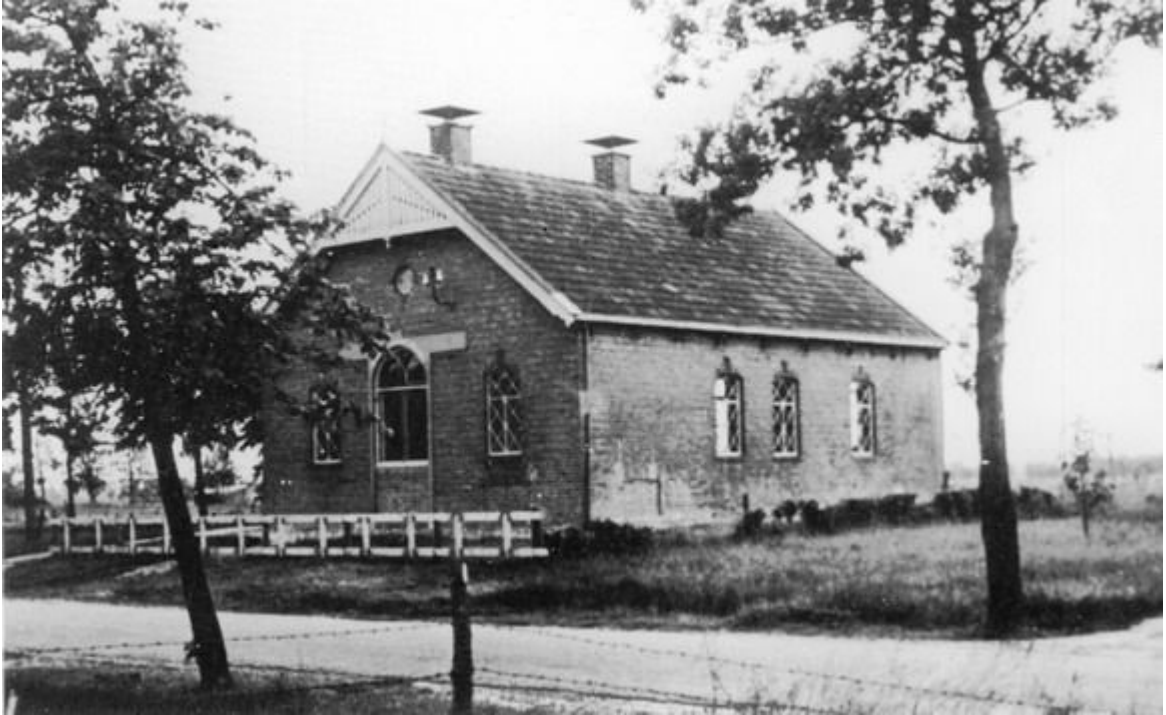
De grenzen van het rayon van een zuivelfabriek werden dus niet bepaald door koeien, maar door paarden. We zagen al, dat Mr. Verwer in 1886 een fabriek in Elsloo stichtte en in 1887 in Oosterwolde. Dezelfde problemen die in Oosterwolde aanleiding gaven tot moeilijkheden, deden zich ook in Elsloo voor. Daar stichtten de boeren in 1889 de Vereeniging Coöperatieve Handkrachtboterfabriek „Elsloo”. Het hoofd der school, „meester” K. J. Dijkstra, werd administrateur. Een groot promotor was de godsdienstonderwijzer, N. G. van Brederode uit Makkinga, die de boter naar St. Oedenrode verhandelde. Het fabrieksgebouw bestaat nog en staat tegenover de Hervormde Kerk. Deze handkrachtfabriek heeft tot 1908 gewerkt. In dat jaar werd de door Mr. Verwer stopgezette fabriek met half verroeste machines overgenomen door de Coöperatieve Vereeniging „De Drie Gemeenten” te Elsloo voor f4.000,-.

De ontwikkeling in Oosterwolde is hierboven weergegeven.

In Appelscha hadden in 1892 een drietal veenbazen de Vereeniging Coöperatieve Handkracht Zuivelfabriek „De Landman” opgericht. Voorzitter werd A. v. d. Sluis en directeur P. Knijpstra. In 1897 werd de melk van 220 koeien verwerkt.

[025] Makkinga volgde in 1894. Hier was de grote figuur „dominee” van Brederode. Op 3 april 1894 werd besloten tot oprichting van de Coöperatieve Vereeniging Zuivelfabriek „De Eendracht”. Op 29 oktober 1895 kwam de fabriek als handkrachtfabriek in werking. Van Brederode verhandelde de boter, in manden verpakt, naar St. Oedenrode. In 1908 werd de fabriek omgebouwd tot stoomzuivelfabriek.

En dan komt Fochteloo. Daar werd op 7 maart 1895 de Coöperatieve Zuivelfabriek „De Nijverheid” opgericht. Precies een week later vond de aanbesteding plaats. De grote figuur hier was „meester” Douwenga, het hoofd der school, die als boekhouder-administrateur van deze handkrachtfabriek fungeerde.

De coöperatieve zuivelfabriek te Fochteloo, thans Hervormde kapel.

Oldeberkoop kon uiteraard niet achterblijven. Daar werd op 22 februari 1896 opgericht de Coöperatieve Roomboterfabriek „De Goede Verwachting”. De melk van 160 koeien werd aan de fabriek geleverd. De grote figuren hier waren de grootgrondbezitter E. Willinge Prins, die voorzitter, en „meester” Alb. Bezema, die secretaris-boekhouder werd.

De volgende loot was Haulerwijk. Daar werd op 16 oktober 1897 opgericht de Coöperatieve Handkrachtfabriek Boterfabriek „De Eendracht”. In 1898 kreeg Willem Sakes van der Wal een hinderwetvergunning. Het was vermoedelijk een coöperatie-op-aandelen, die in 1904 een volledige coöperatie werd.

Waskemeer kwam in 1897. Daar werd toen door de herbergier-boer-bijenhouders O. Offringa een handkrachtfabriek opgericht. Hij had de herberg „Het Hoekhuis” op de hoek van de Kromten gekocht, afgebroken en op het terrein een zuivelfabriek gebouwd. In 1902 was de coöperatieve gedachte al zo sterk, [026] dat de Vereeniging Coöperatieve Zuivelfabriek „Hoop op Zegen” in het leven werd geroepen.

De jaarlijkse aanvoer was toen 2 miljoen kg melk. In 1905 werd overgeschakeld op stoom.

En de laatste in de rij was Donkerbroek. Daar werd in 1898 door Joh. J. de Groen, landbouwer en zijn zwagers K. Gorter, directeur van de kweekschool te Drachten en E. Mulders, hoofd van de school in Boyl, een handkrachtfabriek opgericht. In 1903 werd de fabriek coöperatief.

Uit dit overzicht blijkt, dat de handkrachtfabrieken in het eerste decennium van de 20ste eeuw op stoom overgingen of ze verdwenen.

Handkracht was kennelijk niet concurrerend. Zo fuseerde Haulerwijk in 1907 met Waskemeer. De boeren van Haulerwijk kregen, wanneer ze in Waskemeer lid werden, een uitreegeld van f 7,50 per koe.

De coöperatieve zuivelfabriek „De Landman” te Appelscha, thans het pand Vaart n.z. 23.

In Fochteloo verdween de fabriek ook in 1907 en de boeren gingen over naar Oosterwolde. Dat ging geruisloos. Het enige, wat we er van gewaar worden is, dat in de bestuursvergadering van 17 april werd gemeld: „Er hebben zich 27 nieuwe leden met 110 koeien uit Fochteloo aangemeld”. Van onderhandelingen was geen sprake. Evenmin is bekend of er uitreegeld was betaald. De achtergrond van deze geruisloze overgang zal vermoedelijk wel zijn geweest, dat er al melk uit Fochteloo werd geleverd, terwijl het aantal koeien niet zo geweldig groot was. Op 15 april 1908 meldden de notulen, dat er 29 nieuwe leden uit Appelscha waren aangenomen. De fabriek werd daar toen gesloten. Ook hier geldt hetgeen bij Fochteloo is vermeld.

[027] Er bleven dus zes fabrieken over, allemaal coöperatief. In de dorpen Langedijke, Nijeberkoop en Haule zijn nimmer fabrieken geweest. De melk uit Langedijke ging naar Oosterwolde, die uit Nijeberkoop hoofdzakelijk naar Oldeberkoop, terwijl de melk uit Haule deels naar Oosterwolde en deels naar Donkerbroek ging.

Tot de Eerste Wereldoorlog

[028] Er is al opgemerkt, dat de ontwikkeling van de fabriek voorspoedig ging. Een enkel cijfer moge dit nog illustreren: in 1908 waren er 431 leden met in totaal rond 1900 koeien. Er werd dat jaar 4.685.012 kg melk aangevoerd met een gemiddeld vetgehalte van 2.96. Het gemiddeld aantal koeien per boer was dus 4,4 en de produktie per koe was 2.260 kg. En dat was al beter dan het geweest was. In 1914 werd 7.240.844 kg melk aangevoerd; het gemiddelde vetgehalte is dan gestegen tot 3.09. In het jaar daarvoor was de aanvoer ruim 1 miljoen kg minder. Het ledental bedroeg toen 521, die $\pm$ 2.100 koeien hielden. Dat betekende een lichte teruggang in de gemiddelde veebezetting, maar een produktiestijging per koe tot liefst 3.450 kg. Er moet in deze jaren dus erg veel zijn gebeurd.

Slechte wegen waren een algemeen verschijnsel, zoals het beeld in een buurtschap rond Oosterwolde laat zien.

De aanvoer van de melk was een punt, dat veel zorgen baarde. Vrijwel elke vergadering werd er over gesproken. De oorzaak van de problemen lag voornamelijk in de slechte wegen. Er was al eens voorgesteld het melkrijden voor rekening van de fabriek te laten plaatsvinden, maar dit was in 1903 door de leden verworpen. De kosten werden toen geraamd op f 94,50 per rit per jaar. In de ledenvergadering van 6 mei 1905 evenwel werd, op voorstel van enkele leden, dit punt aanvaard. Het melkvervoer komt dan aan de fabriek. In die tijd werden door de gemeente plannen ontwikkeld om tot verharding van zandwegen te komen. De aanwonenden, die tot onderhoud van de zandweg verplicht waren, zouden een zeer belangrijke financiële bijdrage moeten leveren. En die aanwonenden waren in overwegende mate boeren. Daar waar voor bepaalde wegen verhardingsplannen kwamen, werd meestal een commissie ingesteld om de benodigde gelden bijeen te brengen. En die commissies stelden zich uiteraard ook in verbinding met de fabriek.

Het kon ook anders, zoals dit lieflijke beeld in een buurtschap rond Oosterwolde De weg is een zandweg en, zo te zien, goed begaanbaar.

[029] Een verharde weg betekende voor de fabriek toch gemakkelijker transport van de melk. Voor de eerste maal kwam een voorstel om geldelijke steun te verlenen in de ledenvergadering van 4 mei 1910 aan de orde. Het bestuur wilde steun verlenen voor het verharren van zandwegen „vooral die waarbij de vereeniging veel belang heeft.” Het melktransport zou daardoor goedkoper worden. Dit laatste was vooral het argument. Door het goedkopere transport zou men de bijdrage in de loop der jaren weer terugverdienen.

De eerste weg, die aan de orde kwam op 4 mei 1910, was de weg Boekhorst-Appelscha. De bijdrage werd bepaald op f 2.000,-. Maar dit bleek niet voldoende te zijn en er werd dan ook geen begin gemaakt met de uitvoering der plannen. Op 27 maart 1912 werd de bijdrage verhoogd tot f 3.000,- en op 13 juli d.a.v. werd het bedrag gesteld op f 5.000,-. Het heeft toen nog wel vrij lange tijd geduurd aler met de verbeteringsplannen werd begonnen. Maar dit besluit was een begin. In zeer veel gevallen verleende de fabriek in de daarop volgende jaren grotere en kleinere bijdragen voor de verbetering van de zandwegen.

Het blijkt, dat in deze periode ook vrij veel boter werd verhandeld naar Frankrijk. De boter ging, zoals gebruikelijk toen, naar Gorredijk en vandaar per tram en trein verder.

Op 19 maart 1908 nam men het besluit om zich aan te sluiten bij de Bond van

De melkritten zijn dit voorjaar opnieuw aanbesteed, in de voorwaarden kwam eenige verandering, de boete werd verhoogd tot f 75.—, terwijl de bepaling werd gemaakt, dat nadat de tijd van aanneming is verstrekken, dit zonder nieuwe aanbesteding *kan* worden verlengd.

Aannemers zijn geworden van :

Perceel 1,	Buttinga, E. W. v. d. Horst	voor f	9.45 p. wk.
„ 2,	De Poel. R. Betten	„ -	6.73 „ „
„ 3,	Nanninga, Gebr. v. d. Veen	„ -	7.50 „ „
„ 4,	Venekoten, A. Hoogenberg	„ -	6.50 „ „
„ 5,	Lageduurswold,		
	A. E. v. d. Horst	„ -	7.45 „ „
„ 6,	Hoog-Duurswoud,		
	R. v. Nijen en F. Post	„ -	11.95 „ „
„ 7,	Langedijke, H. de Vecht	„ -	10.50 „ „
„ 8,	Weper, W. Hof	„ -	6.50 „ „
„ 9,	Jardinga, K. A. Luiting	„ -	12.75 „ „
„ 10,	Knolle-Klazinga,		
	H. G. Tjassing	„ -	14.— „ „
„ 11,	Fochteloo, J. J. v. Weperen	„ -	14.75 „ „
„ 12,	„ H. W. Bruggen	„ -	7.20 „ „
„ 13,	Bult-Langedijke, Js. Baron	„ -	27.49 „ „
„ 14,	Akinga-Oud-Appelscha,		
	J. A. de Jong	„ -	18.— „ „
„ 15 en 17,	Oud-Appelscha en		
	Appelscha, Anne Vondeling	„ -	33.— „ „
„ 16,	Haule, M. Hoekstra	„ -	10.38 „ „
„ 18,	Appelscha, P. Popkema	„ -	15.94 „ „
„ 19 en 20,	Appelscha,		
	W. Idema en Tj. de Jong	„ -	20.98 „ „

Uit het jaarverslag 1912-1913

[030] Coöperatieve Zuivelfabrieken in Friesland ¹. Men stelde zich daarmee onder de administratieve controle van de Bond, hetgeen inhield dat de boeken vier maal per jaar „door een ambtenaar van den Bond” werden gecontroleerd.

Een opvallende mededeling is nog, dat de personeelsleden om de 6 à 7 weken een zondag vrij hadden. Pas op 31 mei 1913 werd besloten, dat elke zondag 2 personeelsleden vrij zouden hebben. De verhouding met het personeel was tot dan niet altijd koek en ei. De boeren waren zelf gewend lange tot zeer lange arbeidsdagen te maken; zij eisten dat ook van hun personeel. En zij konden niet inzien, dat de fabrieksarbeiders anders behandeld zouden moeten worden. Werkweken van 100 uur waren geen uitzondering. Toch wilde men graag goed geschoold personeel hebben. In november 1908 kregen drie personeelsleden de gelegenheid om een cursus zuivelbereiding in Oldeberkoop te volgen. En men vond het al heel wat, dat de daarmee gemoeide tijd niet gekort werd op het loon.

¹ In de verdere tekst, meestal, aangegeven met: 'Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken'.

J. F. van Weperen sr., landbouwer te Oosterwolde, medeoprichter van de coöperatie-op-aandelen in 1890 en van de echte coöperatie in 1899.

[031] De verdere kosten verbonden aan die cursus moesten de arbeiders zelf betalen. Toen in 1910 een nieuw personeelslid werd benoemd, gebeurde dat onder voorwaarde, dat de betrokkene vóór mei 1911 in 't bezit moest zijn van het diploma melkonderzoek. Maar eerst in het jaarverslag van 1912-1913 werden mededelingen over de beloning gedaan. Naast de directeur bleken er negen personeelsleden te zijn. De hoogst betaalde was de eerste botermaker. Hij verdiende f 12,- per week, plus hoogstens f 1,- premie per week. De melkcontroleur, de machinist-centrifugist en de molenaar - er was aan het bedrijf ook een maalderij verbonden - verdien-den f 9,50 per week; de tweede botermaker had een loon van f 9,- en de klerk van f 7,- per week. Uiteraard kwamen de personeelsaangelegenheden regelmatig in de bestuursvergaderingen aan de orde en uit de gesprekken en mededelingen proef je een soort haat-liefde-verhouding. Boeren en fabrieksarbeiders waren elkaars natuurlijke tegenstanders en toch konden ze niet buiten elkaar.

In februari 1910 werd in Oosterwolde een elektrische centrale geopend. Er werd toen stroom geleverd voor elektrisch licht. Op 14 juni 1909 waren de elektrifikatieplannen van de fa. Dooijer uit Rotterdam door de gemeenteraad aangenomen. Het ging er toen om na te gaan of er voldoende klandizie zou komen om de levering van elektriciteit rendabel te maken. De fabriek meldde zich al aan op 15 september 1909 en zou in de loop van 1910 elektrische verlichting krijgen.

In het jaarverslag 1912-1913 werd nog melding gemaakt van het feit, dat de voorzitter J. F. van Weperen sr. - in de wandeling Jan Franken genoemd - die gedurende driëntwintig jaren lid van het bestuur was geweest, niet weer in aanmerking wenste te komen. De herinnering aan *deze* pionier op het gebied van de coöperatieve zuivelverwerking wordt levend gehouden in de straatnaam Jan Frankensingel te Oosterwolde. Hij werd opgevolgd door E. J. Russchen

En dan komt de eerste wereldoorlog.

De Eerste Wereldoorlog

[032] Het dreigde al enige tijd, maar dan breekt toch de oorlog uit. In de ledenvergadering van 4 augustus 1914 zei de voorzitter: „Door de ernstige politieke toestand, leeft men op 't oogenblik in zeer onzekere toestand, ook ons bedrijf ondervindt hiervan de ernstige moeilijkheden, op 't oogenblik is er niets te verkopen, hoe lang dit zal duren weet men niet”. En in het bestuur werd 15 augustus 1914 geconstateerd: „Wegens de mobilisatie en oorlogstoestand is ook in het zuivelbedrijf moeite ontstaan: onze verzendingen naar Frankrijk zijn direct gestaakt, de eerste dagen kan er geen boter worden verzonden. Dit herstelt zich gelukkig langzaam, al zijn de prijzen enorm gedaald. De gelden komen echter niet binnen. Zaterdag 8 augustus is 60% van het verschuldigde melkgeld uitgekeerd. De directeur stelt voor Zaterdag 12 Aug. de nog verschuldigde 40% te betalen, en de dan verstreken veertien dagen in te houden, zoodat de betaling later plaats heeft; hij denkt zich op die manier te kunnen redden”.

Het schijnt allemaal wat mee te vallen, want later horen we van die moeilijkheden niet meer. Maar er kwam al gauw een andere zaak, die de harten van de boeren beroerde. In de ledenvergadering van 16 maart 1915 werd door het bestuur de vraag gesteld, of er bij de leden belangstelling bestaat voor een kaasmakerij. Er bleek onder de leden geen meerderheid voor te zijn, maar er werd een commissie benoemd om deze zaak samen met het bestuur te bekijken. Op 18 augustus boden bestuur en commissie een rapport aan en stelden voor te besluiten aan de fabriek een kaasmakerij te verbinden. Er vonden hierover langdurige en felle discussies plaats, waarbij onder meer de vraag werd gesteld of het niet beter was een nieuwe fabriek te bouwen op een terrein meer in de nabijheid van de tram.

Het bestuur antwoordde, „dat dit met het oog op het vervoer van de producten veel voor heeft, maar blijven zitten bij het kanaal heeft [033] ook veel voor, vooral met het oog op de afvoer van het afvalwater”. Het voorstel werd verworpen met 224 tegen 163 stemmen. Maar aan het eind van het jaar kwam er een voorstel van 112 leden om een kaasmakerij te stichten. Wellicht was het voorstel ingegeven door het feit, dat de oorlogswinst voornamelijk uit de kaas kwam. Ook nu was er weer veel discussie, maar het voorstel werd aangenomen met 373 tegen 266 stemmen.

In maart van het daaropvolgende jaar vond de aanbesteding plaats voor het bouwen van een kaasfabriek, kantoren, kaaspakhuis en pekellokaal, machinegebouw en vertimmering van de bestaande fabriek. De laagste inschrijver was het bouwbedrijf Gebr. Geveke uit Gorredijk voor f 57.387,-. Nu kon de bouw beginnen.

Maar daarmee was men nog niet klaar. Er was voor het produceren van kaas een vergunning nodig en die was er op 11 april nog niet, hetgeen in het bestuur enige onrust veroorzaakte. Een onrust, die toenam toen de vergunning er op 26 september nog niet was. Besloten werd dan de Bond nog eens te schrijven om zoveel mogelijk actie te ondernemen. Maar het verslag over het jaar 1916-1917 vermeldde, dat na veel moeite en drukte op 25 november 1916 - de bouwrij is dan al wel enige tijd klaar - door de minister van Landbouw een vergunning was verleend voor het produceren van kaas. Dit geschiedde met enorme steun van de Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken.

De produktie begon op zondag 3 december 1916. Voor de verhandeling van de kaas werd op 11 december 1916 een overeenkomst gesloten met de N.N.K.: Noord Nederlandsche Kaasverkoop. In deze oorlogsperiode waren de gewone handelsverbindingen verbroken en de afzet liep over een drietal officiële instanties, te weten één voor het binnenland, één voor Groot-Brittannië en één voor Duitsland. Deze centralisatie in de handel dwong de verkopers van zuivelprodukten tot samengaan en de genoemde N.N.K. was er een voorbeeld van. De deelnemers in die N.N.K. stonden voor elkaar in voor tijdige en juiste levering. Was dat niet in orde, dan moest er boete worden betaald. Dat kostte de fabriek een enkele keer geld, omdat andere deelnemers in gebreke waren gebleven.

Zo zag de fabriek eruit na de verbouwing in 1916 Rechts de woning van de directeur, daarnaast het kantoor Helemaal links was de smederij van Oene Nieuwenhuis- Zo bleef het beeld tot ver na de Tweede Wereldoorlog In de vaart ligt de boot van beurtschipper Feenstra, die diensten onderhield op Assen en Leeuwarden De zittende figuur achter op het schip is de heer Feenstra De foto is gemaakt in de twintiger jaren.

Een bijzonder punt in deze periode was om afgeroomde melk en karnemelk „voor het publiek disponibel” te stellen. Op 10 november 1915 kwam een schrijven dienaangaande van de burgemeester aan de orde. Deze aangelegenheid kwam nogal eens ter sprake, omdat van gemeentewege een maximumprijs was vastgesteld en die lag naar het oordeel van bestuur en directeur lager dan overigens kon worden verkregen.

Op 25 maart 1918 werd besloten de levering van consumptiemelk zelf ter hand te nemen. De achtergrond daarvan was weer de prijs. Die was toen door de gemeente op 14½ cent per liter bepaald, terwijl de fabriek elders meer ontving. Maar bij de rechtstreekse levering aan het publiek werd nog de bepaling gemaakt, dat de mensen, die 's winters elders melk kochten - er waren boeren, die rechtstreeks aan het publiek verkochten - 's zomers geen melk konden krij-

De boeren, die aan de overkant van de Opsterlandse Compagnonsvaart woonden, brachten hun bussen met vierkante bootjes, naar de straatkant. Met deze bootjes werd alles, wat op het bedrijf nodig was, gehaald en alle produkten van het bedrijf gingen hiermee naar de straatkant.

gen. Het probleem speelde niet alleen in Oosterwolde, maar ook elders in de gemeente Ooststellingwerf. De directeur en een aantal zijner collega's - o.a. de directeuren uit Waskemeer en Donkerbroek - hadden op 30 april 1918 daarover een onderhoud met het gemeentebestuur. „Alhoewel”, zo vertelde de directeur [034] het bestuur, „wij met klem beweerden dat de zomerprijs op 16 ct moest blijven bepaald, vooral omreden de schade deze winter geleden vrij groot is geweest, meenden de Heeren de prijs hoogstens moest worden berekend naar 15½ ct per L.”

Maar het duurde niet zo lang meer, eer de oorlog afgelopen was.

Van den beginne af aan was er aan het bedrijf ook een maalderij verbonden. Een aantal jaren heeft men zelfs ook veevoederartikelen voor de leden beschikbaar gehad. In 1908 kwam evenwel een Coöperatieve Aankoop Vereeniging tot stand, die uiteraard deze taken langzamerhand overnam. Vandaar dat in augustus 1915 de maalderij werd afgeschaft.

De bijdragen voor verharding van zandwegen gingen normaal verder. In 1915 werd er f 1.500,- beschikbaar gesteld voor de verbetering van de weg Weper, Fochteloo, Veenhuizen en in 1916 f 4.000,- voor de verbetering van de Duistereweg.

Een zaak van bijzondere aard was nog het bestuursbesluit tot aansluiting bij de Zuivelbank. Daar ontmoette men een oude bekende, Tjisse Kuperus, de eerste directeur van dit in 1912 in het leven geroepen instituut.

Hiervoor is al iets medegedeeld over de verhouding tot het personeel. Regelmatig werd daarover in het bestuur gesproken. De oorlogstijd was een dure tijd en dat betekende, dat de lonen

voortdurend moesten worden aangepast. Daar had het bestuur ook niet zo veel moeite mee, vermoedelijk omdat men de duurte ook zelf ervoer. Over de lonen in het jaar 1912-1913 is hiervoren al iets gezegd. De lonen werden per week betaald. Als we de lonen

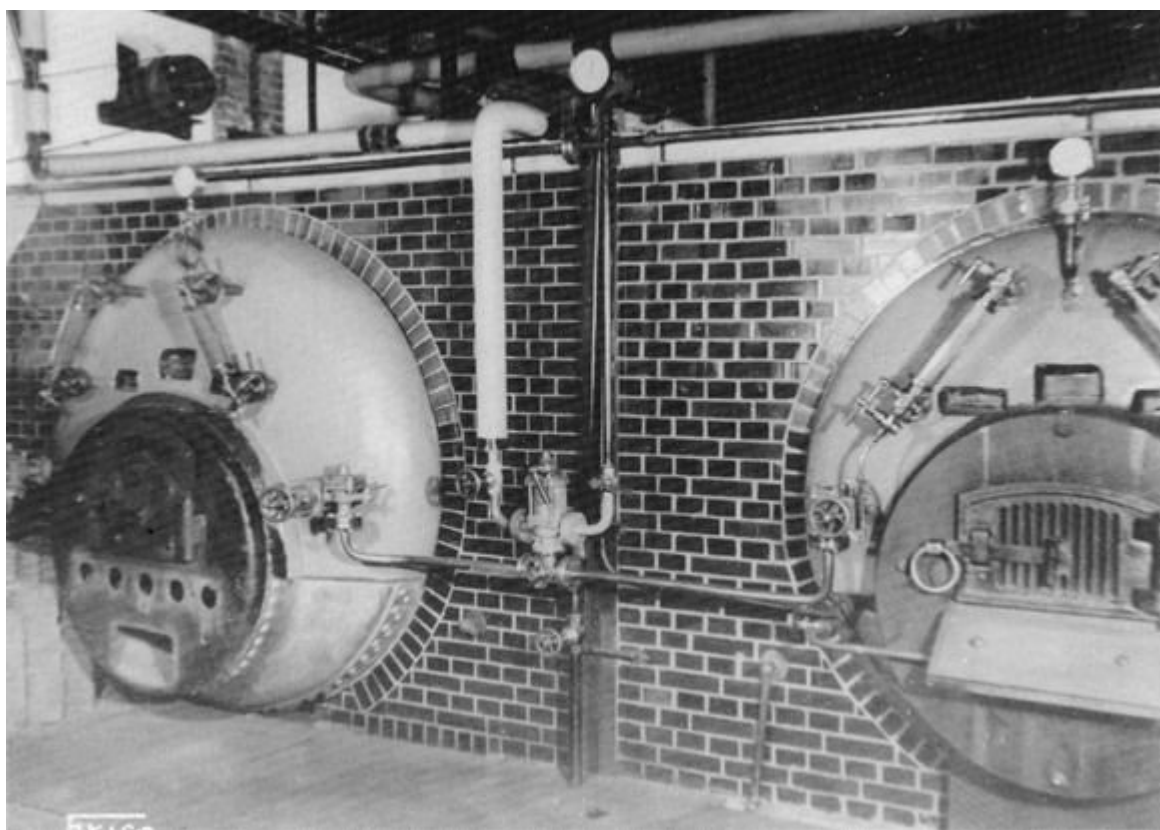
[035] van enkele functies in enkele jaren naast elkaar zetten, krijgen we het volgende beeld:

Functie:	1912/1913	1916/1917	1917/1918
eerste botermaker	f 12,00	f 16,00 + v.w.*	f 20,00 + v.w.
tweede botermaker	- 9,00	- 12,00	- 17,00
melkcontroleur	- 9,50	- 15,00	- 18,00
machinist/centrifugist	- 9,50	- 13,50	- 18,00 + v.w.
melkontvanger	- 8,00	- 12,00	- 17,00
eerste kaasmaker		- 20,00 + v.w.	- 25,00 + v.w.
tweede kaasmaker		- 16,00 + v.w.	- 18,00 + v.w.

*v.w. is vrije woning.

Dit staatje geeft een beeld van de loonsverhogingen. Maar er gebeurde toch nog iets meer. Op 22 maart 1917 werd een ziekteregeling voor het personeel ingevoerd, hetgeen betekende, dat de mensen bij ziekte aanspraak konden maken op een uitkering. Voorts kregen de werknemers in de fabriek twee werkpakken per jaar en ze kregen 2 x 4 vakantiedagen per jaar. Van een pensioenregeling wilde men echter nog niets weten.

In 1918 bestond er een afdeling Oosterwolde van werklieden in het zuivelbedrijf. Men moest daar in het bestuur niet veel van hebben. In mei 1918 werd men uitgenodigd voor een bespreking met de bond, maar het „gevoelen is het verzoek van het personeel niet in te willigen, waar de toestand van de boer in de zandstreken thans zoo slecht is men niet gerechtigd is de gewo-

Een ketelhuis met, zoals dat vroeger gebruikelijk was, ingemetselde stoomketels.

Wagon van de Ned. Tramweg Mij. voor het vervoer van zuivelprodukten Vanaf 1912 gebruikte de fabriek deze voor het vervoer van boter en na 1916 ook voor kaas. Oosterwolde was een knooppunt van tramlijnen met verbindingen naar Assen, Steenwijk en Gorredijk-Heerenveen.

[036] nen vaste werklieden een loon te betalen van f 18,- per week, ook volgens andere bedrijven kan f 17,- volstrekt niet een slecht loon worden genoemd”.

Korte tijd later vond er toch een gesprek plaats en werden de lonen toch ook enigermate aangepast. Duidelijk was echter ook, dat men in de toekomst met de bond rekening zou hebben te houden.

Men zou, dit lezende over de periode 1914-1918, de indruk kunnen krijgen, dat het allemaal nogal meeviel. Het werd natuurlijk allemaal duurder, maar de produkten brachten ook meer op. Niettemin waren er toch grote en ernstige problemen. Vooral na 1916 namen deze ernstige vormen aan. In de eerste jaren was de invoer van voedergranen en meststoffen nog wel mogelijk, maar maïs en vooral stikstof werden schaarser. Er kwam een distributiewet en de boeren werden opgeroepen zoveel mogelijk granen aan de overheid te leveren. In augustus 1916 werden veevoederbureaus opgericht. Deze wezen ook het beschikbare veevoer toe aan grossiers en via de kleinhandel kwam het bij de boeren. Maar de hoeveelheden en de kwaliteit werden steeds geringer. Toen in 1917 Duitsland de onbeperkte duikbootoorlog afkondigde en Amerika aan de strijd deelnam, was de blokkade vrijwel compleet. Broodgraan, veevoer en kunstmest werden niet of hoogstens in zeer beperkte mate aangevoerd. Op de gemengde bedrijven - en die had men hier - moest men zich richten op de produktie van broodgraan, terwijl de gehele graanoogst aan de overheid moest worden geleverd.

Het grote tekort aan krachtvoer noodzaakte tot inkrimping van de veestapel. De slechte krachtvoervoorziening had tot gevolg, dat de melkproduktie terugliep. Het was dus in feite gedaan met de bedrijfsvrijheid, wat zowel de produktie als de afzet betrof. Er was een sterke overheidsbemoeienis. Zo was er bijvoorbeeld een Rijkskantoor voor melk en kaas. De prijzen bleven echter zo hoog, dat de [037] boeren zeker niet ontevreden konden zijn en de fabrieken waren in staat voor flinke afschrijvingen en reserveringen te zorgen. Uiteraard ging dit alles niet aan het bedrijf voorbij. Liep de melkaanvoer in de eerste oorlogsjaren nog steeds op - in 1916 bedroeg die 7.582.429 kg - in de jaren daarna daalde deze zeer sterk tot 4.192.000 kg in 1919. In het jaarverslag 1917-1918 wordt daarover gezegd: „Door den nog steeds voortdurenden oorlog wordt de toestand in het zuivelbedrijf al langer hoe slechter, in de eerste plaats worden er veel minder koeien gemolken, terwijl de gemiddelde opbrengst per koe aanmerkelijk is gedaald”. Na 1919 begon de aanvoer weer langzaam te stijgen, maar pas in 1921 was deze weer bijna op het niveau van 1916.

Sander Alberts van Weperen Mede-oprichter van de coöperaties in 1890 en 1899, voorzitter van 1896 tot 1899, van 1899 tot 1915 commissaris en van 1915 tot 1918 ondervoorzitter.

meente de 7½ cent per Kg. verdienste blijft eischen, wij genoodzaakt zullen zijn de boter onverpakt aan de Gem. te moeten afleveren”. De burgemeester beloofde de zaak met het Rijkskantoor te zullen bespreken. Hij meende, dat een verdienste van 15 ct per kg voor de winkeliers voldoende was.

„Zoolang hierover geen bericht is ontvangen, zullen wij maar doorgaan de boter aan de winkeliers af te leveren voor f 3,05”.

In de ledenvergadering van 23 januari 1917 werd besloten tot aansluiting bij de Zuivelbank. Het verslag daarover vermeldde: „Over deze zaak wordt eenigen tijd gesproken en men maakte zich nogal warm, zoodat ten laatste de discussies zoover liepen, dat het een persoonlijke kwestie werd, zoodat de vergadering door den voorzitter werd gesloten”.

Ook het verkrijgen van brandstof voor de stoomketels gaf problemen.

Steenkool was steeds moeilijker te krijgen en daarom schakelde men over op turf. Op 11 februari 1917 besloot men 40 dagwerk te kopen: een dagwerk is 12.800 stuks turf. Maar later in dat jaar moest turf worden aangevraagd bij het hoofd der turfdistributie, de heer Joling te Nieuw Weerdinge.

Op 5 september 1918 kwam er bericht van het Rijkskantoor voor Vleesch en Vetten, dat verpakte boter in geen geval voor meer dan f 2,96 aan winkeliers verkocht mocht worden. De directeur had hierover met de burgemeester gesproken en hem gezegd, dat het verpakken voor 6 ct per kg niet kon, „zoodat indien de Gemeente

Een bijzonderheid is nog, dat op 16 april 1917 als los werkman werd aangenomen ene Robaix **[038]** uit Appelscha. Hij was *een* geïnterneerde Belg, die vroeger in België al enkele jaren in de zuivelbereiding had gewerkt.

Treffend is ook het bestuursbesluit van 11 februari 1917, namelijk „wanneer dit voorjaar de nieuwe tijd wederom intreedt, zich hieraan niet te storen en de oude tijd te handhaven”.

In het voorjaar van 1918 bedankte *een* andere pionier van de coöperatieve melkverwerking, te weten Sander Alberts van Weperen. Ook zijn naam is vereeuwigd in een straatnaam; de Sander Albertsland.

De twintiger jaren

[039] Als in november 1918 de wapens worden neergelegd door de strijdende partijen, kan er weer aandacht zijn voor het herstel van normale verhoudingen. Het leek alsof de situatie van vóór 1914 zou terugkomen. De hoogconjunctuur hield de eerste jaren na de oorlog nog aan. In 1918 hadden de besturen van de zuivelfabrieken op de zandgrond niettemin besloten actie te voeren voor een verhoging van de produktieprijs van de melk. De actie had succes, want de minister besloot om voor de periode mei tot september een toeslag van 20 cent per kg boter te verlenen. Aan het einde van dat jaar was de melkprijs f 12,59 per 100 kg.

Tóch waren er wel wolken aan de lucht. De koop- en pachtprizen waren vergeleken bij de vooroorlogse periode sterk verhoogd, evenals de kosten van levensonderhoud. Ook de arbeidslonen waren na 1918 veel hoger. Op een vergadering van fabrieksbesturen uit de zuid-oost-hoek werd hierover gesproken. De bond van zuivelfabrieksarbeiders vroeg een minimumloon van f 22,50 per week; geboden werd f 18,-; een accoord werd bereikt op f 20,- per week.

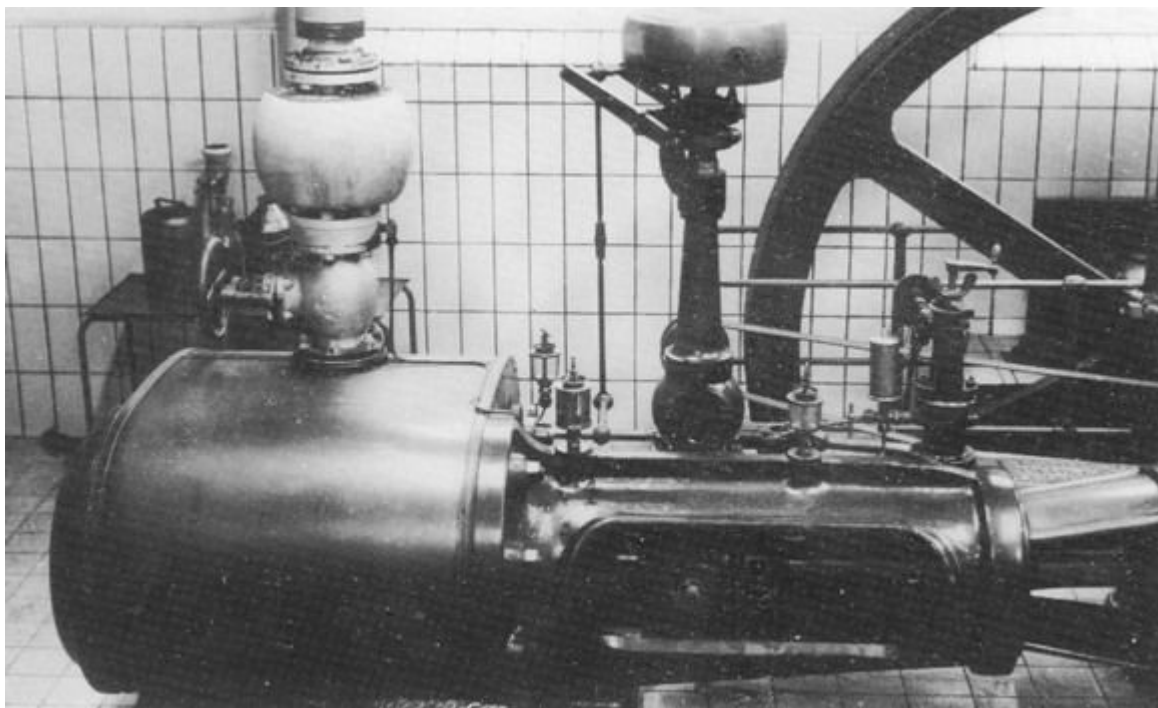
Dit zijn de echte ouderwetse botervaatjes, zoals die door de kuiper aan de fabriek werden gemaakt en waarin de boter werd vervoerd.

Al vrij gauw kwam de kentering, met name voor de akkerbouw. Speciaal na 1928 werd daar de situatie - mede als gevolg van enorme oogsten - desastreus. Op de gemengde bedrijven was de situatie echter iets beter. Maar ook de situatie in de veehouderij was niet altijd even rooskleurig. Weliswaar herstelde zich de buitenlandse handel, hoewel die nog steeds gecentraliseerd bleef. Maar aanvankelijk ging het toch beter. In 1920 werden de lonen zelfs met f 1,- verhoogd en werd er een toeslag gegeven van f 10,- per jaar per kind beneden de 14 jaar.

In debestuursvergadering van 13 januari 1920 zei de directeur, „dat de [040] boterprijzen omhoog gaan. Een pluspunt is, dat de regering de verplichte voorraad van de zomerproduktie heeft overgenomen. De verkooporganisaties hebben evenwel nog belangrijke voorraden. Duitsland kan door zijn lage markenkoers niet meer kopen. België en Frankrijk trekken nog wel iets, maar niet zo veel. Ook hier gaat de koers van het geld belangrijk naar beneden. Met de kaas is het nog slechter gesteld. Er zijn nog reusachtige hoeveelheden aanwezig. Zonder hulp van de regering zal het moeilijk zijn deze voorraden op te ruimen. De toestand”, aldus de directeur, „wordt over 't algemeen dan ook zeer donker ingezien”.

Maar het viel wat mee. Natuurlijk waren er problemen. Boter kon moeilijk worden geëxporteerd in de direkt na-oorlogse jaren; ook de relatie met Frankrijk kon niet worden hervat. Dit betekende, dat de boter vrijwel geheel in het binnenland moest worden afgezet. In het jaar 1920-1921 was de gemiddelde melkprijs per 100 kg f 13,57. Het ging dus niet zo slecht. Over het boekjaar 1921-1922 was er een redelijk bruto-overschot. Niettemin werd aan de leden voorgesteld géén uitkering te doen, maar nog eens flink af te schrijven met als argument „de toestand in het bedrijf is thans zoo slecht, dat het wel eens zou kunnen gebeuren, dat hiervan de eerstvolgende tijd niet veel kan komen”. Deze grote voorzichtigheid kenmerkte het beleid. En dat was vermoedelijk ook wel nodig, want er deden zich enorme schommelingen in de prijs voor. Over het jaar 1921-1922 ontvingen de boeren f 9,80 per 100 kg melk. Zo werd in de ledenvergadering van 9 mei 1923 meegedeeld, dat de 20+ kaas in veertien dagen in prijs was gedaald van 80 cent tot 50 cent per kg. Maar er moest uiteraard wel kaas worden geproduceerd, waarbij de produktiekosten zo laag mogelijk moesten worden gehouden. Daarom werd in het najaar van 1923 besloten over te gaan tot machinale kaasbereiding. In dat jaar had de melkaanvoer zich nagenoeg hersteld tot de situatie in 1915-1916. De melkaanvoer bleef groeien en bereikte in 1928 een niveau van 13.926.148 kg. Dit hield in, dat de verwerkingsmogelijkheden haast ten einde raakten. Daarom werd in dat jaar een verbouwingsplan voorbereid. Dit hield in het veranderen en vergroten van de pekelpakken, het veranderen van ramen in het pekellokaal en pakhuis en het inrichten van de bovenste zolder voor pakhuis. De kosten werden geraamd op ± f 9.000,-.

Men oriënteerde zich echter ook op andere mogelijkheden tot verwerking van de melk. En zo liet men zich voorlichten over de mogelijkheid tot fabrikage van andere produkten dan alleen boter en kaas. Het onderwerp werd ingeleid door de heer F. Kestra, „Leeraar Technicus van de Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken”. Deze begon met te zeggen, dat de toestanden in de zuid-oosthoek veel zijn veranderd. Vroeger vond men er alleen boterfabrieken, terwijl de ondermelk op de boerderij werd opgevoerd aan de varkens en de kalveren. Later kwam de produktie van kaas. De fabrikage van melkpoeder werd al vrij veel toegepast. Men zou per dag ± 20.000 kg melk meer kunnen verwerken, maar of het een lonende produktie is, valt niet te voorspellen. Wat het condensbedrijf betreft, meende hij dat dit alleen mogelijk is als groot bedrijf en voor een alleenstaande fabriek minder goed uitvoerbaar. Uiteraard was er veel discussie en men besloot een commissie in te stellen. Deze bracht in april 1929 verslag uit.

Zestig pk stoommachine uit 1927 Veertig jaar later werkte deze nog.

[041] Maar de leden wilden dit verslag toegezonden hebben om het rustig te kunnen bestuderen. Dit gebeurde door toevoeging aan het jaarverslag 1928-1929. De bevindingen van de commissie waren ongeveer dezelfde als wat de heer Kestra had gezegd. Een condensbedrijf is rendabeler, maar kapitaalintensief en houdt veel risico's in wat de afzet betreft.

De voorkeur ging uit naar melkpoeder, omdat het poederbedrijf het minst kostbare was. De directeur nam in 1928 zelfs deel aan een excursie vanuit Friesland naar Duitsland om een poederinstallatie te bezichtigen. Maar vooralsnog kwam er van plannen noch in de ene noch in de andere richting iets terecht.

De twintiger jaren waren voor het bedrijf redelijk. De melkprijs - in het vorenstaande werd het al genoemd - schommelde nogal: deze zakte in het jaar 1923-1924 tot f 8,84 per 100 kg om in de volgende jaren weer op te lopen tot $\pm$ f 10,50. Daarna was er weer een daling, maar over het jaar 1928-1929 werd er f 9,36½ per 100 kg uitbetaald.

De aanvoer was echter enorm toegenomen. In 1920 was die 5.385.929 kg, in 1930 15.928.758 kg, welhaast een verdrievoudiging. De oorzaken waren een toegenomen veebestand en een vergroting van de melkproduktie per koe. Opbrengsten van meer dan 6.500 kg per koe waren geen uitzondering, met een uitschieter in 1930 van zelfs 8.540 kg! Daarbij was het vetgehalte behoorlijk gestegen: 3,15% in 1920 tot 3,43% in 1930. Men mocht derhalve over de jaren twintig in het algemeen niet ontevreden zijn.

In tegenstelling hiermee stond de verhouding tot het personeel. In 1919 waren de minimumlonen bepaald op f 20,- per week met in mei 1920 een verhoging van f 1,-, plus een toeslag van f 10,- voor elk kind beneden de 14 jaar. Maar reeds een maand later bleek de ontevredenheid van het personeel. Er werd een [043] minimumloon van f 23,- geëist, zoals in Steggerda en Oldeberkoop werd betaald.

*De eerste vrachtauto
in 1925
Links Hidde Sikkes, de
eerste chauffeur;
rechts Harm Dijkstra*

*De melk uit het gebied
van de wijken in
Appelscha werd per
boot opgehaald
Bij de uitmonding van
de Eerste Wijk in de
Appelschaster Vaart
was een
overlaadplaats
Op de foto van links
naar rechts Melis van
der Duin, busopzetter;
Hidde Sikkes,
chauffeur en Jan van
der Duin, de schipper
De boot was eigendom
van de zuivelfabriek
De route was: Eerste
Wijk, Verbindingswijk,
8e Wijk, Nieuwe Vaart,
Eerste Wijk*

Werd dit niet ingewilligd, dan werd het werk neergelegd en wel onmiddellijk de volgende dag. Het was een actie buiten de bond om. Dit was voor het bestuur een moeilijke zaak. Melk immers is maar vierentwintig uur houdbaar. Na lange discussie gaf het bestuur toe. Het jaar daarop werd f 27,- gevraagd. Het bestuur was over 't algemeen niet voor verhoging: „de tijdsomstandigheden zijn hier niet na, de zuivel is de laatste jaren vrij goed geweest, de toestand is echter onzeker”. De Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken adviseerde dezelfde lonen als het jaar daarvoor, nl. f 25,-. Maar in Oosterwolde was dat f 23,-. Niettemin werd besloten de lonen gelijk te laten, „maar een gratificatie in 't vooruitzicht te stellen als de toestand in de zuivel gelijk blijft”. Die werd later ook gegeven en wel f 50,- voor gehuwden en f 30,- voor ongehuwden. Voorshands bleven de lonen ongewijzigd, hoewel - en dat erkende men - het minimumloon f 25,- zou moeten zijn. Men bedenke daarbij, dat er toen een werkweek bestond van 55 uur.

In juni 1926 kwamen de lonen weer ter sprake. De bond van zuivelarbeiders vroeg een minimumloon van f 22,50 omdat de lonen in Oosterwolde achterbleven. Het antwoord van het bestuur was typerend, namelijk dat de gemiddelde boer minder verdiende. Een boerenarbeider verdiende f 15,-. Bovendien was door de bond gepleit voor een pensioenregeling. Maar ook hier was het antwoord: „het personeel van de boer krijgt ook geen pensioen”. De ledenvergadering besloot echter in meerderheid om in de toekomst een pensioenregeling te treffen en voor dat doel werd jaarlijks f 1.000,- gereserveerd. Oosterwolde was in dit opzicht één van de laatste fabrieken. Drie jaar later werd een definitieve regeling getroffen. Vrijwel alle omliggende fabrieken hadden een regeling en daarom „zet men zijn principes opzij”. Men was voorstander van een premievrij staatspensioen voor iedereen en niet voor een pensioen voor bepaalde groepen. Maar in de ledenvergadering besloot men éénstemmig tot een pensioenregeling. Een ouderdomspensioen van f 6,- en een weduwen- en wezenpensioen van f 5,- per week, met de bepaling, dat de werknemers de helft van de premie zouden moeten betalen.

Maar er waren natuurlijk ook andere zaken, die de aandacht trokken. In de oorlog ging de afzet van boter en kaas via verkoopcombinaties: de N.N.B. en de N.N.K. De laatste werd per 1 mei 1921 definitief opgeheven. Die dat wilde, kon bij het eindigen van het contract - en dat was 20 september 1920 - onmiddellijk uittreden en dat deed men. Ook met de N.N.B. werd het contract na lange en breedvoerige discussies in de zomer van 1920 niet verlengd en men stapte dus uit deze combinatie. Maar ruim een half jaar later werd er met de N.N.K. een nieuw contract getekend. Dit was echter wat soepeler, want het hield de mogelijkheid in om aan het eind van elk boekjaar uit te treden. Nóg weer een jaar later werd de N.N.K. omgezet in de „Noord Nederlandsche Zuivelverkoopvereniging”. Naast kaas ging deze zich ook met de boterverkoop bezighouden. Maar met die N.N.K. ging het niet goed. Er was, zo blijkt uit 1922, een verlies van f 190.000,-. Uiteraard was dit een punt, waarover in elke bestuursvergadering werd gesproken. Het bestuur wilde zelf de kaasverkoop weer ter hand nemen met ingang van 1 januari 1923 en het kwam tot liquidatie van [044] de N.N.K. De strop voor de fabriek kwam neer op bijna f 12.000,-.

*De eerste
vrachtauto voor het
Compagnonshotel in
Appelscha met
A. van Veen en
E. Lenstra*

*Melkontvangst in de
jaren twintig en dertig
Op de foto v.l.n.r.:
J. Haanstra,
M. v. d. Duin,
H. Sikkes, J. Stelling,
R. Dokter,
K. v. d. Brug,
A. Meesters,
E. Oosterloo,
A. van Nijen,
T. Oosterloo*

Uitvloeisel van de eigen kaasverkoop was, dat de directeur zeer geregeld naar Amsterdam moest om de kaasbeurs te bezoeken. Ook ging hij naar de „boter”-relatie in Roubaix, de fa. Delmotte.

Het melkvervoer was een zaak van aanhoudende zorg voor het bestuur en was een vast punt op de vergaderingen. Er waren natuurlijk al een aantal verharde wegen. En in 1925 werd een proef genomen met een auto voor melkvervoer. Het was een Ford voor 110 bussen, met luchtbanden om de voorwielen en massieve banden om de vier achterwielen. De proef slaagde en op 12 mei van dat jaar reed de eerste fabrieksauto. De eerste chauffeur was de, ook in het dorp zeer bekende, Hidde Sikkes. Deze wijze van melkvervoer sloeg aan en enkele jaren later waren er al vier auto's.

Maar er waren nog vele zandwegen. Het beleid om financieel bij te dragen in de verharding van zandwegen ging dan ook onverminderd door. Zo werd in 1925 f 5.000,- beschikbaar gesteld voor de verharding van de weg Bult, Langedijke, Hoge Duurswoude in aansluiting op de Duistereweg. Het jaar daarop werd f 1.000,- voor de weg in Jardinga bijgedragen en in 1929 f 1.500,- voor de verbetering van de Drentseweg in Appelscha tot aan Duinen Zathe, met inbegrip van de Boslaan.

Dan zijn er nog enkele verspreide aangelegenheden die gememoreerd dienen te worden. Zo kwamen er in de zomer van 1921 klachten van de provincie over het lozen van het afvalwater op het kanaal. Vijf jaar later trok de provincie de vergunning in. Er werd toen een nieuwe afvoer gemaakt naar het Klein Diep.

Chauffeurs en busopzetters aan het eind van de jaren twintig, v.l.n.r.: H. Hoekstra, J. Dorprichter, H. Sikkes, G. Hoonstra en R. Nijenhuis.

*Nog een foto van chauffeurs en busopzetters Chauffeurs droegen veelal leren beenkap-
pen, v.l.n.r.: G. Hoonstra, P. Hof, E. Leenstra, H. Sikkes, A. van Veen, S. Russchen en H.
Dijkstra.*

[046] Na 23 jaar lid van het bestuur te zijn geweest, nam E. Russchen in 1927 afscheid als voorzitter. Hij werd opgevolgd door L. J. van Weperen.

In 1924 vierde men het vijftienvig jarig bestaan der vereniging. Daarom was er op zaterdag 10 mei een ledenvergadering. Daar werd medegedeeld, dat de leden zullen worden uitgenodigd de fabriek te komen bezichtigen. Door het grote aantal leden was het niet mogelijk „hier- aan een feestelijk karakter te geven, zoo iets is niet onpraktisch, menigeen der leden zal nog nimmer iets van het inwendige der fabriek hebben gezien”. En op het „feest” zelve deelde de voorzitter mede „dat voor de aanwezige leden voor de consumptie op een billijke wijze zal worden gezorgd”.

Eén van de laatste belangrijke zaken in deze twintiger jaren was de benoeming op 19 juli 1928 van J. K. Grouwstra tot assistent.

De grote crisis

[047] En dan komt „zwarte donderdag”, 24 oktober 1929, de beurskrach in New York en daarmee de inleiding tot de wereldcrisis. Deze zal ook de landbouw en daarmee de veehouderij diep treffen. Werd in het boekjaar 1928-1929 nog f 9,36½ per 100 kg melk betaald, het jaar daarop was dat gezakt tot f 8,62½ en in het jaar 1930-1931 daalde het nog verder tot f 6,77. Maar het ging nog door, want het jaar daarop ontvingen de boeren niet meer dan f 4,94 per 100 kg melk. Een belangrijke oorzaak was gelegen in de devaluatie van het Engelse pond, waardoor onze produkten het op de Britse markt moeilijker kregen. Dit werd verergerd door het feit, dat Denemarken het Engelse voorbeeld volgde en de kroon devalueerde. Hierdoor werd onze concurrentiepositie ten opzichte van de Denen verslechterd. Het gevolg was, dat de voorraden zich ophoopten. Daar kwam bij, dat de zeer lage prijzen van de akkerbouwprodukten een uitbreiding van de veestapel tot gevolg hadden. Door de lage veeprijzen hielden de boeren zo veel mogelijk vee aan, in de hoop later een betere prijs te kunnen krijgen. In Drenthe bijvoorbeeld breidde de veestapel zich daardoor van 1930 tot 1933 met liefst 31% uit; de jongveestapel nam zelfs met 58% toe! Dit kon natuurlijk niet verder gaan en de regering greep in.

In de zomer van 1932 kwam onder meer tot stand de Crisis Zuivelwet, die de veehouders poogde te steunen door het stichten van een fonds. Uit dit fonds zouden toeslagen verstrekt kunnen worden op de door de boeren geleverde melk. De bedoeling was de boeren een prijs van f 5,- à f 5,50 per 100 kg melk te kunnen betalen. Uiteraard werd hierover in de ledenvergadering gesproken. „De Crisis Zuivelwet”, zo zei de voorzitter op 19 juli 1932, „welke voor allen zooals men ook in de couranten heeft kunnen lezen een teleurstelling is; dat men op lange na niet de richtprijs van 5 cnt. per liter, zooals de minister het zich voorstelde te kunnen ontvangen”. De prijs daalde zelfs tot f 4,57 in het boekjaar 1934-1935 en zakte daarmee tot minder dan 50% vergeleken bij de prijs van 1928-1929.

Toch hield men zich in deze moeilijke tijd nog bezig met andere verwerkingsmogelijkheden van de melk dan alleen boter en kaas. Er werd in de nazomer van 1931 diepgaand gesproken over de oprichting van een condensinrichting. De kosten werden geraamd op ruim f 51.000,-. En in de ledenvergadering van 28 september 1931 kwam dit punt uitvoerig aan de orde. Weliswaar was het volgens het bestuur bezwaarlijk „groote ondernemingen” te doen in de tegenwoordige malaise tijden, „doch het bestuur meent dat het noodzakelijk is meerdere verwerkingsmogelijkheden te scheppen, terwijl onze zaak voor alleen boter- en kaasbereiding te klein wordt”. Het bestuur kreeg vrij mandaat van de leden. Maar het maakte van dat mandaat „gezien de tijdsomstandigheden” geen gebruik.

In de zomer van 1932 kwam de aangelegenheid weer in de ledenvergadering aan de orde. Men wilde namelijk het extra melkgeld gebruiken om een condensinrichting te stichten, omdat de banken er geen geld voor wilden lenen. Maar tijdens de vergadering werd het punt teruggenomen; afstand doen van het extra melkgeld ging de boeren te ver. Ze konden het geld bijzonder goed gebruiken. Maar al heel gauw kwam het punt weer aan de orde en werd opnieuw teruggenomen. De achtergrond was, dat Engeland de invoer bemoeilijkte door de heffing van invoerrechten.

[048] En de zaak vond volledig haar beslag toen op 3 augustus 1937 werd besloten als lid toe te treden tot de Coöperatieve Condensfabriek „Friesland” (C.C.F.). Dat was wel eens ter sprake geweest, maar het probleem lag in het vervoer van de melk van Oosterwolde naar Leeuwarden. Dat kon tot dan eigenlijk alleen per schip, maar in 1937 waren de technische mogelijkheden er om het transport per auto te doen.

Een andere maatregel tot steun aan de boeren in 1932 was de Crisis Pachtwet. Op grond hiervan konden de boeren verlangen, dat de pacht prijs werd herzien, wanneer die onredelijk hoog was. De verschillende crisismaatregelen waren echter verbrokken en daarom kwam in 1934 de Landbouwcrisiswet tot stand. Deze wet gaf de minister vergaande bevoegdheden op het gebied van de produktie, de verwerking, de prijzen, enz. De individuele vrijheid van de boer werd beknot. De rundveestapel werd ingeperkt en voor elke veehouder werd jaarlijks het aantal kalveren, dat mocht worden gehouden, vastgesteld. Door forse aanfok zou immers de vee-stapel weer kunnen worden uitgebreid.

Men merkt de uitwerking van de maatregelen in de hoeveelheid aangevoerde melk. De onderstaande cijfers getuigen daarvan:

Jaar	Kg melk	Omzet in guldens	Prijs per 100 kg
1931	16.673.018	f 1.128.035,-	f 6,77
1932	16.045.738	- 791.910,-	- 4,94
1933	16.250.270	- 763.558,-	- 4,70
1934	16.061.927	- 749.918,-	- 4,67
1935	16.940.041	- 774.011,-	- 4,57

Niet alleen werd de groei van de melkproduktie afgeremd, er waren ook andere beperkingen. Al in 1932 was met de omliggende fabrieken afgesproken de kaasmakerij half stop te zetten. De maatregel duurde van 10 mei tot 8 juni. In april 1933 stelde de Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken voor gedurende de maanden april, mei en juni de kaasproduktie te beperken en naar de leden 30% ondermelk terug te sturen. Eenzelfde verzoek kwam van de Crisis Zuivelcentrale in 1934. Verzocht werd de kaasproduktie met 10% te beperken, waarbij dan op de teruggave van ondermelk vergoeding zou worden gegeven.

De bijzonder lage prijs van 1935, die ook duidelijk een daling van het inkomen van de boer betekende, zal mede de aanleiding zijn geweest voor de ledenvergadering om op 17 september 1935 te besluiten het ledenkapitaal af te lossen. Er was al eerder over gesproken en sommigen meenden, dat dit de afbraak van het bedrijf betekende, maar wat hiervan ook zij, de benarde financiële positie leverde een grote meerderheid op voor het voorstel. In vele boerengezinnen zal men in die jaren slapeloze nachten hebben gehad. Sommigen hebben de strijd niet kunnen volhouden. De advertenties over verkopeningen getuigen ervan.

Opnieuw werd gesproken over een mogelijkheid van een nieuwe verwerking van de melk. Op 31 mei 1934 sprak men in het bestuur over „melkdroging”. En op 12 september 1934 werd besloten over te gaan tot „poederen”. Daar werd met voortvarendheid aan gewerkt. Er werd iemand voor opgeleid; er kwam een poederlokaal en een installatie en in het voorjaar van 1935 werd er elke dag gepoederd.

Boerenplaats o.d. Oosterwolde.

Notaris CAMMENGA te Oosterwolde, zal op **Vrijdag 11 November 1932**, des nam. 2 uur, in het café „DE ZON“ te Oosterwolde, finaal verkoopen:

Eene boerenplaats op de Knolle onder Oosterwolde, ten zuid-oosten van den kunstweg Weper—Veenhuizen, bestaande in voor korte jaren nieuw gebouwde boerenhuizinge met erf, wei- en bouwland en eenige heidegrond (zeer geschikt voor ontginning) een en ander ter grootte van 24.89.70 H.A., in 11 perc., in gebruik bij en toebehoorende aan JAN HERDER.

Geboden in totaal f 9814.—.

Aanvaarding op gebruikelijke tijden in 1932/1933.

Bij boekjes met kaart omschreven.

De huizinge is alleen te bezichtigen den dag vóór en op den dag van verkoop.

Voor solide koperer
flinke hypotheek be-
schikbaar.

Boerderij - Weperpolder onder Oosterwolde.

Notaris CAMMENGA te Oosterwolde, zal op **Vrijdag 11 November 1932**, des nam. 2 uur in het Café „De Zon“ te Oosterwolde, provisioneel verkoopen:

Eene boerderij in den Weperpolder onder Oosterwolde, aan den nieuwe kunstweg Weper—Haule; bestaande in voor korte jaren nieuw gebouwde boerenhuizinge, met erf, wei- en bouwland, ter gezam. grootte van 15.53.61 H.A., te veilen in 8 perc., in eigendom toebehoorende aan en in gebruik bij KLAAS T.J. VAN DEN BOSCH.

Aanvaarding op de gebruikelijke tijden in 1932/1933.

Bij boekjes met kaart omschreven.

Boerderijtje - Fochtelo.

Notaris CAMMENGA te Oos-

Te huur voor 3 jaar 1933—1936 Het boerderijtje te Appelscha.

nabij de Damsluis, bestaande in huis en erf, wei- en bouwland, ter grootte van ongev. 3 H.A., waarvan ongev. 16 are bouwland, in gebruik bij den eigenaar WILT DIJKSTRA te Appelscha.

Voorwaarden liggen ter lezing ten woonhuize van den eigenaar en ten kantore van den notaris CAMMENGA te Oosterwolde.

Briefjes in te leveren ten kantore van notaris CAMMENGA voornoemd vóór of op **Zaterdag 12 November o.k.**

Het te verhuren boerderijtje kan ook dadelijk worden aanvaard, zonder vergoeding.

Te huur voor 2 of 3 jaar:

eene vruchtbare boerderij te Een.

onmiddellijk bij Haulerwijk, bestaande uit voor korte jaren nieuw gebouwde boerenhuizinge met bijschuur, waarin stalling voor 16 stuks hoorn-vee, en 8 1/2 H.A. land (hoofdzakelijk weiland), in eigendom toebehoorende aan- en in gebruik bij TAEKE BEIJERT.

Voorwaarden liggen ter lezing ten woonhuize van den eigenaar en ten kantore van den notaris CAMMENGA te Oosterwolde.

Briefjes in te leveren ten kantore van den notaris CAMMENGA voornoemd, vóór of op **Woensdag 16 Nov. a.s.**

Te koop of te huur: het boerderijtje te Haulerwijk,

gunstig gelegen in de Kom, aan den kunstweg en de vaart, bestaande in boerenhuizinge, met erf, wei- en bouwland, ter grootte van 4.40.84 H.A., thans in huur bij EELKE DE ROOS.

Te bevragen bij den eigenaar JACOB GRAANSTRA te Eenerveld o.d. Een of ten kantore

[050] Ook de handel met Duitsland ondervond problemen. In het najaar van 1934 sprak de directeur hierover in het bestuur, vooral ook omdat de Duitse Rijksbank een aantal maanden de betalingen had opgehouden. Men was zich in het bestuur bewust van de risico's, maar men wilde toch graag de kaasexport naar Duitsland behouden. Er werd namelijk behoorlijk aan verdiend. Daar kwam bij dat er op dat moment ook geen ander afzetgebied was. Die Duitse export was op dat moment aan contingentering onderworpen. De prijzen waren toch niet zo geweldig. De directeur deelde althans op 25 oktober 1934 mede, dat hij 25% van zijn contingent kaas had verkocht voor 7½ ct per kg. In het jaarverslag 1935-1936 was de toon wat optimistischer. De winstmarge op de export naar Duitsland was bevredigend; de soliditeit van de afnemers was in 't algemeen goed. De vorderingen werden direkt na ontvangst der goederen door de afnemers op de zogenaamde Nederlands-Duitse clearing gestort. Deze clearing was ontstaan door een overeenkomst tussen beide landen en was in feite een ruilhandel. Het betekende wel, dat hoe meer Nederlandse waren werden geëxporteerd en hoe minder Duitse goederen werden geïmporteerd, hoe langer het duurde voordat de vorderingen binnenkwamen. De stand van deze clearing werd regelmatig in de dagbladen gepubliceerd.

De export op Engeland was gemakkelijker, maar ook minder lonend. Om de zuivelmarkt te steunen, had de regering een flink kwantum magere melkpoeder uit de markt genomen. En in het jaarverslag 1936-1937 was de toon zelfs vrij positief. Boter en kaas konden vrij vlot worden afgezet en de handel in melkpoeder was bepaald goed. Dit kwam, omdat Amerika voor vrijwel onbeperkte kwantums aan de markt kwam. En het verslag vervolgde: „Door het fabriceren van melkpoeder beschikken wij over een mogelijkheid meer, een niet onbelangrijk deel der aangevoerde melk te kunnen verwerken en hiermede de kaasmakerij te ontlasten”.

werden gehouden nam de fabriek daaraan deel Voor het eerst gebeurde dat van 21-23 augustus 1919 in Oosterwolde; voor het laatst op de Expo-Oosterwolde in 1989 De foto toont de stand van de zuivelfabriek op de Reveta II in Appelscha in 1938 De eerste Reveta vond plaats in 1935.

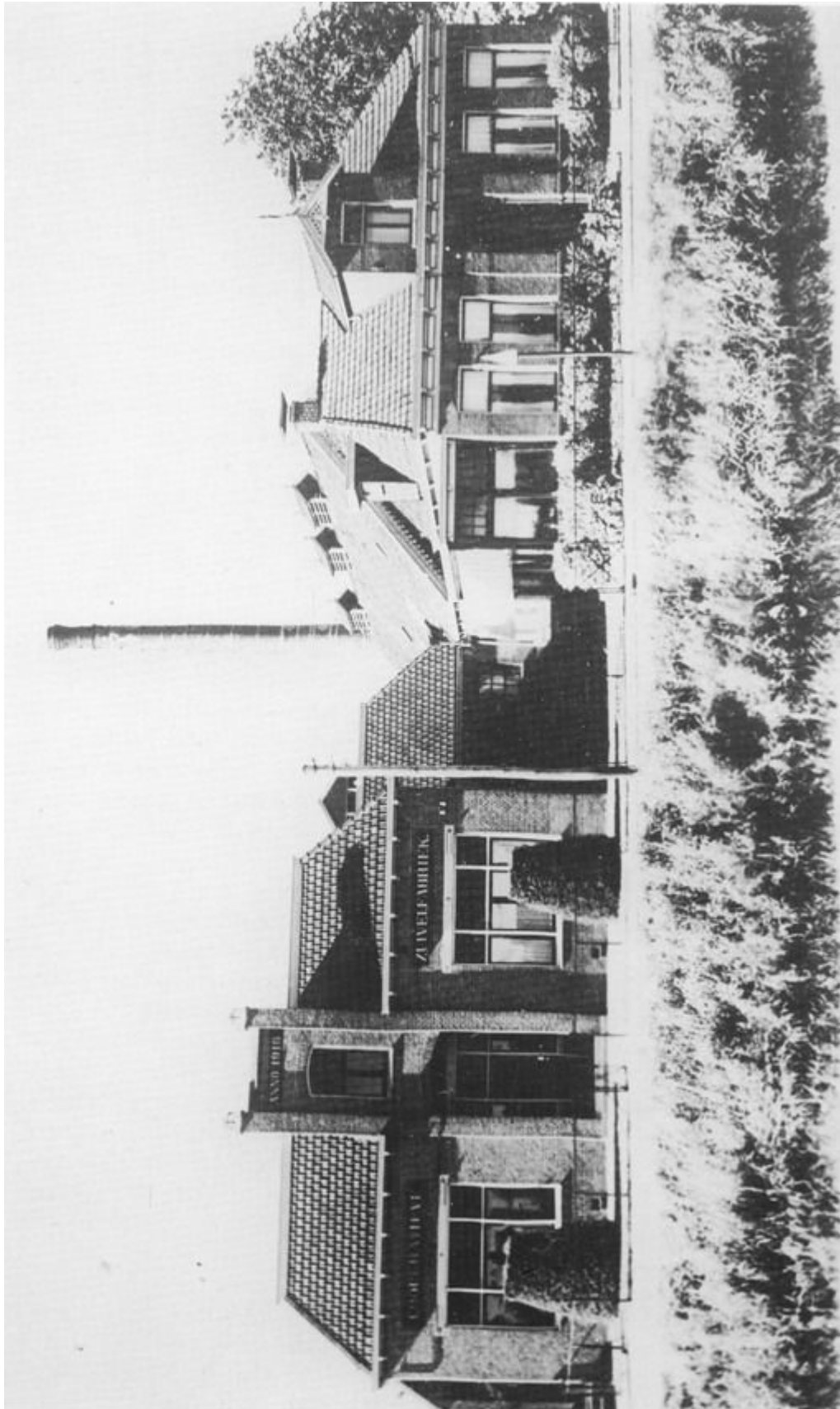

Foto voorgaande blz.

De fabriek in 1935. Het beeld veranderde niet. In de voorgevel van het kantoor is duidelijk aangegeven, dat het gebouw van 1916 is.

[052] Na 1936 ging het iets beter. De melkaanvoer steeg weer en de omzet kwam weer duidelijk boven een miljoen gulden. De melkprijs steeg ook weer; in 1936-1937 kwam die op f 5,15 en een jaar later op f 5,98 om dan, na een kleine inzinking in 1939-1940 op f 6,20 uit te komen. Dit was ook het algemene beeld in Nederland. Wellicht dat de dreiging van de oorlog de prijzen weer wat had doen stijgen. In deze tijd kwam enkele malen de vervaardiging van caseïne ter sprake als grondstof voor kunstwol. Maar in 1937 werd het risico te groot geacht. In augustus 1939 werd er weer over gesproken. Nu zou de produktie voor rekening en risico van de F.N.Z. plaatsvinden. De plannen gingen echter niet door omdat er „geen invoerbewilliging naar Duitsland” kon worden verkregen.

In verband met de steeds grotere melkaanvoer - in 1937 19.728.483 kg - werden er plannen gemaakt tot verbouw van de fabriek. Men wilde de gebouwen wat uitbreiden, waardoor er meer ruimte zou komen voor nieuwe machines en er een vluigere verwerking van de melk kon plaats hebben. De verbouwing werd geraamd op f 24.000,- en de aanschaffing van nieuwe machines op f 50.000,-. In de ledenvergadering van 3 augustus 1937 werden de plannen goedgekeurd en werd het bestuur gemachtigd tot uitvoering over te gaan.

In 1938 kwam de verbouwing klaar, die overigens iets meer had gekost dan geraamd was en de leden kregen met hun dames de gelegenheid het bedrijf te bekijken. Daarvan maakten ruim 500 mensen gebruik. Het spreekt welhaast vanzelf, dat de crisissomstandigheden van de dertiger jaren geen ruimte lieten voor loonsverhogingen. Al in 1930 werd een verzoek tot loonsverhoging met f 1,- eenparig door het bestuur afgewezen met het oog op de tijdsomstandigheden en de slechte vooruitzichten van de zuivelprijzen. In 1932 werden de lonen zelfs met 10% verlaagd en vond er bovendien een crisisaftrek van f 1,- plaats. Verdere drastische verlagingen vonden er niet plaats. Tegen het einde van de jaren dertig konden de lonen weer heel bescheiden wat verhoogd worden.

Er vonden ook nog enkele bijzondere gebeurtenissen plaats. Op 1 december 1937 was de heer Gorter 40 jaar directeur. Hij zag het bedrijf tot één van de grootste in Friesland uitgroeien gedurende deze periode. En op 22 augustus 1938 werd het feit herdacht dat de voorzitter, L. J. van Weperen, 25 jaar deel uitmaakte van het bestuur. Beide jubilea werden op bescheiden wijze gevierd. Punten, die gedurende de dertiger jaren veel aandacht vroegen, waren de tuberculosebestrijding en de runderhorzelbestrijding. Wat de tuberculosebestrijding betreft, daar was een aparte vereniging voor, maar de ledenvergadering van 29 april 1930 besloot deze zaak aan de fabriek te trekken. Dit gebeurde naar aanleiding van een lezing van de heer Veenbaas van de Gezondheidsdienst. Enkele jaren later volgde dan de bestrijding van de runderhorzel.

In het bestuur werd eigenlijk nooit meer over de internationale politieke situatie gesproken. Maar aan het einde van de dertiger jaren kwam dit toch even om de hoek. Er werd toen in het bestuur gesproken over een molestverzekering. Eén der bestuursleden was er niet voor, „want hij meende dat al kwam de vijand **[053]** over de grens, het toch geen zin heeft om een zuivelfabriek te bombarderen en bij verwoesting en men daarop eens een andere regeering kregen, erkent die nieuwe regeering dan de schade”.

Op alle mogelijke manieren werd de boer gewezen op het gevaar van t.b.c. onder het vee.

De directeur was van mening, dat wij niet zo veilig zitten als in de vorige oorlog en „mocht het ons eens treffen dan was men daar toch tegen verzekerd”. De meerderheid van het bestuur was het met hem eens en er werd dus een molestverzekering afgesloten.

Niettegenstaande de uiterst moeilijke tijden, nam de geproduceerde hoeveelheid melk toe en wel van 15.928.758 kg in 1930 tot 20.416.080 kg in 1940, terwijl het gemiddelde vetgehalte in de periode steeg van 3,43% tot 3,67%. Dit zal tal van oorzaken gehad hebben, maar een rol hebben daarbij stellig gespeeld de verbetering van het grasland, alsmede de toegenomen kwaliteit van het vee, mede als gevolg van een intensieve tbc-bestrijding.

En dan breekt op 10 mei 1940 de tweede wereldoorlog uit.

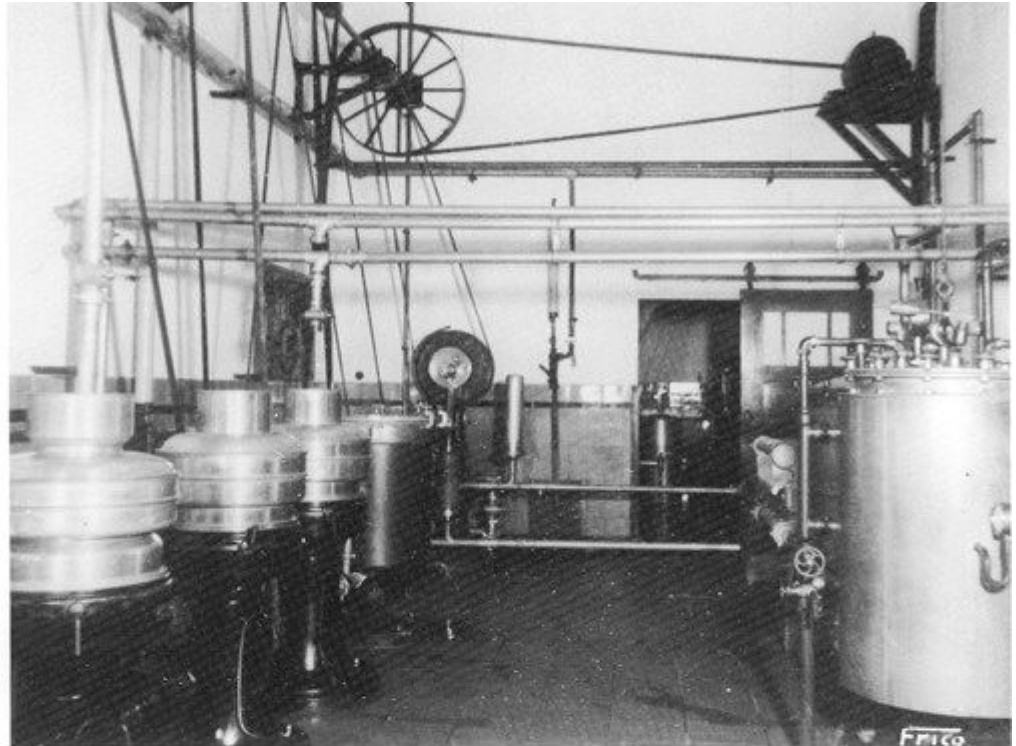
De Tweede Wereldoorlog

[054] Gedurende de meidagen van 1940 heeft het bedrijf weinig of geen problemen ondervonden. Problemen waren er wel, maar die waren er al eerder en wel als gevolg van de mobilisatie. Verschillende arbeiders moesten onmiddellijk opkomen en konden niet direct worden vervangen. Maar toen na enkele dagen de oorlog voorbij was, kwamen er andere problemen. Het verbruik van benzine werd verboden, waarmee onmiddellijk de vraag opkwam: „Hoe komt de melk bij de fabriek?”. De aanhangwagens van de vrachtauto's werden omgebouwd voor paardentractie. Er werden paarden aangeschaft en er moest dus gezorgd worden voor stalling, voer en strooisel. Verschillende melkritten werden uitbesteed, waarvoor, tegen de verwachting in, nogal wat belangstelling bleek te bestaan. En in augustus werd een automotor omgebouwd tot zuiggasmotor, in november gevolgd door een tweede. Het probleem van het melktransport was daarmee aardig opgelost.

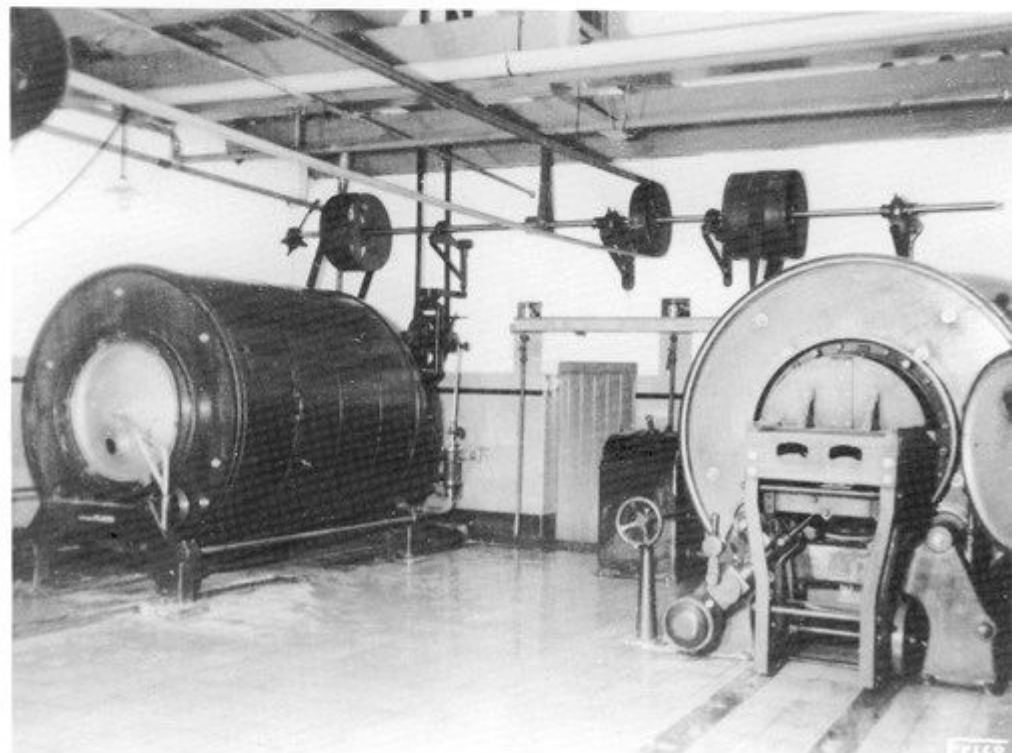

*Een met een gasgenerator omgebouwde vrachtauto op de hoek van de Stationsstraat en de Ten Hooringerlaan
Rechts staat de chauffeur Hidde Sikkes, helemaal links J. Haanstra en in het midden P. Verra.*

Centrifuges, zoals die vroeger vrij algemeen in gebruik waren

Een karnlokaal met de vóór de Tweede Wereldoorlog algemeen gebruikte karnen

[056] Een ander probleem was dat de fabriek moest worden verduisterd, hetgeen vooral bij de melkontvangst nogal zwaarigheden gaf.

Direkt in die eerste maanden werden de boeren geconfronteerd met een totale omwenteling van de gedachtenwereld. Was er in de dertiger jaren sprake van pogingen tot produktiebeperking, nu werd het omgekeerde sterk gestimuleerd, namelijk produktieverhoging. En die beleidsverandering werd onmiddellijk ingezet. Vanuit Den Haag kwam het adagium: „Varkens en pluimvee zijn de concurrenten van de mens op het gebied der broodvoorziening”. En derhalve werden de varkens- en pluimveestapels drastisch gereduceerd. Al voor de oorlog, namelijk in augustus 1939, was het Rijksbureau voor de Voedselvoorziening Oorlogstijd (R.V.V.O.) in het leven geroepen. In de provincie was de centrale figuur in dat opzicht de provinciale voedselcommissaris.

In de regio was dat de plaatselijke bureauhouder. Meestal was het een boer of een lid van een agrarische organisatie. Hij hield een nauwkeurige agrarische „boekhouding” bij. Zo was bij hem onder meer elk stuk vee geregistreerd; de hoeveelheid melk, die elke veehouder moest leveren, enz. In het gebied van de fabriek waren dat L. J. van Weperen, de voorzitter van de fabriek en J. R. Betten in Fochteloo.

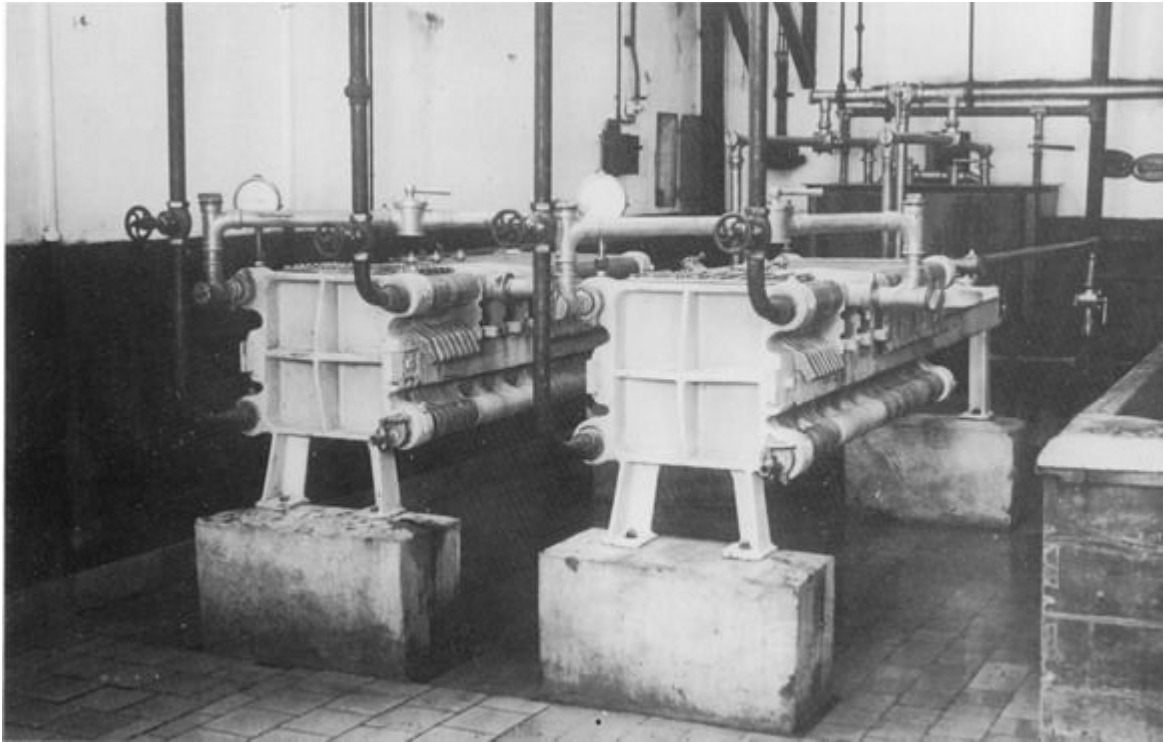
Wat de arbeidsvoorwaarden van het personeel betrof, volgde men de adviezen van de commissie van de Bond. Maar er waren wel andere problemen. Door de gedeeltelijke stopzetting van het autobedrijf en door geringere aanvoer van melk - de grenzen waren gesloten en er kwam nauwelijks krachtvoer en kunstmest - was er personeel over. Er werd een aanvraag ingediend om acht man te ontslaan, waaraan eind 1940 voor een zevental toestemming werd gegeven.

Maar soms waren er ook andere personeelsproblemen. Eén der gehuwde werknemers bijvoorbeeld had tijdens zijn diensttijd kennis gekregen aan een meisje. Sindsdien scheen het, zoals de directeur het uitdrukte „of hij zijn verstand kwijt is”. Het gaf uiteraard problemen met zijn gezin en het bestuur onderhield hem daarover. Maar de betrokkene antwoordde: „Wat zijn huishouding betreft dat dat zijn zaken zijn, en wat het werk aan de fabriek betreft kan hij verzekeren dat dat bij hem nummer één blijft, en dat de directeur hierover geen klachten zal krijgen. Meer kan hij niet beloven”. En daarmee was het onderhoud afgelopen. De betrokkene vertrok overigens later. Maar het gebeurde wel meer, dat werknemers door het bestuur werden onderhouden over hun gedragingen en levenswandel.

Al gauw werd er in de vrijheid van handelen van de fabriek ingegrepen. Eind 1940 moest iedere kaasproducent een bepaald percentage kaas bereiden, waarvan niet mocht worden afgeweken. Het kwantum ondermelk moest met $\frac{2}{3}$ deel worden verminderd.

In januari 1941 moest wekelijks een kwantum consumptiemelk aan de steden worden geleverd. Dit ging aanvankelijk via de C.C.F., omdat deze levering 1,25 ct per liter méér opbracht. Niet alle fabrieken behoefden te leveren, hetgeen voor hen een nadeel was. Later ging de levering via de Bond van Coöp. Zuivelfabrieken, omdat lang niet alle fabrieken bij de C.C.F. waren aangesloten.

[057]

Bij de machinale boterbereiding wordt de melk gecentrifugeerd en de daardoor verkregen room gepasteuriseerd. De room wordt daarna, al dan niet gezuurd, gekarnd. In dit proces is, behoudens toepassing van gemoderniseerde apparatuur, in de loop van de jaren geen wezenlijke verandering gekomen. Op de foto een tweetal pasteurs.

[058] In dat jaar 1941 was er nog wel wat gebeurd. Op 20 mei aanvaardde de ledenvergadering nieuwe statuten. Eén van de belangrijkste bepalingen was, dat leden, die niet meer dan 10.000 kg melk leverden, één stem hadden. Leverde men tussen 10.000 kg en 25.000 kg, dan had men twee stemmen en daarboven drie stemmen.

Op 29 juli werd er een nieuwe directeur benoemd. De heer Gorter ging met pensioen en als zijn opvolger werd aangewezen de assistentdirecteur, J. K. Grouwstra. Aan het afscheid van de heer Gorter werd natuurlijk de nodige aandacht besteed.

Een belangrijke zaak was ook, dat de tbc-bestrijding verplichtend werd gesteld. In diezelfde ledenvergadering werd het voorstel tot aansluiting bij de Frico verworpen. Aan het einde van dat jaar werden de melkventers in dienst van de fabriek genomen. Dat was ook wel nodig. Hun inkomen bleef namelijk achter als gevolg van de distributie. Melk en boter waren gerantsoeneerd.

In 1942 werden in Friesland een aantal zuivelfabrieken gesloten. De melk moest dan in een naburige fabriek worden verwerkt. Dat gebeurde onder meer met Donkerbroek en de melk ging naar Oosterwolde.

De melkproduktie ging nogal fors omlaag. In de loop van 1942 was de scheurplicht ingevoerd, dat wil zeggen dat weiland moest worden omgezet in bouwland. Eén hectare bouwland leverde namelijk meer voedsel op dan één hectare grasland. Dat betekende natuurlijk minder vee.

Daarnaast kwamen nog de verplichte veeleveringen en een vermindering van het krachtvoer, omdat er vrijwel niets kon worden ingevoerd. Het was onmiddellijk in de cijfers te zien. Werd er in 1942 nog een kleine 14 miljoen kg melk aangevoerd, in 1943 was dat nog maar 9,75 miljoen kg.

De verplichte veeleveringen hadden nog een goede kant, omdat het minder goede vee kon worden opgeruimd. In 1943 werd de scheurplicht nog uitgebreid.

En de maatregelen van de bezetter gingen verder. In januari 1943 moest de kaasmakerij worden stopgezet. Er was te weinig melk als gevolg van de geringe aanvoer en de levering van consumptiemelk aan de steden. Het betekende dat er personeel over was. Maar deze konden terecht bij de Heide Mij. en konden in het drukke seizoen weer terugkomen. Er werden ook melkritten samengevoegd. En toen kwam op 29 april 1943 de proclamatie, dat de leden van het voormalige Nederlandse leger weer terug in krijgsgevangenschap moesten om in Duitsland te worden tewerkgesteld. Dit riep door heel Nederland een golf van verzet op. En al de volgende dag werd overal gestaakt, óók hier.

De maatregel van de bezetter kwam hard aan.

Men begreep, dat ook Friesland van zijn zuivelprodukten steeds meer aan Duitsland zou moeten afstaan. En op het moment, dat de drukte van het boerenbedrijf voor de deur stond - het vee kwam in de wei, de melkproduktie nam toe - zouden velen naar Duitsland moeten. Het verzet daartegen kwam tot uiting in een melkstaking.

Het bestuur kwam op 1 mei in spoedvergadering bijeen. De aanleiding was, dat de overgrote meerderheid van de leden geen melk meer leverde. De melkrijders kregen opdracht de melk weer op te halen en de boeren werd geadviseerd de melk weer als gewoon te laten verwerken. De provinciale voedselcommissaris deelde dit telegrafisch nog aan het bestuur mee. Maar de staking zette door. Op 2 mei werden er in Haule melkbussen weggemaakt en werd in Donkerbroek een tramwagen uit de rails geduwd. De dag daarop duwde een groep van een twintig man uit Oosterwolde, die van de Duistereweg kwam, een vrachtauto met volle bussen melk uit Appelscha in het kanaal. Diezelfde dag werd in de omgeving van Oosterwolde een boerderij in brand gestoken. Het bestuur vergaderde opnieuw, waarbij ook de burgemeester aanwezig was. Deze wees het bestuur op de ernst van de staking en deelde mee, dat gezaghebbende instanties eisten, dat een lijst werd overgelegd, met namen van stakende werknemers en van veehouders, die weigerden hun melk af te leveren. Zijn verzoek was de veehouders hiermee in kennis te stellen, hetgeen ook werd besloten.

Toevoeging

De bereiding van kaas was tot ongeveer 1960 voor een belangrijk deel handwerk en zeer arbeidsintensief. Als de kaaskakken met melk waren gevuld en deze op het juiste vetgehalte was, werden er verschillende ingrediënten toegevoegd, o. a. zuursel en stremsel. Na ongeveer een half uur stak de eerste kaasmaker een vinger in de stijf geworden melk om te zien of deze goed „brak”. De in de kaaskakken gevormde wrongel werd bewerkt, waardoor deze zich scheidde van de wei, die werd afgetapt.

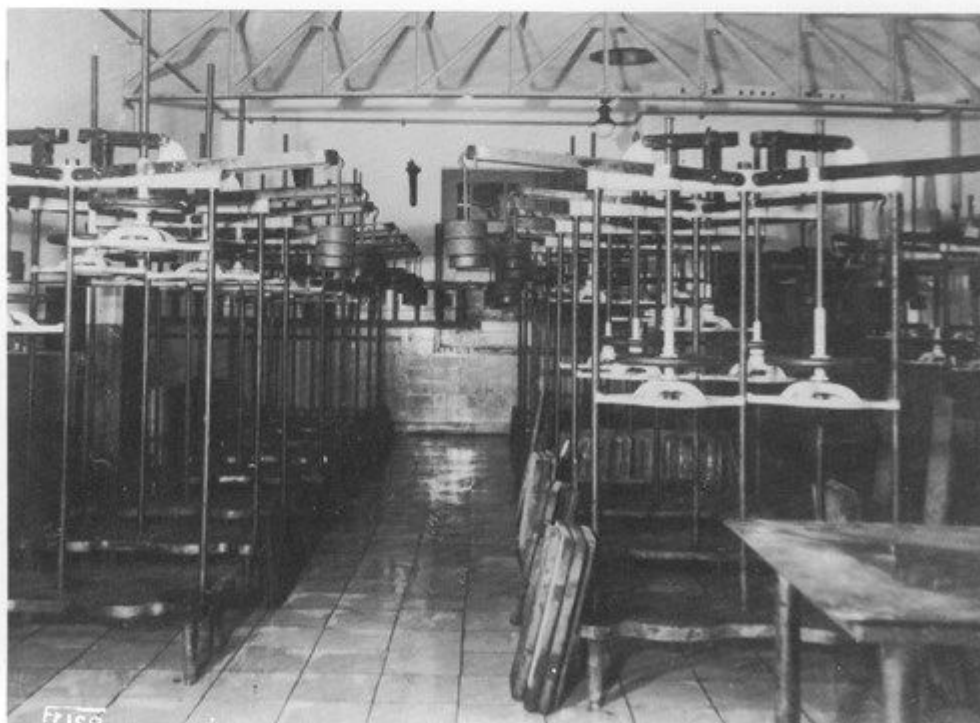

[060]

Daarna werd de
wrongel in stukken
gesneden, in doeken
gedaan (gedoekt) en in
de kaasvaten gelegd
Die vaten stonden op
de bodem van de
kaasbak
Een groot deel van de
dag stonden de
kaasmakers dus in
gebukte houding
Dit maakte het werk
zwaar

Als de wrongel was
gedoekt en in de vaten
was gedaan kwam er
een deksel op de vaten
en werden ze onder de
pers gezet
Dat persen duurde
enige uren en tijdens
dat proces werden de
kazen gekeerd
Daarna werden ze
ontdaan van
uitstekende randen
en gepekeld

Dat pekelen duurde enkele dagen Gedurende die tijd werden de kazen zo nu en dan gedraaid Was de kaas voldoende gepekeld dan werd die daarna in het pakhuis opgeslagen Het spreekt vanzelf, dat door deze ambachtelijke manier van kaasbereiding de kwaliteit van fabriek tot fabriek verschilde.

[061] Maar het was nog niet afgelopen. Van 3 op 4 mei werd de trambaan tussen Oosterwolde en Makkinga ondergraven. De 4e mei is waarschijnlijk de ergste dag geweest, omdat toen de Duitsers zich intensief met de zaak gingen bezighouden. Op die dag werd in Fochteloo een man door de Duitsers in het been geschoten, die een groep van ongeveer 20 man wilden verspreiden. In Appelscha was op 3 plaatsen brand gesticht in de bossen, waardoor ongeveer 250 hectare jong naalddhout werd vernield. Een politieman begeleidde een melktransport uit Appelscha, maar er stonden nagenoeg geen bussen langs de weg. Een Duitse patrouille uit Assen, die ter assistentie kwam, werd tegen 11 uur in Appelscha opgehouden, doordat een brug was opgedraaid. De gevolgen waren verschrikkelijk. Drie, nog jonge mannen, te weten J. Kiewiet, M. Bruinsma en A. de Boer, werden ter plaatse standrechtelijk geëxecuteerd. De bezetter liet toen zijn ware gezicht zien. De staking verliep toen, begrijpelijkerwijze, snel en op 6 mei draaiden alle zuivelfabrieken weer normaal.

De bedoeling van het bestuur was in deze oorlogsperiode het bedrijf zo goed mogelijk te laten functioneren en het zo ongeschonden mogelijk door de oorlog te brengen. De vergaderingen muntten uit door soberheid in de verslaglegging. De ledenvergaderingen - ze werden nog gehouden - telden veelal, buiten het bestuur en de directie, nog geen tien leden. Maar nochtans werden er besluiten genomen. Zo werd op 12 april 1944 besloten toe te treden tot de Coöpera-

tieve Stremsel- en Kleurselfabriek. En op 22 mei van dat jaar nam men de beslissing zo veel als maar mogelijk was af te schrijven en te reserveren. Op de balans van 12 mei 1945 prijken de bezittingen dan ook voor het bedrag van fl,--

[062] De brandstofvoorziening gaf uiteraard wel eens zorgen, maar meestal kon men wel voor enkele maanden vooruit. Dit werd geheel anders na 17 september 1944. Op aandrang van de regering in Londen legde toen het gehele spoorwegpersoneel het werk neer. Kolen konden niet meer worden aangevoerd. Maar vele leden hebben toen turf gereden. Het personeel rooide en hakte stobben en er werden takkebossen gemaakt. Op deze wijze konden de ketels worden gestookt en kon het bedrijf gaande gehouden worden. Maar het kon niet verhinderen, dat de leden op 1 februari 1945 voor de laatste keer boter kregen. Het leed was toen echter bijna geleden. Nog enkele maanden en de oorlog was voorbij.

Toen was er ook weer een jaarverslag, waarin iets meer werd gezegd. Daarin lezen we onder meer: „Zeer moeilijk zijn voor allen deze jaren geweest, de gevaren voor gezin en bedrijf waren vele in deze lange, moeilijke tijd. Afgunst, hebzucht, wantrouwen en verraad waren aan de orde van den dag. Wij hebben groote waardering gekregen voor die mensen, die ondanks het groote gevaar waaraan zij zich bloot stelden, steeds op de bres stonden en werkten om grooter onheil te voorkomen”. De melkproduktie was in die jaren vanzelfsprekend enorm gedaald. Toen de oorlog begon, lag deze op 20.416.080 kg.; toen de oorlog voorbij was, kwam de produktie tot 7.691.237 kg.

Herstel en opbouw

[063] Als in mei 1945 de oorlog is afgelopen is ons land arm. Het is leeggeroofd en er is veel vernield door de Duitsers: havens, bruggen, spoorwegverbindingen, enz. Het herstel gaat moeizaam. Gelukkig was het bedrijfsgebouw onbeschadigd gebleven, maar de outillage was praktisch versleten. Op de boerderijen was de situatie niet veel anders. De veestapel was door maatregelen van de bezetter ingekrompen, de machinerieën waren versleten, er was geen kunstmest en geen krachtvoer. Gezamenlijk zou gepoogd moeten worden er weer bovenop te komen. Maar niettegenstaande de problemen groot en velerlei waren, was het opvallend dat de leden hun eerste aandacht richtten op een aantal meer huiselijke aangelegenheden. Kennelijk wilde men het oude vertrouwde terug. Zo was men gewend, dat 's ochtends om 9 uur en 's middags om 5 uur de kerkklokken werden geluid. Maar in de oorlog waren de kerkklokken weggehaald. Men miste het tijdsignaal en in de ledenvergadering van 26 september 1945 stelde één der leden voor, een stoomfluit aan de fabriek te plaatsen om hiermee enkele malen per dag de tijd aan te geven. Het voorstel werd aangenomen. Met de uitvoering ervan maakte het bestuur echter geen haast, want in mei 1949 achtte het bestuur dat niet meer nodig „omdat elk dorp weer van een klok is voorzien en alles weer in orde is”. Maar in december 1950 werd toch besloten een fabriekssirene als tijdsignaal aan te schaffen.

Een ander punt was, dat een deel van de leden wilde vergaderen om de z.g. margarinekwestie te bespreken. De boeren wilden op hun desbetreffende distributiebonnen boter hebben; ze wilden hun eigen produkt eten. Het bestuur stelde zich daarover in verbinding met de Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken en dat had succes, want op 18 februari 1946 deelde het Bedrijfschap mee, dat er weer boter op de margarinebonnen mocht worden afgegeven. In 1946 begon toch het herstel te komen. In het voorjaar werd een vrachtauto toegewezen en werd vergunning verkregen voor de aanschaffing van een verstuivingsinstallatie voor de produktie van melkpoeder. En het oog was heel duidelijk op de toekomst gericht, toen men besloot toe te treden tot de Frico. De redenering van het bestuur was, dat wilde men straks op de wereldmarkt mee kunnen komen men ook met andere produkten dan boter en kaas moest komen. Een georganiseerde afzet zou dan voorwaarde zijn. Aan het einde van dat eerste jaar na de oorlog was de aanvoer met 9.435.125 kg melk minder dan de helft van die in het laatste vooroorlogse jaar, maar het betekende een vermeerdering met ± 1.8 miljoen kg melk, vergeleken met het jaar 1944-1945. Overigens waren de omstandigheden niet altijd optimaal. De winter van 1946 op 1947 was erg streng en het bestuur zat tijdens een vergadering, vanwege de kou, om de centrale verwarming.

De bestrijding van de t.b.c., waaraan in de oorlog niets gedaan had kunnen worden, werd weer ter hand genomen. En men nam dit ook inderdaad zeer ernstig, want in 1947-1948 besloot men op de melk van de bedrijven, die niet t.b.c.-vrij waren, een korting van $\frac{1}{4}$ ct per kg toe te passen. Ook de runderhorzelbestrijding werd ter hand genomen. Met de verstuivingspoederinstallatie ging het overigens niet zo snel. Verschillende onderdelen moesten uit het buitenland komen en dat ging niet zo gemakkelijk. Buitenlandse deviezen waren schaars. De totale kosten bedroegen $\pm f 300.000,-$. Het duurde tot mei 1950 al eer de installatie in gebruik kon worden genomen.

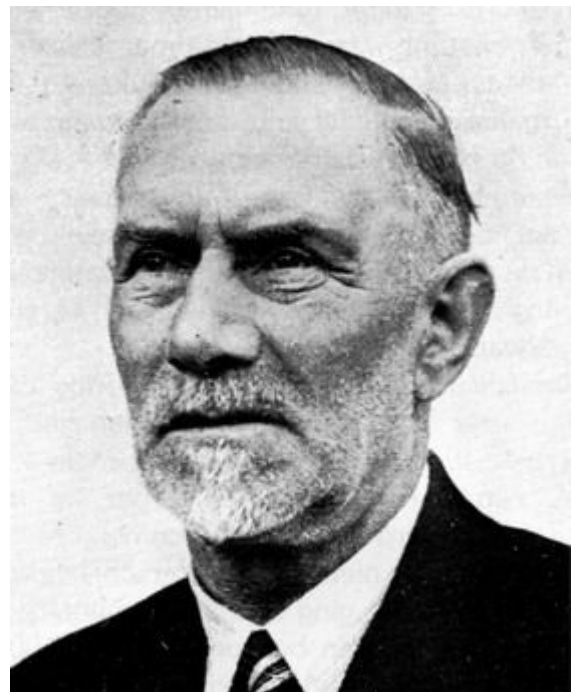
De verhouding met het [064] personeel werd al gauw na de oorlog gestructureerd.

Er deden zich weinig problemen voor, maar in 1948 kwam een collectieve arbeidsovereenkomst voor de Zuivel (C.A.O.) tot stand. Direkt in 1945 moest er overigens wel een regeling worden getroffen voor de personeelsleden, die in de oorlogsjaren hadden moeten onderduiken. Het advies van de Stichting 40-45 werd daarbij gevolgd. Maar er werd ook feest gevierd. In 1949, op 15 april, bestond de coöperatieve vereniging 50 jaar en dat wilde men vieren. Vanwege het feit, dat mevrouw Grouwstra, echtgenote van de directeur, op die datum ziek was, vonden de festiviteiten plaats op 5 en 6 oktober 1949. Op de middag van woensdag 5 oktober was er in zaal „De Zon” een receptie. De voorzitter kon nog enkele oud-oprichters welkom heten, onder wie de 90-jarige J. F. van Weperen sr uit Weper. Daarna kwam de onvermijdelijke reeks van toespraken.

Op woensdagen donderdagavond was er feest in een grote tent, die $\pm$ 1100 mensen kon herbergen en die was opgesteld achter de fabriek. Dat was toen nog onbebouwd terrein. Gasten waren de leden en het personeel met hun dames. Opgevoerd werd de revue „Miggedouns” van Jan Bosga door het Frysk Sjongkoar van Gorredijk. De tent was voorzien van een trapsegewijze oplopende vloer en beide avonden stampvol. Op de tweede avond waren er veel jonge boeren. Zij waren niet gekomen voor de toespraak van de voorzitter, maar voor de revue, en zij maakten hem het spreken vrijwel onmogelijk. Deze - dat was dus L. J. van Weperen - uitte zijn teleurstelling toen met de woorden: „Dat faalt mi’j of van de jeugd”. De fabriek zelf was door middel van schijnwerpers en vele honderden gekleurde elektrische lampjes in feestkledij gestoken. Inmiddels waren er voor het bedrijf roestvrij stalen werktuigen aangeschaft en dacht men aan bouwen. In 1950 werd besloten een kaaspakhuis te stichten, dat in 1951 gereed kwam.

In 1949 was er nog een zaak, die de aandacht trok. Veearts M. Posma wilde met de praktijk ophouden. Er werd toen in het bestuur serieus overwogen om zelf een veearts in dienst te nemen. Het punt was zelfs uitvoerig in een ledenvergadering aan de orde geweest. Uiteindelijk was men van de gedachte afgestapt, omdat de werkzaamheden van de „fabrieksveearts” zoveel mankracht eisten, dat er geen ruimte voor een particuliere praktijk overbleef. Daarop hielp men de opvolger van veearts Posma, de heer G. D. van der Werff, met het vestigen van een praktijk.

Het jaar 1951 was voor het bedrijf om meer dan één reden een gedenkwaardig jaar. Voorzitter L. J. van Weperen trad, na 38 jaar bestuurslid te zijn [066] geweest, af en werd ere-lid.

L. J. van Weperen, bestuurslid vanaf 1913 en voorzitter van 1929 tot 1951.

[065]

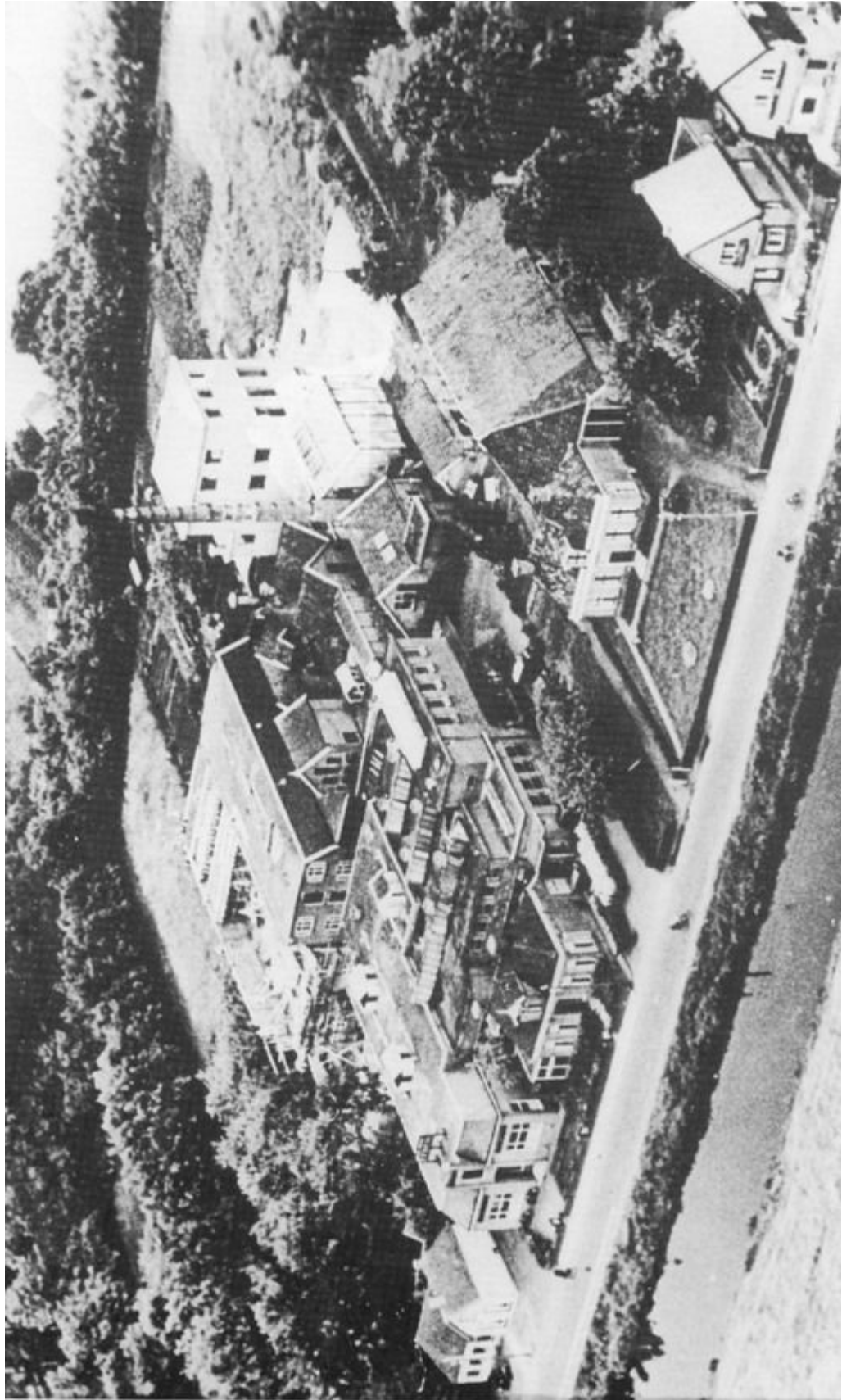

Foto voorgaande blz.:

Overzichtsfoto van het fabriekscomplex uit de periode 1950-1951 De voorkant ziet er nog precies zo uit als die gemaakt is in 1916 Rechts de woning van de directeur, links het kantoor Helemaal links op de foto de smederij van Oene Nieuwenhuis, die in 1964 zou worden afgebroken De fabrieksschoorsteen verdween in 1967 Daarachter staat het toen pas gebouwde poederlokaal De boerderij van Van Rozen, rechts van de fabriek, werd in 1971 gekocht Achteraan op de foto is de bouw van het nieuwe pakhuis te zien.

Hij werd opgevolgd door Adam Vondeling uit Appelscha, een coöperator in hart en nieren die zijn sporen in tal van bestuursfuncties van landbouworganisaties had verdiend. Bovendien bereikte men aan het einde van dat jaar een melkaanvoer, die op het niveau stond van het laatste vooroorlogse jaar, dat wil zeggen, ruim 20 miljoen kg. Met enige reden kon worden gezegd, dat het herstel voltooid was en dat men zich kon richten op de verdere opbouw.

De vijftiger jaren

[067]De vijftiger jaren kenmerkten zich doordat een scala van onderwerpen de aandacht vroeg. Er is reeds gemeld, dat er een C.A.O. voor de Zuivel tot stand was gekomen in 1948. Met ingang van 1 maart 1954 kwam de verplichting een ondernemingsraad in te stellen. In de herfst van dat jaar was die er ook inderdaad. Ernstiger van aard was, wat er aan het einde van de vijftiger jaren gebeurde. Buiten de vakbond om stelde het personeel in december 1959 een aantal eisen op het gebied van de arbeidsvoorwaarden. Met de meeste verlangens had het bestuur niet zo veel moeite, maar een algehele loonsverhoging ging te ver, omdat men overigens aan de C.A.O. voldeed. De achtergrond van de personeelsonrust was echter van geheel andere aard. Die lag in het verschil in beloning tussen het westen en het noorden van het land en in het feit, dat in andere bedrijfstakken meer werd verdiend. En ook in Oosterwolde waren inmiddels enige industriële bedrijven gekomen.

Foto van het fabriekspersoneel, gemaakt ter gelegenheid van het 25-jarig ambtsjubileum van directeur Grouwstra in 1953. Bovenste rij v.l.n.r.: A. Steg, E. Oosterloo, J. Hospes, R. de Jong, A. Rooks, A. v. Nijen, J. Liest. Tweede rij van boven: R. Pluim, Ti. Jongsma, J. Langhout, J. Hofman. Derde rij van boven: A. Kuperus, F. Koopmans, R. Hoogenberg, A. Bosma, Joh. Krol, H. Hoekstra, G. Hoonstra, J. Stelling, P. Hof, J. Jager, Tj. Boonstra, H. Sikkes, Joh. Sloot, R. Oosting, Geertje Oosterloo (nu mevr. Hoeksma), Metje Bouma (nu mevr. Buitinga), A. Lefferts, A. v. Nijen, E. Holtrop, H. v. d. Wei, J. Haanstra, E. Kooistra, J. Post, A. Postma, E. Lamsma, Tj. Wieling, J. Veltmeijer. Voorste rij: F. Pepping, T. Russchen, M. Sikkema, A. Meesters, K. Nijholt, R. Nijenhuis, J. u. d. Duin, R. Meesters, P. de Vries, J. Veensma, A. v. Buiten.

[1068] Het bestuur zat er mee en er werd al een scenario opgesteld voor het geval er inderdaad een staking zou uitbreken. De hulp werd ingeroepen van de vakbondsvertegenwoordiger, de heer v. d. Meer. Maar het kwam niet tot een staking. Het bleef echter onrustig en het overleg ging voort tot diep in 1961. De inzet van het overleg bleef steeds het gelijktrekken van de lonen met die in het westen van het land.

Van geheel andere aard was het besluit van 19 oktober 1960 in relatie tot het personeel. De vijfdaagse werkweek zou worden ingevoerd en in verband daarmee werden twee melktanks van elk 20.000 L aangeschaft. Een belangrijk punt was uiteraard de melkprijs. In deze jaren werd elk jaar een bepaalde minimum prijs vastgesteld, die door de regering gegarandeerd werd. Over 1954 b.v. lag die garantieprijs op 21,4 ct per kg; over 1955 was dat 22 ct. Waren er moeilijkheden bij de afzet van de produkten, dan konden de overschotten worden ingeleverd bij het In- en Verkoopbureau voor Zuivel (I.V.Z.). De benodigde gelden voor de betaling van de ingeleverde produkten kwamen uit het Landbouw-Egalisatiefonds. Naar de directeur in een ledenvergadering in 1959 meedeelde, werd van de melk $\frac{1}{3}$ gedeelte verwerkt tot consumptiemelk. Dit deel kon de kostprijs opbrengen. Het overige $\frac{2}{3}$ deel werd verwerkt tot boter, kaas, condens en melkpoeder. Dit deel kon de kostprijs niet opbrengen. Dit z.g. industriële deel bracht ± 20 ct per kg melk op. De garantieprijs lag duidelijk hoger en het verschil werd bijgepast uit het Zuivelfonds. Dit fonds werd gevoed door bepaalde heffingen op zuivelprodukten. Als de middelen van dat fonds niet toereikend waren, dan werd het ontbrekende bijgepast uit het Landbouw-Egalisatiefonds of uit de Rijksmiddelen.

Wilde men de ontwikkeling bij blijven, dan moesten het gebouwencomplex en de outillage voortdurend aan de eisen des tijds blijven voldoen. In 1953 moest er een nieuwe karn komen. Voorzitter en directeur verschilden van mening. De eerste wilde een roestvrij stalen, de laatste prefereerde een houten. Het werd een houten. In 1954 werd de aanbesteding gehouden voor de bouw van een garage, een schaft- en kleedlokaal, een overkapping, enz. De kosten bedroegen rond f 137.000,-. Tevens werd overgestapt van kolen op olie. Er waren nogal wat klachten uit het dorp vanwege de roet, die het stoken van kolen veroorzaakte. Dit kostte niettemin f 50.000,-. Aan het eind van 1955 werd gesproken over mechanisering van de melkontvangst, het laboratorium, de kuiperij, de aanschaf van een bussenspoelmachine en meer tanks voor melk en wei. De kosten zouden ongeveer f 500.000,- à f 600.000,- belopen, waarvan ongeveer de helft bestemd was voor verbouwing.

Over de aanschaf van een bussenspoelmachine bestond nogal wat verschil van opvatting tussen grote en kleine veehouders. De kleine wilden - ook met het oog op de kosten - de bussen zelf wel blijven schoonmaken. Maar bij een aparte stemming werd niettemin tot de aanschaf besloten. In datzelfde kader paste de aankoop van een bouwterrein aan de inmiddels aangelegde Mr. Verwerstraat. Het was bedoeld om er in de toekomst een directeurswoning op te bouwen, want men voorzag al, dat de bestaande woning te gelegenere tijd in het fabrieksgebouw zou opgaan. Uit dien hoofde was de dubbele woning aan de oostzijde van de fabriek al aangekocht om uitbreidingsmogelijkheden te krijgen. De verbouw, waartoe in 1954 was besloten, was inmiddels gereed en op 25 april 1956 kon de eerste ledenvergadering in de nieuwe kantine - deze was in de plannen aangeduid als schaftlokaal - worden

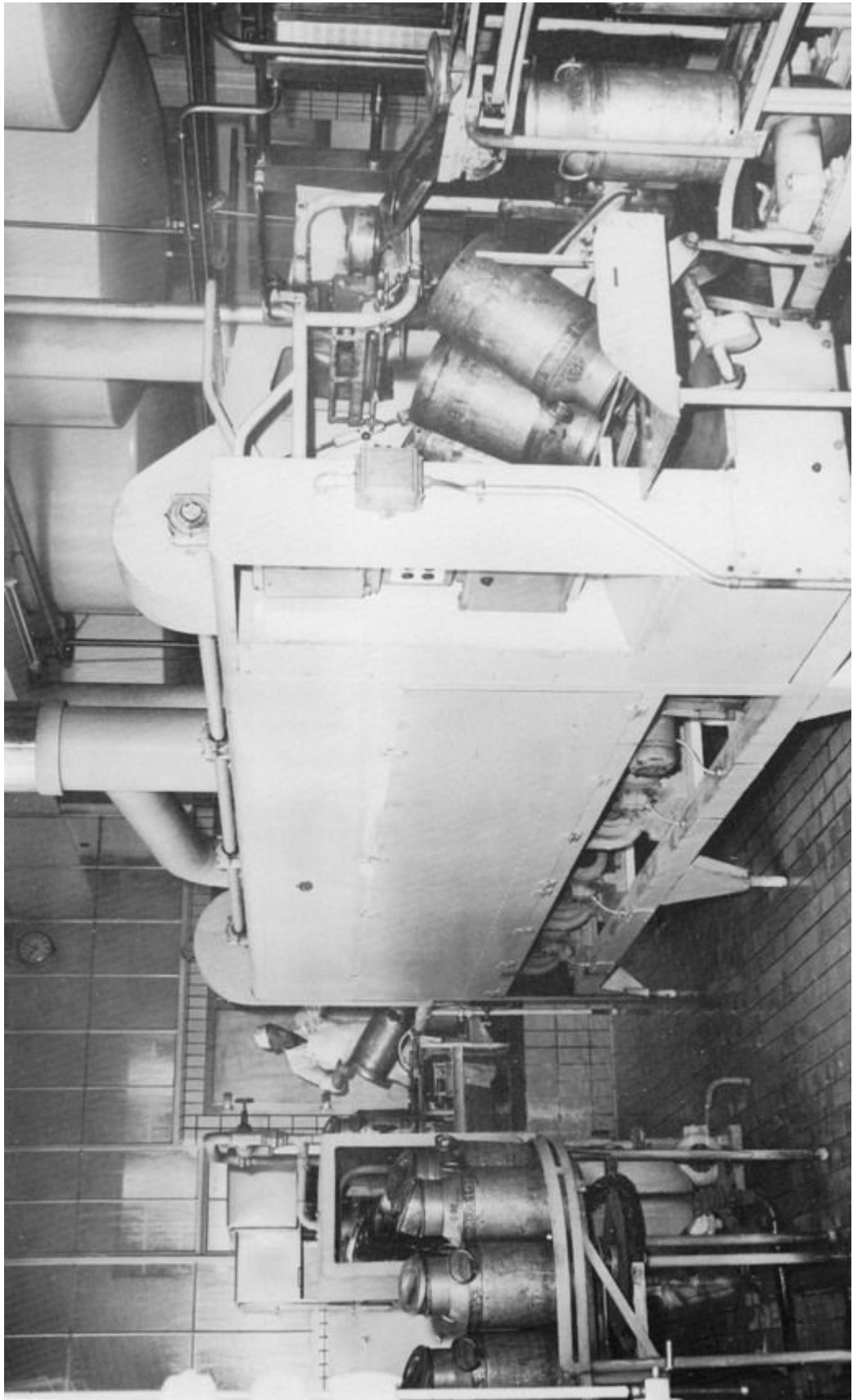

Foto voorgaande blz.: *Een bussenspoelmachine.*

[070] gehouden. In 1957 werd een z.g.n. Deense karn aangeschaft en enkele jaren later - in 1961 - werd de poederinstallatie uitgebreid. Dit omvatte een uitbreiding en revisie van de bestaande indampinstallatie, de aanschaffing van machines voor de produktie van weipoeder, alsmede een nieuwe stoomketel. De totale kosten zouden ongeveer f 400.000,- bedragen. Er is al gememoreerd, dat in 1960 twee melktanks werden aangeschaft. Op het gemeentehuis in Oosterwolde werd wel eens gezegd: „Er is altijd wel een bouwvergunning voor de Zuivelfabriek onderweg”.

Maar er waren ook nog andere zaken, zoals de veeziektenbestrijding. Eind 1955 werd een reglement op de veeziekten aangenomen. De bestrijding van de t.b.c. was een succes geworden. Omstreeks 1950 waren alle bedrijven t.b.c.-vrij. Enkele jaren later kon worden geconstateerd, dat het probleem van de runderhorzel praktisch was verdwenen. In 1954 was de inenting tegen mond- en klauwzeer wettelijk voorgeschreven. Maar een ander probleem vroeg nog de intensieve aandacht, t.w. de bestrijding van de abortusbang. Bij de aanvang van de vijftiger jaren werd er al over gesproken. Het was een trieste en vaak moeilijk te bestrijden aandoening. Zieke dieren werden tegen een vastgestelde vergoeding aangekocht en afgeslacht. De Gezondheidsdienst wilde Friesland voor 1 mei 1960 abortus-vrij maken, maar hoewel de bestrijding in de zuivere weidegebieden i.v.m. de besmettingskansen het moeilijkst was, gaf onze streek [071] grote problemen. In dat jaar had de fabriek bijna f 45.000,- aan bestrijding bijgedragen en was tot op dat moment f 198.000,- aan slachtpremies aan de vereniging uitgekeerd.

Het vrachtautopersoneel van het bedrijf in Oosterwolde in de 60-er jaren, v.l.n.r.: Tj. Boonstra, J. Mulder, A. Rooks, H. Sikkes, Lucie Jonkers (nu mevr. Hoogenberg), G. Hoonstra, H. Hoekstra, J. Haanstra, A. v. Nijen, J. de Vries, P. Hof. Bouenste rij: R. Nijenhuis, J. Bult, H. Wagenaar, A. u. Buiten, I. Gorter, W. v. d. Broek.

Al sedert de Eerste Wereldoorlog werden zuivelprodukten in de verschillende dorpen uitgevent. Aanvankelijk werden uitsluitend melk, boter en kaas verkocht, later werd dit uitgebreid met het hele scala van Frico-artikelen, zoals karnemelkse pap, vla, yoghurt, chocomel, enz. Maar in 1954 kwamen er klachten over de karnemelkse pap en besloten werd die voortaan zelf te maken. In die tijd liet men ook een melkproduktenauto in de buitengebieden rijden ten behoeve van de leden-afnemers. De exploitatie daarvan was bevredigend en vooral de in eigen bedrijf geproduceerde „supenbrei” genoot grote aftrek. De verkoop in de directe omgeving werd ook in ander opzicht gestimuleerd. In 1948 was in Appelscha de melkzaak Tiesinga gekocht. Zes jaar later kocht men het pand Nanningaweg 7 in Oosterwolde, waarin de lunchroom „Lacta” werd gevestigd.

Er konden vergaderingen worden gehouden en tussen de middag konden de leerlingen van het voortgezet onderwijs er hun boterham eten. Aanvankelijk liep deze zaak goed, maar in 1962 kwam de klad er in en werd de exploitatie gestaakt. Inmiddels was een der werknemers ondersteund in zijn streven een zuivelwinkel aan de Quadoelenweg te openen. Een kwestie, die al jaren speelde, was die van het afvalwater. Lozing op de Opsterlandse Compagnonsvaart was vroeger al door de provincie verboden. Maar lozing op open water langs een andere weg gaf langzamerhand ook problemen. De gemeente was bezig plannen te ontwikkelen voor de bouw van een zuiveringsinstallatie. Deze wilde dat de fabriek in de bouw en exploitatie participeerde.

Lunchroom „Lacta” aan de Nanningaweg te Oosterwolde.

Het bestuur voelde daar niet zoveel voor en speelde met de [072] gedachte een beregeningsinstallatie aan te schaffen, omdat die goedkoper zou zijn. Maar medio februari 1956 werd men het eens, waarbij de fabriek als grootverbruiker werd aangemerkt. Per jaar zou het bedrijf on-

geveer f 10.000, moeten betalen. Die zuiveringsinstallatie was gebaseerd op het systeem van de bacteriologische reiniging. Die raakte een enkele maal verstoord, waarbij dan de fabriek als schuldige werd aangewezen. Gelukkig heeft zich dit alles in de loop van de tijd opgelost

En dan was er in 1959 het 60-jarig bestaan van de coöperatieve vereniging. Er werd geen groots feest gehouden, maar in de kring van het bestuur en in het bijzijn van de dames, werd het feit herdacht. De voorzitter en zijn vrouw vertoonden dia's van een reis naar Zwitserland en Zuid-Frankrijk. Toch was er een gevoel van trots. Immers in 1899 was de vereniging gestart met een aanvoer van 1½ miljoen kg melk en 60 jaar later lag dat tussen de 21 en 22 miljoen.

Een zaak, die vele jaren met een zekere regemaat terugkeerde op de agenda was de grensregeling met Donkerbroek. Kleinigheden en wellicht een zekere afgunst belemmerden het bereiken van overeenstemming. Het probleem bleef dan ook de vijftiger jaren door bestaan.

Adam Vondeling, voorzitter van 1951 tot 1961

Enkele zaken van persoonlijke aard deden zich nog voor. In de ledenvergadering van 20 september werd D. Hoitinga met vrijwel algemene stemmen tot directeur benoemd. Hij was niet een volledig onbekende, want in de jaren 1951 tot 1954 was hij als assistent aan het bedrijf werkzaam geweest. Directeur Grouwstra nam op 5 januari 1961 afscheid. Voorzitter Adam Vondeling nam, na 24 jaar bestuurslid te zijn geweest, waarvan de laatste 10 jaar als voorzitter, op 10 april 1961 afscheid. Hij werd benoemd tot erelid. Hij werd opgevolgd door J. L. Stoker van Langedijke.

Het voorgaande was een exposé van de belangrijkste zaken, waarmee het bestuur en de directie zich in de vijftiger jaren moesten bezighouden. Maar daarnaast was de aandacht ook gericht op enkele andere zaken, zowel naar binnen toe gericht als ook naar buiten. Naar binnen probeerde men de band tussen bedrijf en leden te versterken door het beleggen van z.g.n. contactavonden. Men was er mee begonnen in 1953 toen op 27 november de eerste bijeenkomst in Langedijke werd gehouden. Sindsdien werd dit sterk geïntensiveerd en in 1961 waren er per [073] winterseizoen al vijf van dergelijke avonden. Naar buiten was dat de aangelegenheid van de concentratie van zuivelfabrieken.

De discussie daarover was in Friesland al voor de Eerste Wereldoorlog begonnen en in de vijftiger jaren geïntensiveerd. Er waren duidelijk verschillen van mening over de optimale grootte van een zuivelfabriek en van welke factoren dat afhankelijk was. In de ledenvergadering van 21 maart 1960 gaf de voorzitter - dat was Adam Vondeling - als zijn mening te kennen, dat concentratie in de zuivel ver der doorgevoerd zou moeten worden „In grotere fabrieken kan”, aldus de voorzitter „de mechanisatie in sneller tempo doorgevoerd worden en economisch dus goedkoper worden gewerkt”.

Het zou sneller gaan dan hij zelf wellicht had gedacht en vermoed. Ruim een jaar later ontmoetten op een vergadering in Leeuwarden directeur Jelsma uit Elsloo en directeur Hoitinga

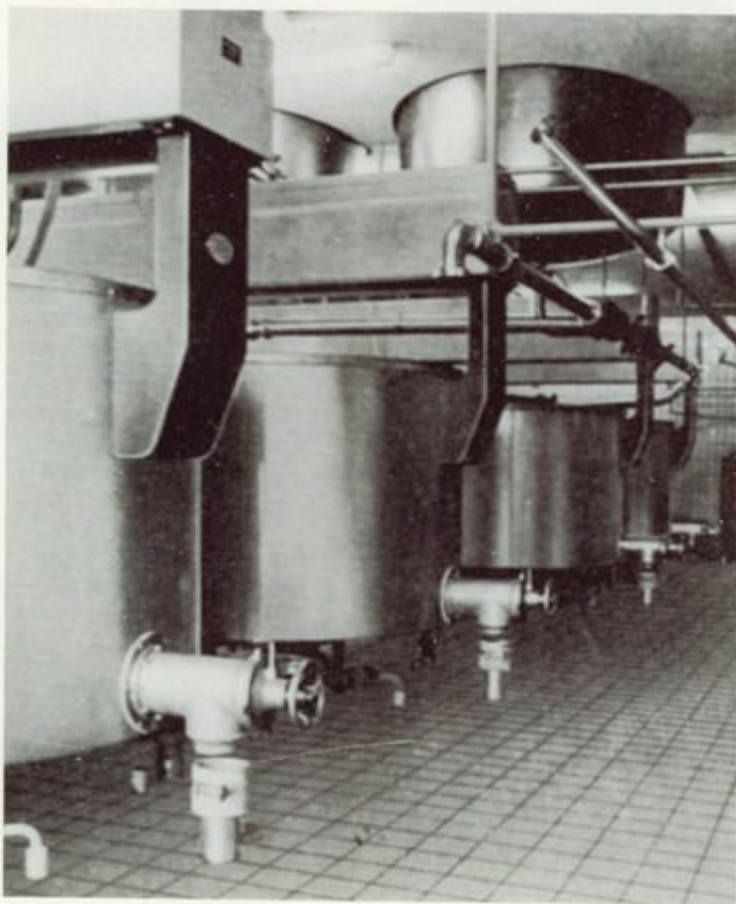
J. K. Grouwstra, directeur van 1941 tot 1961.

uit Oosterwolde elkaar. Zij spraken toen over de lonen van de monsternemers. Directeur Hoitinga had moeite om mensen voor dat werk te krijgen en moest noodgedwongen de lonen verhogen, waarop directeur Jelsma zich met schrik realiseerde, dat hij dat dan ook zou moeten. Waarop ze beiden tot de conclusie kwamen, dat er vaker met elkaar gesproken zou moeten worden. Ze hadden er toen waarschijnlijk geen vermoeden van hoe snel en met welke consequenties deze conclusie gevolgen zou hebben.

Bij het afscheid van de heer Grouwstra, v.l.n.r.: oud-directeur Gorter, directeur Hoitinga, Adam Vondeling, directeur Grouwstra, mevr. Grouwstra.

Elsloo was één der eerste zuivelbedrijven, waar kaas

Wongelbereider

*De machinaal
gevormde wongel-
blokken worden
geplaatst in de
kaasvaten*

werd gemaakt met toepassing van moderne apparatuur

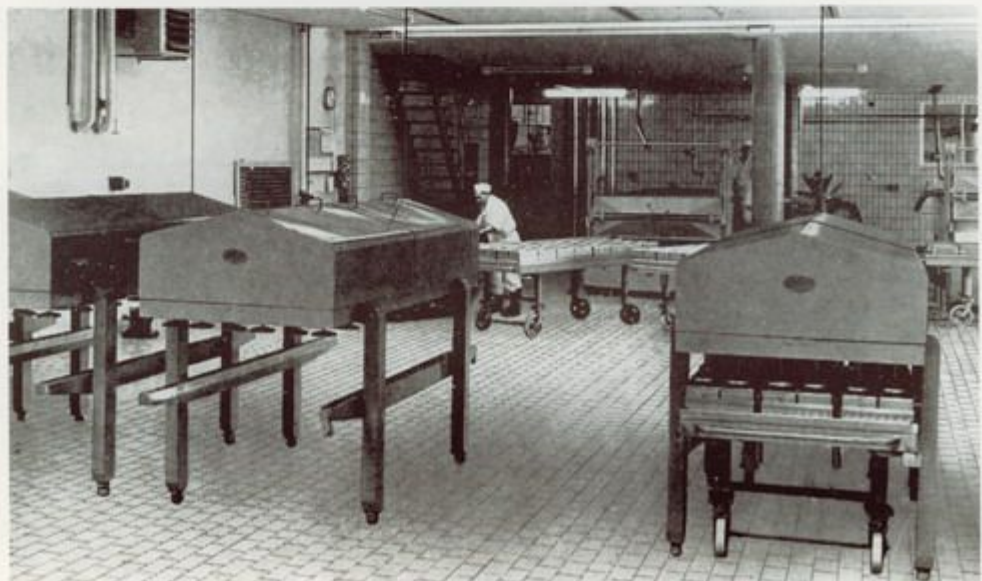
Nog altijd werd kaas bereid op de aloude manier, maar in de loop van de vijftiger jaren werd duidelijk, dat dat niet langer kon. De sterk stijgende loonkosten noodzaakten tot het zoeken naar mogelijkheden tot verhoging van de arbeidsproduktiviteit. Daar kwam bij, dat er zich een ontwikkeling aftekende in de richting van de vraag naar grotere hoeveelheden van een uniforme, hoge kwaliteit. De Zuivelbond en met name diens secretaris, ir. P. Stallinga, nam het initiatief voor onderzoek in die richting. Geldmiddelen kwamen vrij - mede dank zij de inspanning van één der directeuren van de C.C.F., de heer A. A. Bouwes - uit de z.g. „tegenwaardefondsen” van de Marshallhulp.

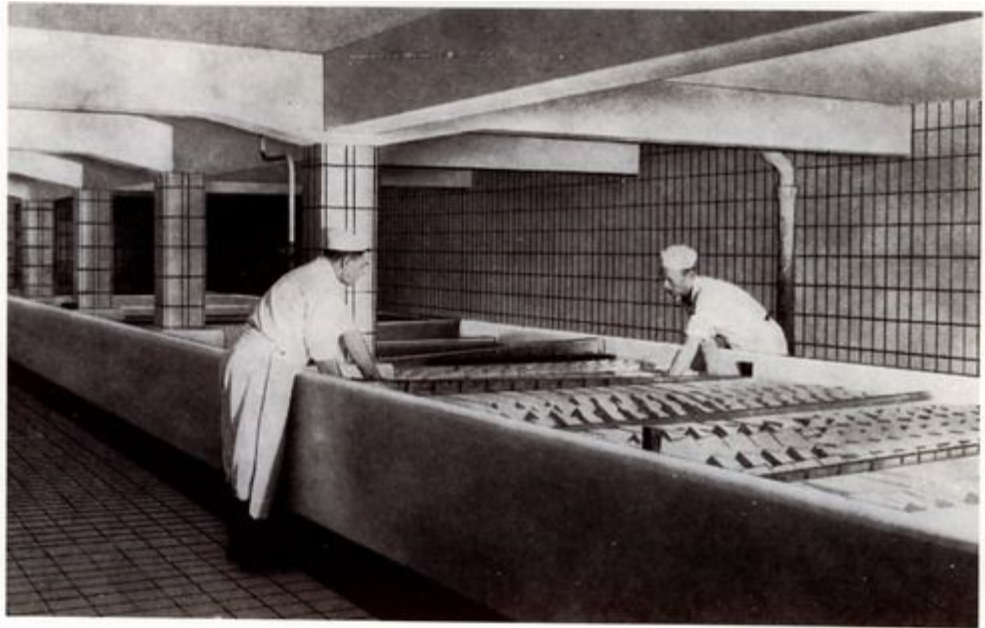
Toen werd er - 1 februari 1958 - een commissie ingesteld onder voorzitterschap van prof. ir. S. Hartmans en als vice-voorzitter ir. H. Lolkema, de latere directeur van het NIZO. Bij de ontwikkeling van nieuwe gemechaniseerde apparatuur werd nauw samengewerkt met de N.V. Bijlenga, waarvan het aandelenpakket later, door toedoen van de heer A. A. Bouwes, overging in handen van de C.C.F. De commissie ging aan het werk. In de volgorde van de kaasbereiding ontwikkelde zij een z.g.n. wrongelbereider, waarmee een uniforme kwaliteit van de kaas kon worden bereikt. De keurende vinger van de eerste kaasmaker behoorde daarmee tot het verleden. De in de wrongelbereider gevormde wei-wrongel komt daarna in een z.g.n. draineerbak, die ook door de commissie was ontwikkeld. Door de werking van geperforeerde bodemplaten in die bak kunnen wrongel en wei sneller van elkaar worden gescheiden. In die draineerbakken vindt langs machinale weg het vormen en in stukken verdelen van de kaaswrongel plaats. De overbrenging van de op lengte gesneden wrongelblokken in de kaasvaten gaat nu snel en zonder dat er in gebukte houding behoeft te worden gewerkt.

*De overbrenging van
de automatisch op
lengte gesneden
wrongelblokken in de
kaasvaten*

*Pneumatische
tafelpersen*

Het pekelen der kaas

Ook het persen gaat volgens een nieuw systeem en wel langs pneumatische weg. Elsloo was daarmee het eerste bedrijf. De kaasvaten worden op verrijdbare tafels geplaatst. Die worden onder een kap gereden, welke is voorzien van een aantal persstempels. Na de gewenste persduur wordt de luchtdruk weggenomen en kunnen de tafels worden weggereden. Dit systeem leent zich in het bijzonder voor het persen van kaas in roestvrij stalen vaten, de z.g.n. perforavaten, en voor kunststofvaten, voorzien van een nylonnet, de z.g.n. kadovavaten. De houten vaten gingen daarmee tot het verleden behoren.

Deze nieuwe ontwikkeling maakte het mogelijk op uitgebreide schaal gebruik te maken van transportbanen. Met deze nieuwe apparatuur kon een arbeidsbesparing worden verkregen van meer dan 50%. Bovendien was de arbeid veel minder zwaar.

De „Zuid-Oost-Hoek” wordt geboren

[078] In de vergadering van het bestuur van Oosterwolde van 24 februari 1962 werd geconstateerd, dat door een gesprek tussen de beide directeuren het plan tot samenwerking tussen Elsloo en Oosterwolde was gegroeid. Men sprak over de mogelijkheid van een belangengemeenschap. Maar dat vond men niet zo aantrekkelijk. Dat gaf een zeer moeilijke verrekening, waardoor al gauw verschil van mening kon ontstaan. Daarom werd de voorkeur gegeven aan algehele fusie. Elsloo was een geheel nieuw en modern bedrijf met een mechanische kaasmakerij. Dat betekende, dat bij fusie het mechaniseren van de kaasmakerij in Oosterwolde zou kunnen worden uitgesteld en ook eenvoudiger zou kunnen. De botermakerij kon centraal gebeuren; de poederfabrikage kon gecentraliseerd worden in Oosterwolde, evenals de financiële administratie en het gezamenlijke personeelsbeleid.

Het bestuur was in beginsel unaniem voor een fusie. Weliswaar had Elsloo een schuld van f60.000,- per miljoen kg melk en Oosterwolde „maar” f 40.000,-, maar Elsloo was een uiterst modern bedrijf. Om de fusie te realiseren en de leden vast te houden zou een nieuwe vereniging worden opgericht, terwijl de beide „oude” verenigingen voorshands zouden blijven bestaan. Die konden dan later in de nieuwe vereniging ingroeien. De nieuwe vereniging zou lid moeten worden van de oude verenigingen. De bestuursleden van de beide verenigingen zouden het nieuwe bestuur vormen. Later kon dan een nieuw dagelijks bestuur worden benoemd. Oosterwolde had een aanvoer van ± 23 miljoen kg melk, Elsloo had ± 17 miljoen.

Drie dagen later, op 27 februari, kwamen de beide besturen bij elkaar in Oosterwolde om de zaak te bespreken. En men werd het al gauw eens, want beide stonden open voor samenwerking. Voor deze besluitvaardigheid moet men bewondering hebben. Er was tussen het moment, dat de beide directeuren met elkaar spraken, én het moment van de bestuursvergaderingen, zowel in Elsloo als in Oosterwolde, ongetwijfeld veel intern gesproken en gedacht. Maar de bestuursleden zullen toch een geweldig mentaal groeiproces hebben moeten doormaken om tot deze beslissing te komen. Bij de besprekingen over de fusie werd men zaakkundig terzijde gestaan door enkele functionarissen van de Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken in Friesland.

Op de 27e februari werd afgesproken, dat elke vereniging op 26 maart een ledenvergadering bijeen zou roepen om een toelichting op het fusieplan te geven. Die toelichting zou eensluidend zijn. Daarna zou op 2 april daaraanvolgend een buitengewone ledenvergadering worden gehouden om de formele besluiten te nemen. In Oosterwolde vond op 26 maart de bijeenkomst plaats in de kantine van het bedrijf; „De Drie Gemeenten” vergaderde in café H. van Riesen in Boyl. Voorzitter Stoker begon in Oosterwolde de vraag te stellen of het nodig was met een bedrijf van 23 miljoen kg melk te fuseren met een ander bedrijf. „Besturen”, aldus voorzitter Stoker, „echter is vooruitzien. De arbeid van de vakman wordt duurder en moet zo efficiënt mogelijk worden benut. De bedoeling immers is een zo hoog mogelijke prijs voor de melk te maken. Daarom is er een streven naar grotere bedrijven, mede ook om de dure machines zo hoog mogelijk te belasten. Ook de voortschrijdende mechanisering is beter verantwoord op een grotere plas melk. Velen gaan uit nood concentreren, maar hier gaat het om samenwerking van twee sterke gezonde bedrijven”.

[079] De voorzitter van Elsloo, Rietkerk, hield een soortgelijke inleiding. Vanzelfsprekend was er in beide bijeenkomsten nogal wat discussie, maar in 't algemeen werd het voorstel positief benaderd.

Op 2 april werden dan de formele bijeenkomsten gehouden. In Elsloo waren 145 leden aanwezig, die met algemene stemmen het fusievoorstel aannamen. Ook in Oosterwolde was de meerderheid overweldigend. Een nieuwe vereniging was hiermee geboren, de Coöperatieve Zuivelindustrie „De Zuid-Oost-Hoek” G.A. De beslissing hield ook in, dat de statuten van de beide „oude” verenigingen zouden worden aangepast. Beide besturen waren er van overtuigd, dat dit het begin was van een nieuwe ontwikkeling, die van grote betekenis zou zijn voor de veehouders in deze streken. Er moest daarna natuurlijk enorm veel gebeuren om de twee bedrijven tot één onderneming om te smeden. De room zou in Elsloo worden verwerkt. Het bedrijf daar was goedgekeurd voor de leverantie van boter aan het Amerikaanse leger in Duitsland. De botermakerij in Oosterwolde kon dan worden gesloten, terwijl alle wei in Oosterwolde zou worden verwerkt. Zo waren er nog tientallen zaken te regelen. Om enkele te noemen: lonen monsternemers, beschikbaarstelling melkbussen, boterprijs leden, opbrengvergoeding leden, de boeren moesten zich melden voor de nieuwe vereniging, enz. De beide directeuren bleven in dienst tegen eenzelfde salaris, waarbij de heer Hoitinga de „primus inter pares” (eerste onder gelijken) zou zijn. De heer Jelsma zou aanblijven tot zijn 60e en dan nog vijf jaar een wachtgeld genieten van 100%. Maar de hele operatie kon slechts tot succes leiden, wanneer het personeel de schouders er mede onder zette. Vele werkzaamheden aan de beide bedrijven moesten in elkaar grijpen, terwijl andere

Direkteur J. K. Jelsma.

[080] werkzaamheden overbodig werden. Dat lukte allemaal vrij geruisloos, dankzij intensief overleg met de ondernemingsraad en de betreffende afdelingshoofden. Op 30 augustus 1962 werd ten overstaan van notaris G. Lindeyer te Oosterwolde de oprichtingsacte van de Coöperatieve Zuivelindustrie „De ZuidOost-Hoek” gepasseerd; de eerste ledenvergadering werd gehouden op 1 oktober 1962. Toen werd het eerste bestuur verkozen, bestaande uit de heren A. Dolsma te Vledder, H. Koopmans te Oosterwolde, K. Marks te Boyl, J. Rietkerk te Elsloo, J. v. Rozen te Fochteloo, J. Stoker te Langedijke, A. Tolsma te Oosterwolde, A. Vermeer te Appelscha, H. Vondeling te Appelscha, L. v. Weperen te Oosterwolde, H. Zandwijk te Vledder en Th. W. Kastelein te Elsloo. En daarmee ging de nieuwe vereniging de toekomst tegemoet. Maar het moet nog eens duidelijk worden onderstreept, dat hier twee gelijkwaardige bedrijven met elkaar een fusie aangingen in het belang van de aangesloten leden.

De „Zuid-Oost-Hoek” op weg

[081] Direkt na de vergaderingen op 2 april werd er een voorlopig bestuur benoemd, bestaande uit de leden van de besturen der oude verenigingen. Voorzitter werd J. L. Stoker uit Lange-dijke en secretaris Th. W. Kastelein uit Elsloo. Dit voorlopige bestuur beheerde de onderneming en nam de besluiten, die daarvoor nodig waren.

Een belangrijk besluit was de aankoop van huize „Hoogengarde” in Oosterwolde en de aanschaffing van een aantal machines en hulpmiddelen voor de kaasproduktie in Elsloo. Hoogengarde zou, na verbouwing, direktorswoning worden. In de eerste ledenvergadering van de nieuwe vereniging op 1 oktober 1962, werd het definitieve bestuur gekozen. De dagelijkse bestuursfuncties bleven bij de leden van het voorlopige bestuur. In die eerste ledenvergadering werd o.m. medegedeeld, dat Elsloo dagelijks 78.000 l kaasmelk tot broodkaas verwerkte en Oosterwolde 90.000 l tot Goudse kaas. De direktie ging er daarbij van uit, dat met de bestaande outillage en het aanwezige personeel deze produkties nog konden worden verhoogd. Dat werd ook bewaarheid, want na ruim een jaar kon worden geconstateerd, dat de produktie aan beide bedrijven aanmerkelijk was vergroot met dezelfde manbezetting „wat ondanks loonsverhoging nog kostenbesparend gewerkt zal hebben”. In de ledenvergadering, waarin dit gemeld werd, werd de overleden direktor van Elsloo, de heer Jelsma, herdacht. Tijdens een excursie was hij op 27 september 1963 in een hotelkamer in Gent plotseling gestorven op de leeftijd van 58 jaar. Hij was 15 jaar direktor in Elsloo geweest en nog 1½ bij de Zuid-Oost-Hoek. Opvallend was, dat de nieuwe vereniging niet direkt lid werd van de Frico. Begin 1963 achtte het bestuur het zelfs wenselijk, dat de direktor zich uit de functies bij de Frico terugtrok. En in de herfst van dat jaar werd op de ledenvergadering gezegd, „dat het bestuur niet accoord kon gaan met de prijscalculatie voor poeder, doch ook niet wat het organisatorische betreft”, maar op 8 april 1964 werd, hoewel de bezwaren niet waren verdwenen, nochtans het lidmaatschap aangevraagd. Later, in 1966, waren er weer verschillen van mening met de Frico. Het twistpunt lag voornamelijk in de plannen voor een centrale botermakerij in Warga.

Zo werd tot in het midden der zestiger jaren het melkgeld betaald en bezorgd.

Een punt, dat ook vroeger al eens had gespeeld, kwam opnieuw aan de orde, n.l. of men zelf een veearts in dienst zou nemen. Aanleiding tot de hernieuwde discussie was, dat veearts G. A. v. d. Werff zijn praktijk zou overdragen aan veearts H. Egink. Maar het standpunt bleef ongewijzigd.

Dat eerste jaar werd er in totaal ruim 44 miljoen kg melk aangevoerd, waar [083] van in Elsloo ruim 18 miljoen.

[082]

*De traditionele manier
van melktransport
Hier melkrijder
J. van Veenen
De weg waar langs hij
gaat, richting
Prandinga, is
uitstekend, dankzij de
ruilverkaveling
Na de Tweede
Wereldoorlog hoefde
de fabriek daardoor
niet meer te
subsidieren in
wegverhardingen*

*De moderne wijze van
transport*

Inclusief de toeslagen uit het Zuivelfonds en het Landbouw-Egalisatiefonds werd er een melkprijs uitbetaald van 29,17 ct per kg. De melkprijs ging de volgende jaren omhoog en bedroeg in het boekjaar 1965 - 1966 38,28 ct per kg. Dat betekende, dat er ruim f 14 miljoen naar de leden ging. En dat gebeurde, zoals het altijd was gebeurd. Elke boer kreeg zijn geld in een enveloppe, die tussen deksel en melkbus was gestoken. De melkrijders namen al dat geld mee. Er waren al eens wat nare dingen met dat melkgeld gebeurd, zoals diefstal en ook voor de melkrijders was het met het oog op overvallen niet geheel zonder risico. Geen wonder, dat werd overgegaan op betaling per bank. Veel boeren waren daar overigens helemaal niet zo gelukkig mee. Wilde men contant geld hebben, dan moest men nu naar de bank, terwijl men gewend was, dat het thuis gebracht werd.

Een andere belangrijke zaak, die in die eerste jaren aan de orde kwam, was dat het ledenkapitaal in ere werd hersteld. In de ledenvergadering van 12 april 1965 kwam het voorstel om $\frac{2}{10}$ ct per kg melk per jaar in te houden. Dat zou voor de leden direkt opvraagbaar zijn en een rente doen, gelijk aan de spaarrente. Voor de leveranciers was het niet direkt opvraagbaar en ze zouden geen rente krijgen. Werden ze lid, dan zou het gereserveerde van de laatste twee jaar worden uitbetaald.

In 1966 werd het besluit genomen de kaasmakerij in Oosterwolde te mechaniseren. De kosten van de aanschaf van machines en de noodzakelijke verbouwing werden geraamd op ± f400.000,-. Men verwachtte er een verdubbeling van de produktie mee te bereiken tot 200.000 l melk per dag.

Zo wordt de melk bij de boer gehaald

Zo wordt de melk aan de fabriek geleverd Het is een imponerend gezicht de drie tanks van 100.000 liter elk.

In die [084] tijd toonden enkele veehouders reeds belangstelling voor het tankmelken. De eerste, die zich meldde, was boer Bergsma uit Elsloo. Deze vroeg ook naar de financiële mogelijkheden. Men was er zich van bewust, dat men hiermee in de toekomst veel te maken zou krijgen. Er kwamen er meer, die naar de mogelijkheid van tankmelken vroegen. In de loop van 1967 werd er een voorlichtingsbijeenkomst gehouden, waarna er zich 14 veehouders meldden. Toen werden de eerste koeltanks geplaatst, aanvankelijk in huurkoop. Later, na veel tasten en zoeken, zou de definitieve regeling komen. In januari 1969 werd de eerste rijdende melkontvangst - RMO - aangeschaft.

In die periode - zo rond de jaarwisseling 1966-1967 - werd er ook besloten een nieuw kantoor te bouwen. Dat was al enkele malen ter sprake geweest, maar men was er niet uitgekomen. Er werd aan een plaats naast de fabriek en zelfs achter de fabriek gedacht. Maar het werd nu definitief vóór de fabriek. Een belangrijke beslissing was nog een financieel directeur te benoemen. In de vergadering van 30 februari 1967 deelde de directeur mee, dat de administratie steeds omvangrijker en ingewikkelder werd. Het aanwezige personeel kon het niet meer aan. Er kon nu beslag worden gelegd op een accountant van de Bond. Het bestuur ging daar onmiddellijk mee accoord. En zo werd J. de Jong met ingang van 15 juni 1967 financieel directeur. Een wat minder spectaculaire aangelegenheid was, dat er in 1967 omgeschakeld werd op aardgas. Dat was zelfs aan de buitenkant te zien, want de fabrieksschoorsteen, waarmee de fabriek sedert haar oprichting was uitgerust, werd op 29 november opgeblazen.

De fabriek gefotografeerd in mei 1967, vanaf de Martenskamp. Helemaal links huize Hoogengaarde, in het midden de dubbele woning, die kort daarna is afgebroken.

[085] De gesprekken met de Coöp. Zuivelfabriek „De Vooruitgang” te Wijnjeterp over een fusie waren toen al afgerond.

Een toenemende melkstroom

[086] Op 13 februari 1967 vond het eerste gesprek plaats met het bestuur van de fabriek in Wijnjeterp. Dit had daarom gevraagd. Men had daar voortdurend nog geleefd met de gedachte, dat het eigen bedrijf het nog wel zou kunnen redden. Maar al gauw drong het door, dat kleinere bedrijven - Wijnjeterp had een aanvoer van rond 8 miljoen kg melk - niet konden concurreren tegen grotere bedrijven, die een verdergaande mechanisatie konden toepassen en ook in andere opzichten meer mogelijkheden hadden om de verwerkingskosten te drukken. Wijnjeterp kon met de prijs niet meekomen en men was er toen snel met de besluitvorming. Op 10 maart werd opnieuw met „De Zuid-Oost-Hoek” vergaderd om de voorwaarden van de fusie te bespreken. Organisatorisch zou het op dezelfde wijze worden afgedaan als bij de fusie van Elslou en Oosterwolde.

In de ledenvergadering van „De Zuid-Oost-Hoek” van 30 maart 1967 werd de fusie met Wijnjeterp met bijna algemene stemmen aangenomen. Het betekende, dat de coöperatieve zuivelfabriek „De Vooruitgang” te Wijnjeterp met ingang van 15 mei 1966 - het ging dus in met terugwerkende kracht, want dan kon Wijnjeterp over het jaar 1966-1967 nog de Oosterwoldse melkprijs beuren - geacht werd te zijn opgegaan in de coöperatieve zuivelindustrie „De Zuid-Oost-Hoek” met alle bezittingen en schulden, lusten en lasten. Ook het personeel ging mee over. Wijnjeterp ging vanzelfsprekend accoord. Op 29 maart 1967 werd er vergaderd in de Leffertshutte. Van de aanwezige 426 leden waren er 374 voor de fusie. Daarbij werd de voorwaarde geaccepteerd, dat 80% van het aantal leden van „De Vooruitgang” moest overgaan naar „De Zuid-Oost-Hoek”. In april hadden al 86 van de 115 leden die stap gezet. In het Fries Landbouwblad van 21 april 1967 werd deze fusie een gekkeboel genoemd. Maar daartegen werd door „De Zuid-Oost-Hoek” in een ingezonden stuk fel stelling genomen. Op 22 oktober 1967 werd in Wijnjeterp de laatste melk ontvangen. Woningen en fabrieksinventaris werden verkocht. Het fabrieksgebouw zelf werd aanvankelijk verhuurd voor de opslag van kaas.

Er was bij deze fusie één punt, dat nog moest worden geregeld. Wijnjeterp en Waskemeer hadden een contract inzake de verwerking van wei. Dat moest uiteraard gestand worden gedaan. Maar ook Waskemeer had - het spreekt wel haast vanzelf - de ontwikkelingen op het gebied van de concentraties op de voet gevolgd. Het had met buurfabrieken gesproken. En zo was er op 9 januari 1968 een gesprek met „De Zuid-Oost-Hoek”. Want ook Waskemeer had fusieplannen. Het kon als kleinere zuivelfabriek niet helemaal meer meekomen. Nog in diezelfde maand januari werd een ledenvergadering uitgeschreven om de fusieplannen te bespreken. Het leek allemaal vlot te zullen gaan. Maar op de ledenvergadering van 14 maart 1968 van „De Zuid-Oost-Hoek” werd het voorstel om met Waskemeer een fusie aan te gaan van de agenda afgevoerd. In een enkele dagen eerder gehouden vergadering van Waskemeer kon het fusievoorstel namelijk net niet de vereiste meerderheid halen. Er waren acht stemmen tekort. Maar men vond er wat op in Waskemeer en via een statutenwijziging kon het fusieplan de vereiste meerderheid halen. Dat gebeurde in de ledenvergadering van Waskemeer op 21 mei 1968. Op 30 mei 1968 besloten ook de leden van „De Zuid-Oost-Hoek” daartoe. Eén van de voorwaarden was ook hier, dat tenminste 80% van het aantal leden van Waskemeer zou moeten overgaan naar „De Zuid-Oost-Hoek”. [087] Dat vlotte eerst niet zo best.

Het afvalwater van de fabriek in Elsloo werd verregend tot dat dit via de riolering kon worden afgevoerd naar de rioolzuiveringsinstallatie in Wolvega.

Maar aan het eind van het jaar waren 150 van de 180 leden lid in Oosterwolde en ingaande 1 januari 1969 hield de Coöp. Zuivelfabriek „Hoop op Zegen” te Waskemeer op te bestaan. Het fabrieksgebouw werd later verkocht aan de wafelfabriek Hablé.

Inmiddels hadden er in het begin van 1968 ook gesprekken plaats gevonden met de besturen van de zuivelfabrieken van Rolde en Grolloo omtrent de levering van hun melk. Op 12 januari 1968 werd er met de besturen van deze bedrijven vergaderd. Rolde verwerkte 10 miljoen kg melk en Grolloo 6 miljoen. Aanleiding tot de gesprekken was, dat deze bedrijven bij de DOMO weg wilden. Zij voelden zich daar niet erg gelukkig meer en leefden in de overtuiging, dat de DOMO haar eigen oprichters had vergeten en de Drentse boeren wel zou vertellen, wat zij moesten doen. Dat wilde men in Rolde en Grolloo, hoewel ook zij medeoprichters van de DOMO waren, niet. De gesprekken verliepen heel plezierig, het ging echter niet zo snel. Eind februari hadden deze bedrijven weer een bespreking met de hoofddirecteur van de DOMO en dit was kennelijk zo bemoedigend, dat de beide bedrijven hun fusievoorstel en uittreding uit de DOMO weer terugnamen. De secretaris van het Rolder bestuur schreef als [088] laatste zin

van de notulen van de betreffende vergadering: „Hopende dat we het goed gedaan hadden”. In begin april 1968 kwam er een rapport van de DOMO, waarvan de inhoud als zeer teleurstellend werd ervaren. Alles wat de hoofddirecteur had gezegd, werd weer teruggenomen. Het wantrouwen tegenover de DOMO werd alleen nog maar groter.

Inmiddels had ook het bedrijf uit Anloo, dat 8 miljoen kg melk verwerkte, zich gemeld. Eind april 1968 waren de besturen van de drie bedrijven het in beginsel over een fusie en om uit de DOMO te treden eens. Eind mei werd er weer gesproken met „De Zuid-Oost-Hoek”. Alhoewel men daar tot 1 augustus nog bepaalde verplichtingen had, was men niettemin bereid direct de melk te ontvangen. Op 6 juni 1968 hielden de bedrijven van Anloo, Grolloo en Rolde elk een buitengewone ledenvergadering over de liquidatie van hun respectievelijke bedrijven en het oprichten van een nieuwe coöperatieve vereniging „De Samenwerking” te Rolde. De fusie werd met vrijwel algemene stemmen aangenomen. Het opvallende was overigens, dat er weinig of niets gezegd werd over de fusie, maar zoveel te meer over de uittreding uit de DOMO.

Op 20 juni werd de acte tot oprichting van de Coöp. Zuivelfabriek en Aan- en Verkoopvereniging „De Samenwerking” te Rolde gepasseerd en met ingang van 22 juni 1968 ging de melk uit Drenthe via Oosterwolde naar Workum. Dit alles gebeurde op basis van een leveringscontract. Er waren natuurlijk nog wel wat problemen. De DOMO zag met lede ogen melk uit Drenthe gaan. Toen er door de transportonderneming Kroon melk werd geleverd in Oosterwolde - dat was in de eerste week van juli - werd dit bedrijf onmiddellijk uitgesloten van DOMO-transporten. De DOMO probeerde op alle mogelijke manieren de levering van deze Drentse melk tegen te houden en zette ook de Friese toporganisaties Frico en C.C.F. onder druk de melk niet te aanvaarden. Dat ging natuurlijk niet. Men kon „De Zuid-Oost-Hoek” niet verbieden de melk te ontvangen, maar de nabetaling van de C.C.F. ging uiteraard wel aan de Drentse boeren voorbij. Datzelfde gold uiteraard voor de nabetaling van de DOMO, die dat jaar op de vrijwel ongekende hoogte van 5 ct per kg melk kwam. Daar zaten de Drentse bedrijven natuurlijk wel mee. Over 1968 hadden zij 37,10 ct per kg melk kunnen betalen, terwijl „De Zuid-Oost-Hoek” liefst 41,44 ct had betaald. Dat wist men uiteraard. Daar werd natuurlijk met „De Zuid-Oost-Hoek” over gesproken.

De oplossing werd hierin gevonden, dat werd aangenomen, dat de Drentse melk tot poeder werd verwerkt, waarvan de verwerkingskosten lager lagen dan bij boter of kaas. En zo kon „De Zuid-Oost-Hoek” de Drentse partners gelukkig maken. Daardoor konden ze het eerste jaar op een prijs komen van 38,17 ct per kg melk. Ze waren er zich in Drenthe echter wel van bewust, dat hier iets tegenover moest staan. En dat moest gezocht worden in een nauwere binding met de Drentse bedrijven en/of hun leden. Dat kwam ook al duidelijk tot uitdrukking in het eerste jaarverslag van de coöp. vereniging „De Samenwerking”, waarin o.m. stond: „Willen wij echter met onze 24 miljoen kg melk mee profiteren van de opbrengsten uit een modern ingericht verwerkingsbedrijf, dan zal een nauwere binding in één of andere vorm met „De Zuid-Oost-Hoek” gewenst zijn”. De bedrijven waren inmiddels eind 1968 uit de DOMO gezet. Men was uitermate tevreden over de samenwerking met „De Zuid-Oost-Hoek”. Er werd zelfs [089] gezegd: „Wij hebben het gevoel, dat we meetellen en praten met mensen, die ook een idee hebben het zo goed mogelijk te doen zonder franje en hoogdravende gesprekken”.

Eind september 1969 was er weer met „De Zuid-Oost-Hoek” gesproken en had men in principe overeenstemming bereikt over de organisatorische problemen van een lidmaatschap van „De Zuid-Oost-Hoek”. De Drentse leden kregen dan uiteraard dezelfde melkprijs als alle andere leden van „De Zuid-Oost-Hoek”. Eind 1969 werd de coöp. vereniging „De Samenwerking” te Rolde lid van „De Zuid-Oost-Hoek”. Men ging er daarbij vanuit, dat de toporganisaties de

Op een receptie in de kantine in 1972 vier directeuren, v.l.n.r.: C. van Weperen (Mei Inoar Ien), J. Damsma (Waskemeer), W. Walters (Wijnjeterp) en „baas” Hoitinga.

door Rolde aangebrachte melk zouden beschouwen als te zijn Friese melk. De toekomst zou uitwijzen of deze veronderstelling juist was. Door het lidmaatschap van „De Samenwerking” verschenen in de loop van 1971 de eerste vertegenwoordigers uit Drenthe in de verschillende bestuurscolleges van „De Zuid-Oost-Hoek”. Het jaar 1969 had in dit opzicht nog meer in petto voor „De Zuid-Oost-Hoek”. Op 11 november hield de coöp. zuivelfabriek „Mei-Inoar Ien” in Het Witte Huis te Olterterp haar jaarvergadering.

Deze coöp. vereniging was in 1967 ontstaan uit een fusie van de coöp. zuivelfabrieken „Gorredijk e.o.” - deze was op zich weer een fusie van de fabrieken te Terwispel en Langezwaag - Boornbergum en Olterterp. In die vergadering kwam een voorstel van het bestuur aan de orde om over te gaan tot uitbreiding van het pekellokaal en de kaasmakerij en tot uitbreiding van de melkopslagruimte en de koelcapaciteit. De aanwezige leden waren echter vrij algemeen van opvatting, dat, alvorens men hierover een besluit wilde nemen, er eerst gesproken zou moeten worden met een zustervereniging. Waardoor deze opvatting werd ingegeven, werd niet gezegd. Het bedrijf verwerkte rond 55 miljoen kg melk en kon zeker niet als een klein bedrijf

worden [090] aangemerkt, terwijl over het jaar 1968 een melkprijs was betaald van 41,22 ct per kg. „De Zuid-Oost-Hoek” betaalde toen 41,44. Dit geringe verschil in melkprijs kon niet de aanleiding zijn geweest. Wel was bekend, dat de onderlinge verhoudingen nogal wat te wensen overlieten. Wellicht, dat hierin een aanleiding zat voor een fusie. Maar hoe het ook zij, ruim een maand later - op 16 december 1969 - vond er in „De Lawei” te Drachten een buitengewone ledenvergadering plaats. De agenda telde slechts één punt, nl. het aangaan van een fusie met „De Zuid-Oost-Hoek” te Oosterwolde. Echter het statutair vereiste aantal leden, te weten tweederde, was niet aanwezig en de vergadering werd daarop gesloten. Een week later evenwel was alles in orde toen men opnieuw in „De Lawei” bijeen kwam. Van de 1.009 uitgebrachte stemmen waren er 912 voor de fusie en „Mei-Inoar len” ging met alle bezittingen en schulden, lusten en lasten m.i.v. 1 januari 1970 over naar „De Zuid-Oost-Hoek” en hield daarmee op te bestaan. In de ledenvergadering van „De Zuid-Oost-Hoek” van 16 december 1969 was men reeds met algemene stemmen met deze fusie accoord gegaan. In het bedrijf in Terwispel werd begin 1970 de kaasproduktie beëindigd, omdat in dat opzicht Oosterwolde en Olterterp voldoende capaciteit hadden. Het bleef voorshands ontvangststation voor melk totdat dit, in verband met de toenemende toepassing van koeltanks op de boerderij, niet meer nodig zou zijn.

In maart 1971 werden in Oosterwolde de laatste kazen in houten kaasuaten gemaakt.

Maar met de toetreding van „Mei-Inoar len” hield de toestroom van melk niet op. In de maanden april-mei 1970 werden de Leijmpf-fabrieken in Drachten en Tolbert gesloten. Praktisch alle bij die sluiting betrokken veehouders in het werkgebied van „De Zuid-Oost-Hoek” werden bereid gevonden hun melk aan de bedrijven van „De Zuid-Oost-Hoek” te leveren. Dit betekende op jaarbasis ongeveer 10 miljoen kg melk.

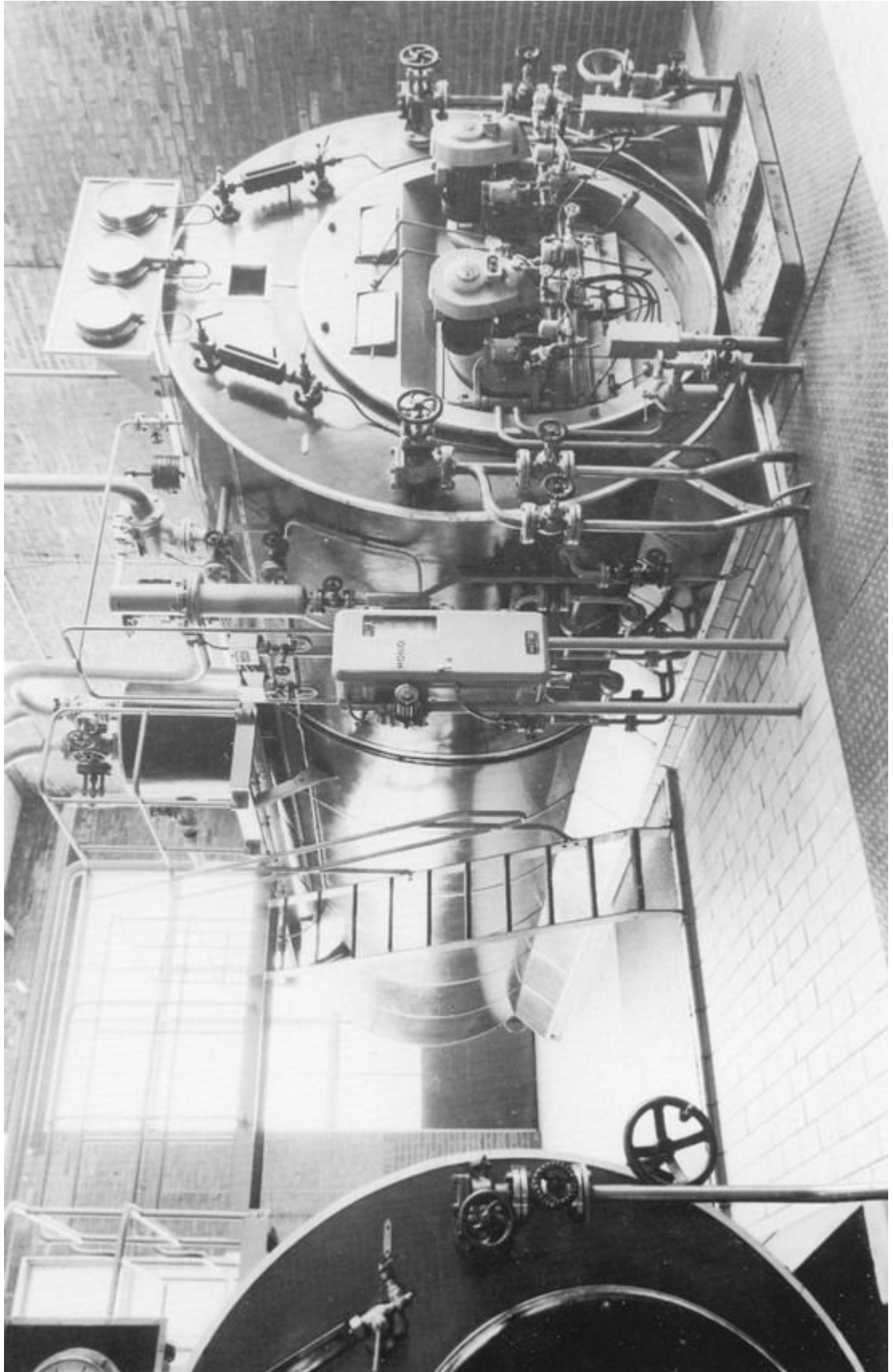

Foto voorgaande blz.: *Ketelhuis in Elsloo.*

[092] Als we de gebeurtenissen overzien in de jaren 1967 tot en met 1970, dan zien we dat de melkaanvoer door de fusies met Wijnjeterp, Waskemeer, „Mei-Inoar len”, de toetreding van Rolde en de overgang van de „Leijmpf-boeren” van Drachten en Tolbert, toenam met rond 115 miljoen kg. In deze paar jaar groeide „De Zuid-Oost-Hoek” van een bedrijf van 45 miljoen kg melk naar een bedrijf, waar ruim 167 miljoen kg melk werd verwerkt. Het spreekt wel vanzelf, dat bestuur, directie en personeel in deze jaren „overuren” moesten maken om deze geweldige uitbreiding zonder al te grote problemen op te vangen. Dat was ook alleen maar mogelijk, dankzij het feit, dat de inzet, de samenwerking en de verstandhouding optimaal waren.

Het bedrijf anno 1970

[093] In het voorgaande werd al medegedeeld, dat tussen 1967 en 1970 „De Zuid-Oost-Hoek” enorm was gegroeid. Dit bleek ook uit een cijferopstelling, waarbij als uitgangspunt werd genomen de situatie vóór de fusie met „De Drie Gemeenten” te Elsloo.

Vergelijking situatie 1960-1961 met die van 1970

Bedrijfsstructuur	9 bedrijven - 1960/61	1 bedrijf - 1970
Hoeveelheid melk	101.000.000 kg	170.000.000 kg
Aantal personeelsleden	334	243
Verloond bedrag	f1.600.000	f3.300.000
Gemiddeld uurloon	f 2,01	f 6,13
Aantal gewerkte uren	820.000	543.000

Hierbij moet nog aangetekend worden, dat in 1960-1961 het boekjaar liep van 12 mei tot 12 mei. Na 1969 liepen boekjaar en kalenderjaar gelijk. Uit de cijfers blijkt wel, dat er in die tienjarige periode enorm veel was gebeurd. Om die toegenomen stroom melk te kunnen verwerken, waren er voorzieningen getroffen, te weten het drastisch verbouwen en opnieuw inrichten van de kaasmakerij en wel zodanig, dat er per week ongeveer 125 ton kaas kon worden gemaakt; 60 ton in het Laudevat, 10 ton Goudse van 17 kg in houten vaten, 20 ton Goudse in Kadova-vaten en de rest was vierkante kaas van 15 kg in Perforavaten. Daarnaast vond een grondige uitbreiding plaats van het pekellokaal en een belangrijke vergroting van de poederafdeling. Dat jaar 1970 was, volgens het jaarverslag, een „bewogen jaar”. De inkomenspositie van de veehouders was ten opzichte van andere bevolkingsgroepen achteruit gegaan. Er ontstond veel beroering onder de veehouders en er werd zelfs gedemonstreerd om te tonen, dat er sprake was van een noodsituatie. Niettegenstaande dat werd er bij „De Zuid-Oost-Hoek” feest gevierd. De nieuwe kantoren waren gereedgekomen en, zoals de voorzitter zei: „Het leek ons zinvol om als een zekere afsluiting van een belangrijke tienjarige periode, waarin met betrekking tot de uitbreiding van de fabrieksgebouwen heel wat is gebeurd en waarin de omzetten ongeveer verzesvoudigd zijn, vandaag de nieuwe kantoren officieel te openen”. Die opening werd verricht door de toenmalige burgemeester van Ooststellingwerf. Van het fabrieksgebouw waaiden de Nederlandse, de Friese en de Drentse vlag. Tekenend was een uitspraak van een vroegere werknemer van de zuivelfabriek, die op de vraag of hij er nog wel eens kwam, antwoordde: „Och nee, het is geen fabriek meer, het is een maatschappij”. Het officieel orgaan van de F.N.Z. wijdde, ter gelegenheid van de opening van de nieuwe kantoren, een artikel aan „De Zuid-Oost-Hoek”. De hoofdprodukten waren kaas, melkpoeder, weipoeder en weipasta. Per dag kon er toen in Elsloo en Oosterwolde aan melk worden verwerkt: 500.000 kg tot kaas; 300.000 kg tot melkpoeder, 300.000 kg tot boter en verder 300.000 kg wei tot weipoeder en 1.000.000 kg tot weipasta. „De kaasmakerij”, zo schreef het blad, „mag gezien worden. Spectaculair is het niet, maar wel tot in de kleinste details uitgekiend”. En juist hierin lag het geheim van het succes van „De Zuid-Oost-Hoek”. Daarnaast begon het tankmelken een steeds grotere rol te spelen. Dat spaarde transportkosten en kwam in een hogere melkprijs tot uitdrukking. Het [095] aanschaffen van een koeltank was niet verplicht, maar werd wel gestimuleerd.

Foto volgende blz.: *Het nieuwe kantoorgebouw.*

De hal niet het door het personeel aangeboden kunstwerk, gemaakt door Meinte Walta.

Eén van de directieleden had dat als zijn speciale opdracht. De tanks - iedere boer, groot of klein, kon er een krijgen - bleven eigendom van de fabriek. De boer betaalde huur en moest zorgen voor de lokaliteit en de erfverharding. Dat klinkt nogal gemakkelijk, maar de kosten van de lokaliteit, waar de tank geplaatst moest worden, en die van de erfverharding konden financieel nogal oplopen. Voor kleine(re) veehouders kon dat heel erg bezwaarlijk zijn, zeker als er bijgebouwd moest worden. Vandaar dat „De Zuid-Oost-Hoek” met name uit sociale overwegingen nooit de verplichting tot het plaatsen van een koeltank aan de veehouders heeft opgelegd. De fabriek had toen drie staande tanks van 100.000 l elk; verder vier tanks van 35.000 l; acht tanks van 20.000 l en acht tanks van 10.000 l. Men kon dus in totaal 680.000 l bergen. Men was al bezig met de overschakeling op afstandsbediening met een automatisch reinigingscircuit voor leidingen en tanks. Het werd dus een procesindustrie.

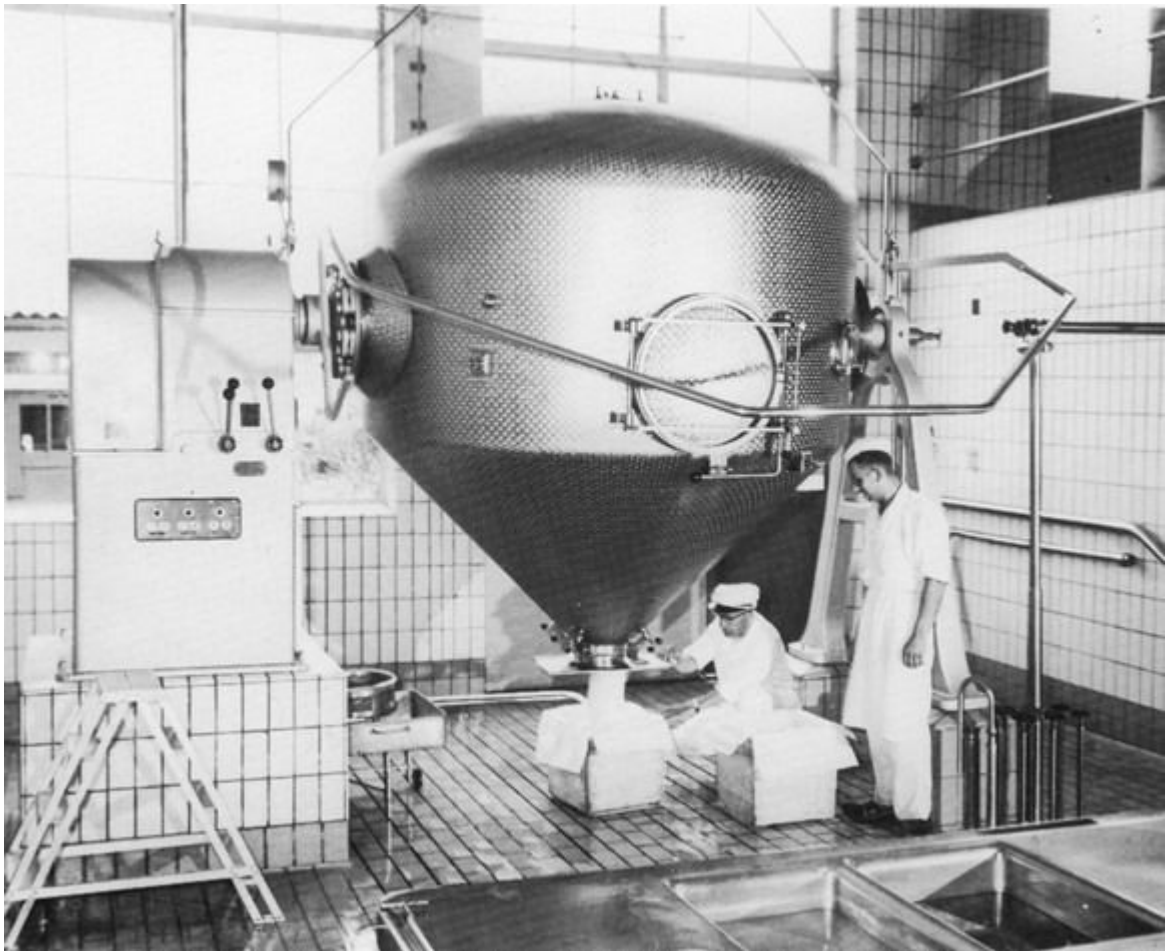
In de poedermakerij stonden een verstuivingstoren en twee walsenpoedermachines. Deze laatste werden gebruikt voor het maken van weibrokken. De poedercapaciteit was aanzienlijk opgevoerd toen in 1967 in de E.E.G. de inleveringsregeling voor kaas kwam te vervallen. Het was een bedrijf, dat er zijn mocht en waarop alle betrokkenen trots konden zijn.

En zo trad men het jaar 1971 tegemoet.

De breuk met de Frico

[096] In het voorgaande is al een enkele maal melding gemaakt van het feit, dat de verhouding met de Frico „zacht gezegd” niet optimaal was. Verschillende malen was in de bestuursvergaderingen van „De Zuid-Oost-Hoek” al overwogen om met de Frico te breken. Men had duidelijk problemen met de organisatorische opzet en er waren dingen gebeurd, die „De Zuid-Oost-Hoek” moeilijk kon verteren. Daar kwam bij, dat de uitkomsten van de Frico teleurstellend waren en de boeren geld kostten. Er werd voor de produkten zelfs minder dan de marktnotering ontvangen.

In de bestuursvergadering van 27 januari 1971 zei de voorzitter, dat het niet steeds bij dreigen moest blijven. Niemand van de bestuursleden was tegen uittreding. Het adviescollege stond daar evenmin afwijzend tegenover. Het uitteegeld was door „De Zuid-Oost-Hoek” berekend op f 1.300.000,-; voorwaar geen gering bedrag. Het duurde echter nog tot 28 juni van dat jaar eer „De Zuid-Oost-Hoek” haar bezwaren aan de Frico kenbaar maakte. In de tussentijd had men de te zetten stap nauwkeurig overwogen. Bij afzonderlijke brief van dezelfde datum werd het lidmaatschap per „einde boekjaar 1971” opgezegd.

Een z.g.n. „topkarn”, zoals die sedert 1964 in Elsloo in gebruik was Nadat de Frico eind 1965 room tot produkt had verklaard en dus geleverd moest worden, bleef deze karn in gebruik De room van de Drentse melk, die immers in Friesland eerst in 1978 werd geaccepteerd, werd hierin tot boter verwerkt.

Welke waren nu de bezwaren van „De Zuid-Oost-Hoek”? Puntsgewijze kwamen deze op het volgende neer:

1. Men wilde een betere regeling van de aansprakelijkheid en de vorming van reserves. „De Zuid-Oost-Hoek” achtte het beslist onjuist, dat de plaatselijke [097] verenigingen onbeperkt financieel aansprakelijk waren voor de handelingen van de groeiende en daardoor onoverzichtelijker wordende topcoöperatie. Men was van mening, dat een beperkte aansprakelijkheid beter op zijn plaats was. Dit zou b.v. kunnen door omzetting van de Frico in een vennootschap.
2. Men wilde een nieuwe regeling voor de afrekening van de produkten en afschaffing van de z.g.n. produktiegaranties. De afrekening van de produkten zou moeten geschieden op basis van marktwaarde en niet op basis van door de Frico gestelde normen. Het geven van garanties aan enkele deelgenoten voor bepaalde produkties - met name kaas - werd door „De Zuid-Oost-Hoek” gezien als een achterstelling van de andere deelgenoten. Bij de Frico hoorde het systeem te gelden: „Gelijke monniken, gelijke kappen”.
3. „De Zuid-Oost-Hoek” vroeg het eigen botervet te mogen verwerken, opdat de gedane investeringen in de botermakerij te Elsloo konden worden terugverdiend. Die botermakerij in Elsloo was begin 1964 in produktie genomen. Enkele maanden later - in april - stelde de Frico voor een centrale botermakerij te stichten. Hoewel de levering van room op vrijwillige basis zou plaatsvinden, was „De Zuid-Oost-Hoek” hier fel tegen en liet dat ook duidelijk, onder aanvoering van argumenten, weten. Het ging met die centrale botermakerij niet zoals men verwacht had en in de Fricovergadering van 6 december 1965 werd room tot produkt verklaard. Daarmee werd op grond van de statuten de levering van room verplicht. De kosten van het maken van boter lagen bij „De Zuid-Oost-Hoek” echter lager dan bij de Frico. Bovendien was de vergoeding, die de Frico wilde geven voor het stilleggen van de botermakerij te Elsloo, te enenmale onvoldoende. Alleen de karn kon worden overgedragen, maar de andere inventaris en de gebouwen kwamen niet voor vergoeding in aanmerking. Dit was een punt, dat „De Zuid-Oost-Hoek” zeer hoog opnam.
4. Afschaffing van het degressieve stemrecht. Men wenste bij „De Zuid-Oost-Hoek” een stemrecht in overeenstemming met de deelneming. Nu was het zo, dat de „kleinere” deelgenoten verhoudingsgewijs een zwaardere stem hadden dan de „groten”.
5. Men verlangde het herstellen van de foutieve afrekening van de melk, die werd ontvangen van de Coöp. Zuivelfabriek „De Samenwerking” te Rolde.

De uittreding uit de Frico moest uiteraard in de ledenvergadering worden behandeld. Er werd weinig of niets over gezegd, maar onder applaus stelde de ledenvergadering zich achter het bestuur. Het was een uiting van veelzeggende aard. Natuurlijk begonnen hierna besprekingen met het Frico-bestuur. Dit kwam op 12 augustus 1971 met tien man sterk naar Oosterwolde. Het was uiteraard op de hoogte van de bezwaren van „De Zuid-Oost-Hoek”, maar die werden een beetje „en bagatelle” behandeld en voor het overige werd slechts gezegd, dat op korte termijn geen beslissingen konden worden genomen en werd er gevraagd om uitstel. De politiek was, zo leek het althans, door het winnen van tijd deze storm er een te doen zijn in een glas water.

[1098] Ten aanzien van de Drentse melk werd er van de zijde van „De Zuid-Oost-Hoek” nog opgemerkt, dat de melk niet werd erkend, maar „toch kregen wij het tekort over alle melk te betalen, dus ook over de Drentse melk”. Enkele weken later was er weer een gesprek. De toon was zakelijk en men erkende, dat de afrekening van de Drentse melk foutief was afgehandeld. Maar aan de deelgenoten zou moeten worden voorgelegd of vanaf 1969 vergoedingen konden worden betaald als ware het Friese melk. Dit werd later herhaald, terwijl de Frico de andere punten aan de deelgenoten wilde voorleggen, met uitzondering echter van de produktiegaranties. Over de te geringe vergoeding voor het stilleggen van de botermakerij in Elsloo bestond de bereidheid een accountantskantoor in te schakelen om tot een oplossing te komen. Toestemming om zelf het botervet te verwerken kon niet worden gegeven met het oog op de consequenties voor de andere deelgenoten.

Men werd het dus niet eens. Daar kwam bij, dat de Frico de zaak pas aan de deelgenoten wilde voorleggen, als „De Zuid-Oost-Hoek” de zekerheid zou geven lid te blijven. En dat was voor „De Zuid-Oost-Hoek” niet aanvaardbaar. De gehele agrarische wereld stortte zich nu over „De Zuid-Oost-Hoek” heen: de standsorganisaties, de vakbond, de landbouwbladen, enz. En daarbij viel de uitspraak: „Stellingwerpers zijn apart”. Er werd nog gepoogd om te bemiddelen. De toenmalige voorzitter van de F.N.Z., drs. R. Zijlstra, had daartoe nog een gesprek met de voorzitter van „De Zuid-Oost-Hoek”. Maar de bemiddelingspoging werd niet voortgezet.

[1099] En daarmee werd de uittreding een feit. „De Zuid-Oost-Hoek” had uitgerekend, dat het uitteergeld f 1.037.533,10 bedroeg en dit bedrag werd per cheque aan de directeur van de Frico in april 1972 overhandigd. De Frico liet weten het bedrag te hebben ontvangen, maar dat er nog f276.919,45 aan mankeerde. „De Zuid-Oost-Hoek” had daartegenover nog een vordering ingediend over de Drentse melk.

In de zestiger jaren werd er gevent met vier „Gazelle” electro ventwagens (links op de foto); na juli 1966 met vijf electrocars en drie VW bestelauto's (rechts op de foto).

Over deze twee aangelegenheden werd nog een hele tijd gevochten, maar de rechter bepaalde eind 1974, dat „De Zuid-Oost-Hoek” nog rond f 40.000,- moest betalen boven het bedrag van de cheque. Over de Drentse melk werd met de Frico een accord gesloten op f 50.000,-. Maar toen was het al eind november 1976. De breuk met de Frico betekende niet, dat er nu een vijandige situatie was ontstaan. Zakelijk waren de verhoudingen goed en bleven ze goed. In 1972 b.v. werd door de Frico gevraagd mee te doen aan de beheersing van de kaasproduktie om op die manier de prijs op peil te houden. „De Zuid-OostHoek” stelde zich in het algemeen positief op tegenover dergelijke verzoeken.

In het genoemde jaar echter hadden verschillende bedrijven - met name DOMO en Coberco - de produktie nogal sterk uitgebreid en in Friesland zou die beperkt moeten worden. Dat vond men niet fair en daarom werd een voorzichtige houding ingenomen. Een voorstel echter van de Frico om de kaasprijs te koppelen aan die van de boter en magere melkpoeder was absoluut onaanvaardbaar, omdat dit een nivellering van de melkprijs in de verschillende provincies zou betekenen. En dat was in strijd met de filosofie van „De ZuidOost-Hoek”, waar het element van de competitie duidelijk werd gewaardeerd.

[100]

Wongelbereiders met
een capaciteit van
6x10.000 l, zoals die
van 1972 tot 1986 in
het bedrijf in
Oosterwolde werden
gebruikt

Twee wrongel-
draineerbakken met
bedieningsapparatuur
voor de kaasbakken
Dit was de eerste
automatische
installatie in Nederland
Ook deze is gebruikt
van 1972 tot 1986

Interne aangelegenheden

[101] Er waren nog andere zaken, die de aandacht vroegen. Eén daarvan, en niet de minst belangrijke, was de verhouding tot de coöp. zuivelfabriek „De Samenwerking” in Rolde, waar de bedrijven uit Anloo, Grolloo en Rolde in waren opgegaan. Zoals reeds werd vermeld, werd in 1968 een melkleveringscontract gesloten. Dit kon echter geen genade vinden in de ogen van de Friese en Drentse toporganisaties. In 1971 werd daarom de weg vrijgemaakt, dat de vereniging in Rolde als vereniging lid zou kunnen worden van „De Zuid-Oost-Hoek”. Een punt, dat daarbij de aandacht vroeg, was het uittreegeld. Dit bedroeg 15% van het ontvangen melkgeld. Maar in Rolde had men onplezierige herinneringen aan uittreegeld i.v.m. het opzeggen van het lidmaatschap van de DOMO. Men werd het eens over de formule, dat wanneer een termijn van 4 jaar in acht zou worden genomen, het uittreegeld 1½ % zou bedragen. Men dacht, dat men er nu was. Maar ook de toetreding van „De Samenwerking” tot „De Zuid-Oost-Hoek” behoefde toestemming van de C.C.F. Deze kwam niet en dus bleef de nabetaling door de C.C.F. uit.

Er was overigens wel een vreemde situatie, want de omslag van de Friese Zuivelbond werd wel over de Drentse melk geheven, maar die melk werd verder niet met Friese melk gelijkgesteld. Inmiddels werd er over gesproken om de melkontvangst in Rolde te beëindigen. Er waren zo veel tankmelkers gekomen, dat het restant aan bussenmelk wel door de bedrijven in Elsloo en Oosterwolde kon worden opgevangen. Dat gebeurde in het begin van 1976. In dat jaar werd ook duidelijk, dat als „De Zuid-Oost-Hoek” de bepaling in haar statuten schrapt, dat verenigingen lid konden zijn, de C.C.F. de Drentse melk als Friese melk zou aanvaarden. Het bezwaar, dat de C.C.F. tegen de bepaling in de statuten van „De Zuid-Oost-Hoek” had, was overigens niet geheel onterecht. Daardoor bestond, althans in theorie, de mogelijkheid dat b.v. de DOMO lid zou kunnen worden van „De Zuid-Oost-Hoek”. Dat zou gevaren kunnen inhouden voor de C.C.F. Zou het artikel worden geschrapt, dan zouden de Rolder boeren rechtstreeks lid kunnen worden van „De Zuid-Oost-Hoek”. „De Zuid-Oost-Hoek” wijzigde haar statuten in de zomer van 1977. Maar ook de coöp. zuivelfabriek „De Samenwerking” moest haar statuten wijzigen. De plicht van de leden tot levering van hun melk aan de Rolder fabriek moest worden geschrapt. Dat had nog al wat voeten in aarde, want de melkleverende boeren waren niet alleen lid van de zuivelfabriek, maar ook van de aan- en verkoopvereniging en korenmaalterij.

De problemen werden opgelost en op 29 december 1977 werden de statuten gewijzigd. Toen was de weg vrij voor de Rolder boeren om lid te worden van „De Zuid-Oost-Hoek”. Een half jaar later had al meer dan de helft dat gedaan. Met de beslissing van „De Samenwerking” was het geschil met de C.C.F. opgelost en werd de Drentse melk beschouwd als rechtstreeks ontvangen melk. Er waren natuurlijk tal van andere zaken, die op de agenda's van de bestuursvergaderingen prijken. Een greep daaruit: De aankoop in 1971 van de boerderij naast de fabriek in Oosterwolde en de verkoop van het fabrieksgebouw in Wijnjeterp.

De dreigende staking in de zuivel in 1973, die door de werknemers niet werd gesteund. De aankoop van het fabrieksterrein in Olterterp in 1974. Men had dat vanaf de oprichting van de fabriek in erfpacht en men kon het nu van AGOverzekeringen kopen. Er werden plannen ge

Foto voorgaande blz.: *R. Rinzema kaasmaker C.Z.I. „Z.O.H.” afd. Olterterp 3e prijs op kaaskeuring in de staat Wisconsin, Amerika in November 1976.*

J. L. Stoker, voorzitter van 1961 tot 1974.

maakt voor de bouw van een nieuwe poedertoren in Oosterwolde, waarmee een kleine f 9 miljoen was gemoeid. [103] Gesprekken werden gevoerd met de Coöp. Zuivelindustrie „Oost-Groningen” te Winschoten over een fusie. Er waren personeelsproblemen. De melkventers werden eind 1974 zelfstandige ondernemers. En er waren natuurlijk nog vele andere zaken, die dagelijks de aandacht opeisten. Een belangrijke gebeurtenis temidden van dit alles was het aftreden van voorzitter Stoker op 14 januari 1974. Hij was meer dan 20 jaar lid van het bestuur geweest en was na het aftreden van Ad. Vondeling in 1961 voorzitter geworden. Tijdens zijn voorzitterschap vond de ontwikkeling plaats van coöp. zuivelfabriek „Oosterwolde en omstreken” naar coöp. zuivelindustrie „De Zuid-Oost-Hoek” en de geweldige groei tot een bedrijf, waar, op het ogenblik van zijn aftreden, meer dan 190.000.000 kg melk werd verwerkt. Hij werd terecht benoemd tot lid van verdienste. Zijn opvolger werd P. A. de Boer van Lippenhuizen.

Een steeds terugkerend agendapunt was ook de grensregeling met de DOMO. Dit was een wat slepende geschiedenis. Tot er in 1977 een gebeurtenis plaats vond, waardoor deze zaak in een stroomversnelling raakte.

In de slag met de DOMO

[104] Als een volslagen verrassing verscheen er op dinsdagmorgen 3 mei 1977 's ochtends om ± half elf een aantal trekkers met wagens onder begeleiding van een tiental boeren met de bus-nmelk van ongeveer 60 boeren, allen DOMO-leveranciers - en geen leden - uit het Zuidelijk Westerkwartier: het gebied van Grootegast, Marum, Zevenhuizen. Zij moesten tankmelken en dat wilden of konden zij niet. De melk werd in ontvangst genomen, omdat het een kwestie was van: „Jullie of een ander”. Het was een actie, die al enige tijd was voorbereid. Op verschillende bijeenkomsten hadden deze „bussenboeren” al gedreigd „andere stappen” te zullen ondernemen als de DOMO de verplichting

DAGOPBRENGST AFGELEVERD BIJ FABRIEK IN OOSTERWOLDE

Actie van boeren tegen melktank

Ongeveer veertig boeren uit het Zuidelijk Westerkwartier, die zich al enige maanden verzetten tegen het melktankplan van de Domo, hebben de koe bij de horens gepakt. Zij lieten gisteren voor de eerste keer hun dagopbrengst — tussen de 20.000 en 25.000 liter — naar de zelfstandige zuivelfabriek De Zuidoosthoek in Oosterwolde brengen. Het gaat om zogenaamde leveranciers (niet-leden) van de Marumer melkfabriek, een dochter van Domo. Het is mogelijk, dat het aantal protestboeren nog groter wordt, omdat het actiecomité overweegt de „vrije” route tot en met Zevenhuizen uit te breiden.

Zowel voor de Marumer, als voor de Friese zuivelfabriek kwam de actie als een volslagen verrassing. Directeur Walters van de Zuidoosthoek: „De boeren stonden gistermorgen onaangekondigd met een kleine driehonderd bussen voor de deur. We hebben de melk in ontvangst genomen, omdat het een kwestie was van: Jullie of een ander.” Directeur L. Gotter van Marum, die gisteravond pas van de breuk met de leveranciers hoorde, wilde geen commentaar geven. Bekend is, dat vanaf het hoofdkantoor van de Domo inmiddels het initiatief is genomen tot een gesprek over de kwestie met de Zuidoosthoek. „Tot dat overleg zijn we bereid,” aldus de heer Walters, die zich — voor wat zijn fabriek betreft — op het standpunt stelt, dat de aanschaf van een melktank niet verplicht kan worden gesteld. „We laten onze leden vrij.” De Domo heeft, zoals bekend, uit rationele overwegingen wel deze voorwaarde gesteld en Marum als het eerste gebied

• Het lossen van de melk

aangewezen waar de bussen geheel moeten verdwijnen.

Dreigend

De door de heer J. Boerema uit Grootegast op gang gebrachte actie heeft met de levering van de protestmelk aan Oosterwolde een scherp karakter gekregen. De „bussenboeren” hadden op drukbezochte bijeenkomsten al gedreigd „andere stappen” te zullen ondernemen, wanneer de Domo de verplichting tot melktanken zou handhaven. „We hebben echter gemerkt, dat praten geen zin heeft. Voor ons heeft Marum afgedaan,” zegt de heer S. van Dijk uit Zevenhuizen, lid van het actiecomité. Van dat comité gingen gisteren een aantal leden mee op de eerste rit om bij het laden en lossen te assisteren.

Wanneer hun eisen niet door de Domo worden ingewilligd, blijven de

bussenboeren leveren aan de Friese coöperatie. „Nog een echte coöperatie,” meent de heer Van Dijk, „want bij de Domo hebben de boeren geen klap meer te zeggen. Het is daar de top, die heeslist.” De Zevenhuister melkveehouder verwacht dat door de uitbreiding tot de gemeente Leek, nog veel meer leveranciers Marum de rug toe zullen keren. „Er komen dan nog minstens honderd bussen per dag bij.”

Met hun verrassingsactie hebben de „bussenboeren” in elk geval bereikt, dat de Domo het overleg weer heeft geopend. Dat was namelijk gestrand.

De heer Van Dijk daarover: „Bij de Domo kregen we te horen: Jullie zijn toch vrij om te gaan. Ze hadden natuurlijk gedacht, dat we nergens anders terecht konden, maar dat hebben we ze nu wel laten zien. En als Oosterwolde ons niet had genomen, waren er nog wel andere fabrieken geweest.”

Uit „Nieuwsblad van het Noorden”, van woensdag 4 mei 1977

[105] tot tankmelken zou handhaven. Zouden hun eisen niet worden ingewilligd, dan bleven ze leveren aan „De Zuid-Oost-Hoek”. „Nog een echte coöperatie”, aldus één der actievoerders, „want bij de DOMO hebben de boeren geen klap meer te zeggen. Het is daar de top, die beslist”.

Bij de DOMO was men des duivels en al de volgende dag ging een delegatie van „De Zuid-Oost-Hoek” naar Beilen. Daar werd door het Oosterwoldse bedrijf gezegd, dat er een onjuiste situatie was ontstaan, die zo spoedig mogelijk om een oplossing vroeg. Van de kant van de DOMO wilde men, dat „De Zuid-Oost-Hoek” op de kortst mogelijke termijn zou ophouden DOMO-melk te ontvangen. Eerst dan zou er gepraat kunnen worden. Er moest mee gestopt worden, want de goedwillende veehouders dreigden met een tegenactie en bij de DOMO was men bevreesd „niet in staat te zijn de situatie in hand te houden”. Deze uitspraak was niet veel meer dan een loos dreigement. Woensdagavond, uiterlijk vrijdagavond 18.00 uur zou de melkontvangst gestopt moeten worden. Merkwaardig was in dit verband, dat bestuur en directie van de DOMO niet met de actievoerende boeren gingen praten.

Dat zou bestuurlijk gezien voor de hand hebben gelegen. De DOMO zat in een moeilijk parket. Het besluit tot tankmelken was in de ledenvergadering van de fabriek te Marum genomen en er stond rond f 2 miljoen subsidie op het spel. Van de zijde van „De Zuid-Oost-Hoek” werd geantwoord, dat het moeilijk zou zijn iets te ondernemen zonder en over de veehouders, die de actie waren begonnen. De DOMO was echter weinig plooibaar, maar het einde van het gesprek was, dat „De Zuid-Oost-Hoek” zou praten met een afvaardiging van de actievoerende boeren. Op donderdag 5 mei vond het gesprek plaats. De indruk bestond, dat de actievoerende boeren erg gedisciplineerd optraden, zelfs wel naar de DOMO terug wilden, ook het tankmelken niet afwezen, maar niet gedwongen wilden worden. Dit werd doorgegeven aan de DOMO, waar men zeer verontwaardigd reageerde. „De Zuid-Oost-Hoek” zou uiterlijk vrijdagavond moeten ophouden de melk te ontvangen, anders stond men niet in voor de gevolgen.

De DOMO bleef star. Over deze houding was men bij „De Zuid-Oost-Hoek” erg verontwaardigd. Maar op maandagavond spraken de partijen weer en afgesproken werd, dat dinsdagmiddag 10 mei in Norg zou worden vergaderd: DOMO, „De Zuid-Oost-Hoek” en een afvaardiging van de actievoerende boeren. Daar werd duidelijk gesteld, dat de zaak tot een oplossing moest komen. De DOMO was nu toeschietelijker en bereid het dwangmatige van het plan buiten werking te stellen. Men bleef van mening, dat het een goed plan was en ten voordele kwam aan de boer. De woordvoerder van de actievoerende boeren dankte „De Zuid-Oost-Hoek” „voor hun fantastische houding” en de DOMO bood aan de kosten van de vergadering te betalen.

Maar daarmee was er geen einde gekomen aan deze affaire. Uit het Zuidelijk Westerkwartier hadden veehouders gevraagd de melk aan „De Zuid-Oost-Hoek” te mogen leveren. Maar daar wilde men, alvorens te beslissen, het rapport over de grensregeling afwachten. Die grensregeling was al lang in de pen. Vele veehouders wilden, als gevolg van het tankmelkplan wel van de DOMO af. Maar ondanks het feit, dat „De Zuid-Oost-Hoek” had voorkomen, dat de zaak op een débâcle voor de DOMO zou uitlopen, had men veel kwetsende dingen moeten horen. De drang van de boeren uit het Westerkwartier [107] om hun melk naar Oosterwolde te brengen, werd groter.

[106]

Zo was de
melkaanvoer nog in
1979, in hoofdzaak
bussen, maar
natuurlijk ook al
aanvoer van tankmelk
Zelfs op dit moment -
1989 - zijn er nog
„bussenboeren”
Hun melk wordt
gehaald en gebracht
naar de fabriek
„De Nijverheid”
in Staphorst

Hiermee werd ook bij de DOMO de bereidheid over een grensregeling te praten, groter. Niettemin duurde het nog tot 8 maart 1979 eer een contract over de grensregeling tussen de DOMO en „De Zuid-Oost-Hoek” werd ondertekend.

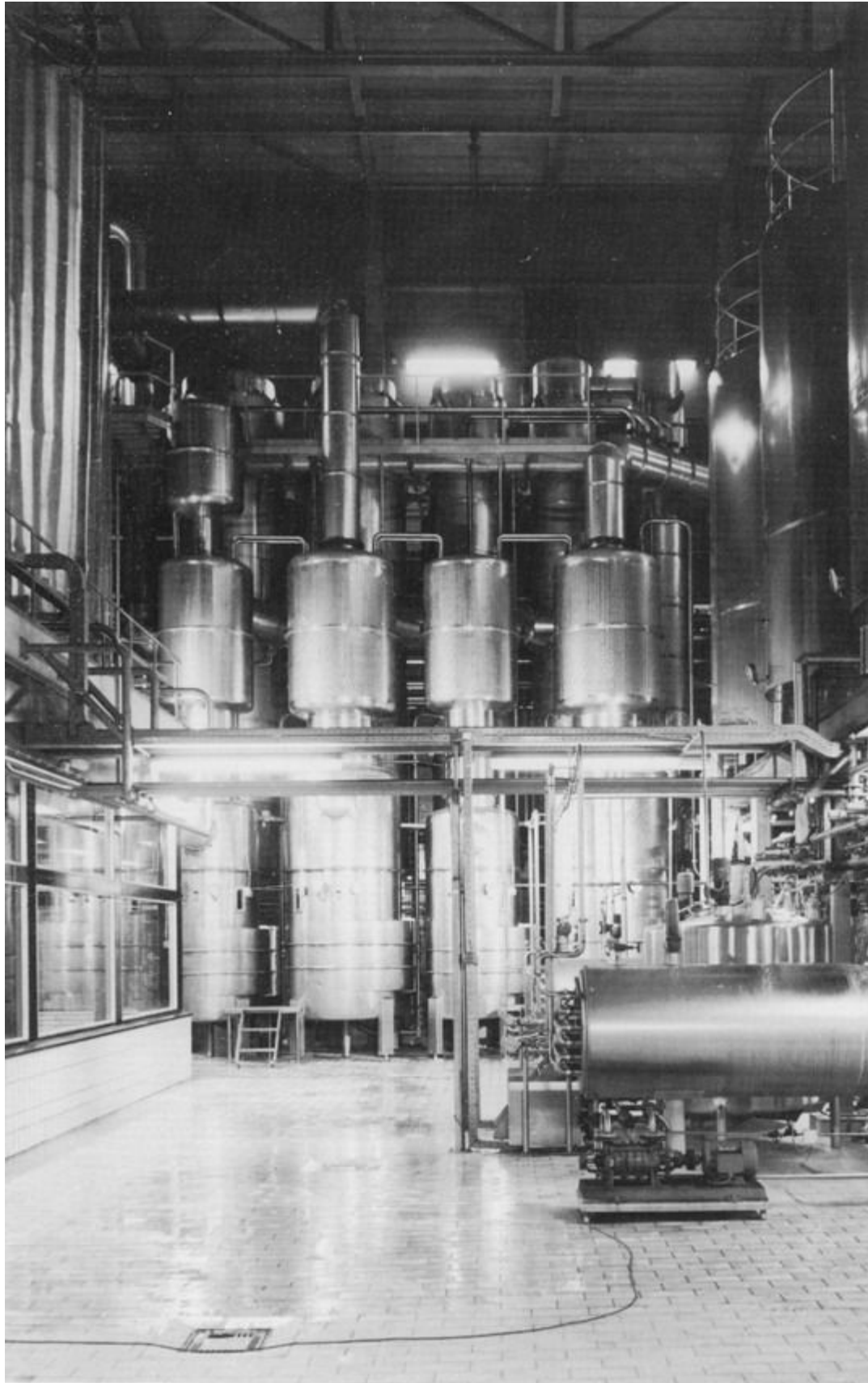

P. A. de Boer, voorzitter van 1974 tot 1978.

De voorzitter van de F.N.Z. moest er nog aan te pas komen om het zover te brengen. In dit accoord werd bepaald, dat 10 miljoen kg melk van nietgebonden leveranciers uit het Zuidelijk Westerkwartier naar „De Zuid-Oost-Hoek” zou gaan. Zou er meer worden geleverd, dan moest dat worden doorgeleverd naar de DOMO. Dit deel van het accoord werd omringd en beschermd door een beleidscommissie en een contractcommissie.

Hiermede was het conflict voorshands teneinde. Tijdens deze affaire vond nog een voor „De Zuid-Oost-Hoek” belangrijke gebeurtenis plaats. En dat was dat voorzitter P. A. de Boer i.v.m. drukke werkzaamheden zijn functie m.i.v. het jaar 1978 neerlegde. Voorzitter werd toen J. van Weperen uit Oosterwolde.

Foto volgende blz.: Een z.g.n. Vier-traps indampinstallatie voor de poederfabrikage; geïnstalleerd in 1975.

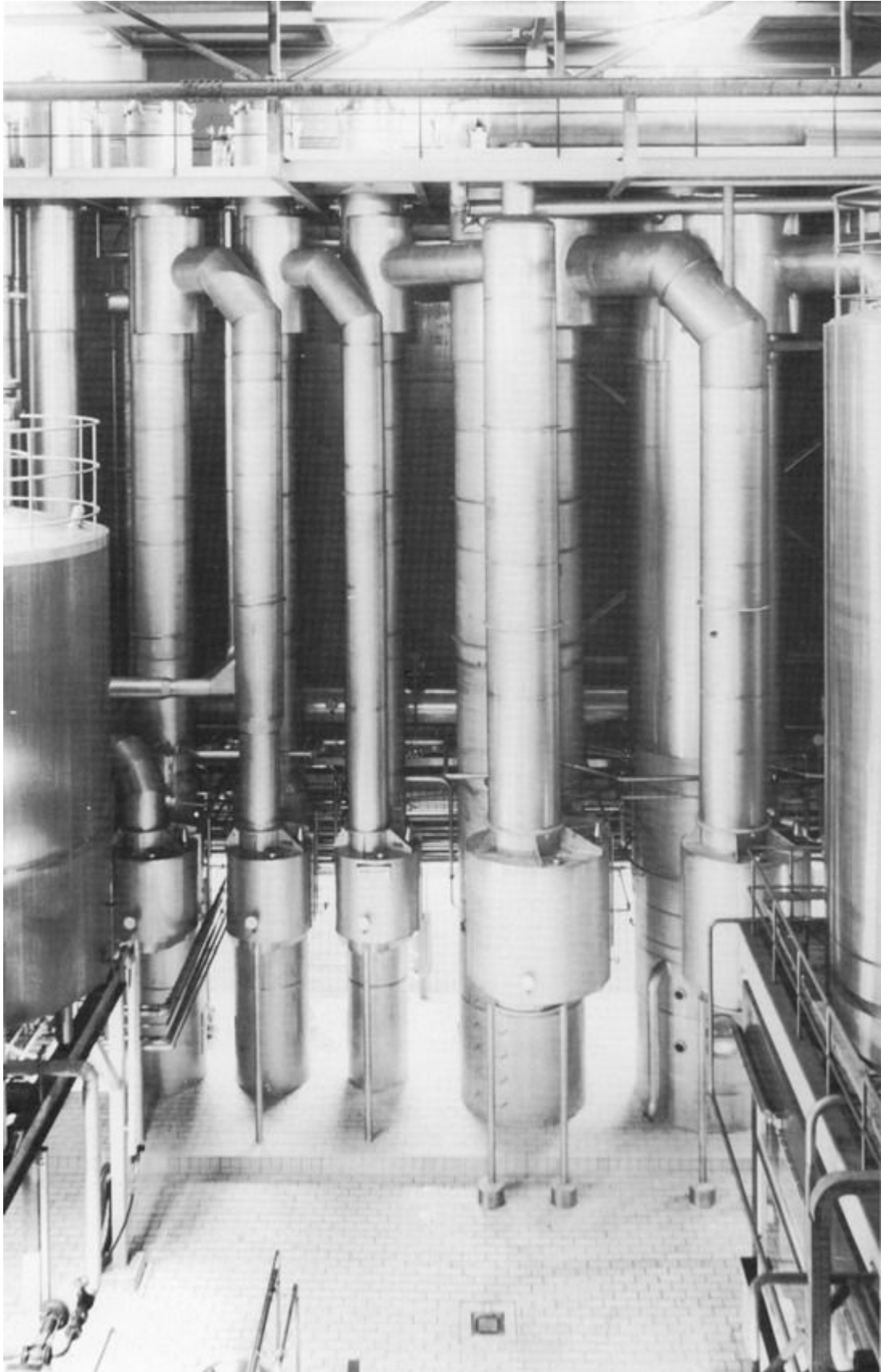

De fusie met de C.Z. „Oost-Groningen”

[109] In het midden van de jaren zeventig hadden er zo nu en dan gesprekken plaats gevonden tussen „De Zuid-Oost-Hoek” en de Coöp. Zuivelindustrie „Oost-Groningen” te Winschoten. Op 1 februari 1977 was het zelfs al zo ver, dat Winschoten met een fusie geen enkel probleem had. Van de kant van „De Zuid-Oost-Hoek” was er nog enige terughoudendheid. Via de Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken was men gewaar geworden, dat de DOMO met deze fusie problemen had - het beschouwde Winschoten als te behoren tot haar gebied - en de Friese top-coöperaties, die de fusie moesten goedkeuren, wilden geen ruzie met de DOMO. De gesprekken werden daarop afgebroken. Maar in augustus 1980 kwam het gesprek met Winschoten weer op gang. Daaraan was vermoedelijk niet vreemd, dat het Groninger bedrijf over 1979 een melkprijs had betaald, die 3,5 ct per kg lager was dan die van „De Zuid-Oost-Hoek”. Op de 29e van die maand ging de ledenvergadering van „De Zuid-Oost-Hoek” met de voorwaarden van de fusie accoord. Winschoten wilde wel graag. En toen kwam het, want voor de fusie was de toestemming van de C.C. Friesland, om de Groninger melk gelijkgesteld te krijgen aan de Friese melk, vereist. Op 9 december 1980 vond de algemene deelgenotenvergadering plaats van de C.C. Friesland. En daar bleek, dat de bij de Frico aangesloten leden, die de meerderheid vormden, hun toestemming aan de fusie onthielden. De zgn. vrije fabrieken zagen geen termen de voorgestelde fusie tegen te houden. Omtrent de motieven van de tegenstemmers bleef „De Zuid-Oost-Hoek” in het ongewisse. Het enige wat de secretaris van de C.C. Friesland kwijt wilde, was dat de opstelling van de deelgenoten op het randje van de goede trouw was. Maar overigens werd, ondanks aandringen van de kant van „De Zuid-Oost-Hoek”, geen woord gezegd. Het jaarverslag over 1980 constateerde dan ook teleurgesteld: „Een onfriese vertoning”.

De vraag was: „Wat nu!” Op 23 december 1980 nam de ledenvergadering van „De Zuid-Oost-Hoek” opnieuw een beslissing over de fusie met terugwerkende kracht vanaf 23 december 1979 onder de opschortende voorwaarde, dat de deelgenotenvergadering van de C.C. Friesland toestemming zou geven voor de fusie. Maar intussen moest er snel worden besloten t.a.v. Winschoten. En dat was, dat zo lang niet aan de genoemde voorwaarde zou zijn voldaan „De Zuid-Oost-Hoek” de melk van „Oost-Groningen” zou kopen - het ging om 50 miljoen kg - tegen dezelfde prijs, die de leden van „De Zuid-Oost-Hoek” ontvingen. Zolang de fusie geen doorgang kon vinden zou „De Zuid-Oost-Hoek” de beschikking hebben over de activa en passiva van „Oost-Groningen” en zou de exploitatie voor rekening van „De Zuid-Oost-Hoek” geschieden. Op deze wat gekunstelde wijze was de zaak dan toch geregeld. Maar waarom was er bij de C.C. Friesland zoveel bezwaar tegen de fusie. Daarover kwam klaarheid in een vergadering tussen de beide partijen op 11 juni 1981. Daar werd ronduit gezegd, dat de Frico-deelgenoten hadden tegengestemd, omdat de Frico last had van de particuliere (kaas)handel, m.a.w. de Frico wilde in het noorden het alleenrecht hebben. Men zou alles doen om uitbreiding van de particuliere handel te voorkomen. In hun ogen was het beter geweest, dat „Oost-Groningen” was gefuseerd met de Coöp. Melkproductenfabriek „De Ommelanden” in de stad Groningen, die in 1956 was overgenomen door de C.C. Friesland en de DOMO.

Foto volgende blz.: *Naast de vier-traps indampinstallatie werd in 1979 nog een zes-traps geïnstalleerd.*

[111] De C.C. Friesland had wel belang bij meer melk en zou daarom de 50 miljoen kg van „Oost-Groningen” wel willen hebben. Het probleem voor de Frico en haar deelgenoten vormde de kaas, die uit die melk geproduceerd kon worden. Die moest buiten de particuliere handel worden gehouden. „Als we”, zo werd gezegd, „de particuliere handel buiten gesloten kunnen krijgen laten we het niet. Het is een boerenbelang in Nrd. Nederland waar F-kaas wordt gemaakt”. Het merkwaardige ondertussen was, dat in de periode tussen het afbreken van de fusiebesprekingen tussen „De Zuid-Oost-Hoek” en „Oost-Groningen” in 1977 en het moment van het tot stand komen van die fusie in 1980, geen pogingen van de kant van de DOMO, de Frico of de C.C. Friesland werden ondernomen Winschoten in hun gelederen te krijgen. Dat was des te merkwaardiger, omdat de Frico nogal was afgebrokkeld door het uittreden van een aantal fabrieken, waaronder „De Zuid-Oost-Hoek”. Men was daarom bij de Frico erg blij dat de DOMO in 1980 als deelgenoot toetrad. Dat was dus nog maar kort voor de omstreden fusie gebeurd. Veruit het merendeel van de melk in het noorden was bij de Frico en, zo werd in de bovengenoemde bespreking gesteld, „die vaart de Frico koers. Dat moet zo blijven en daarom is de fusie met Winschoten niet gewenst”. Men had wel respect voor datgene wat „De Zuid-Oost-Hoek” deed, maar er was naar hun mening „in het noorden geen ruimte”. Op de vraag van de kant van „De Zuid-Oost-Hoek” waarom de uitbreiding met de DOMO wel kon en deze niet, was het nogal onduidelijke antwoord: „Winschoten moet ergens anders onder dak”. De beslissing in de deelgenotenvergadering van de C.C. Friesland was, dat bleek nu wel heel duidelijk, gebaseerd op macht. Het standpunt was toen in 1981 nogal hard. In de daaropvolgende jaren werd er in de „wandelgangen” nog al eens over de omstreden fusie gesproken.

De nieuwbouw van de botermakerij in Oosterwolde (1981).

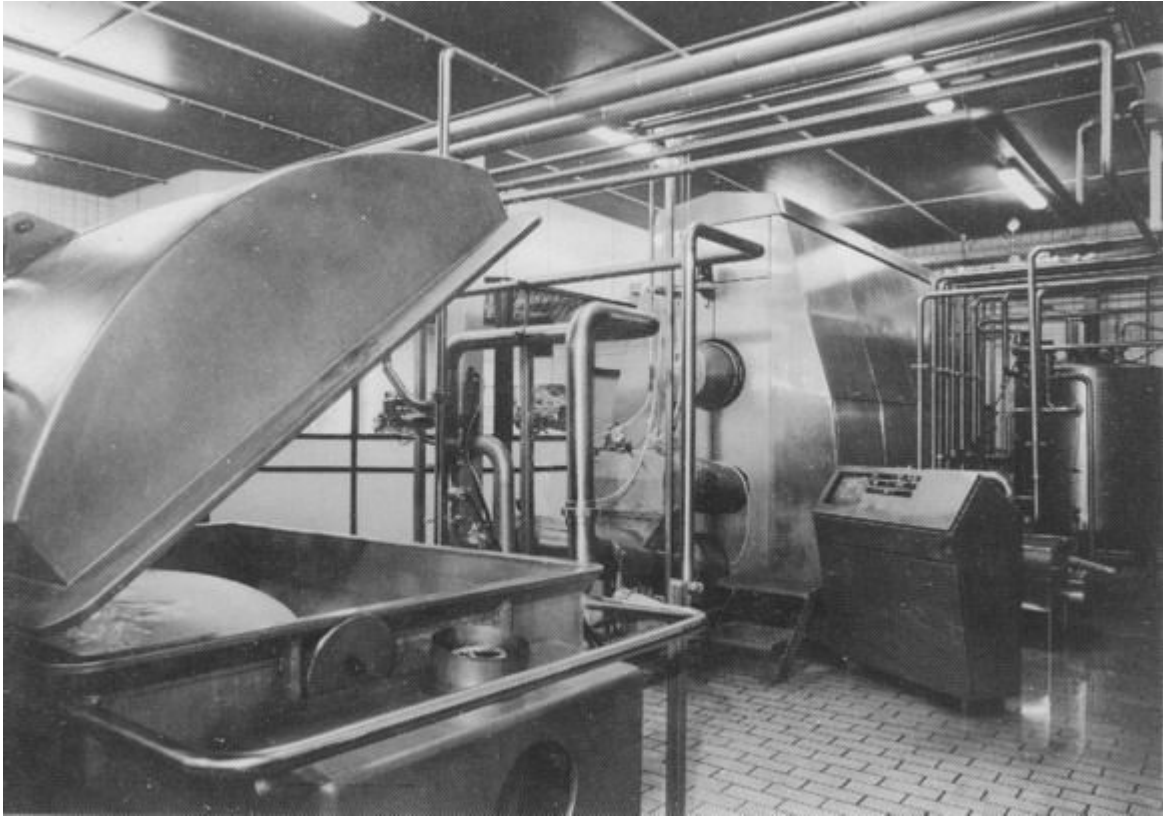
[112] Onderhuids begon men alles langzamerhand wat milder te zien. Misschien, dat hierin ook een rol speelde, dat DOMO, Frico en Frico-deelgenoten met ingang van 1983 samen waren gegaan in de Coöperatieve Melkproduktenbedrijven „Noord-Nederland”. Of men was gewend aan de ontstane situatie. Hoe het ook zij, op 7 mei 1986 stemde de algemene vergadering van C.C. Friesland in met de toetreding van „Oost-Groningen” als lid per 29 december 1985. Het betekende, dat ook de fusie met ingang van die datum geacht werd tot stand te zijn gekomen. Er werd een vergoeding bepaald, die de C.C. Friesland alsnog over de jaren 1980 t/m 1985 aan „De Zuid-Oost-Hoek” zou uitkeren. Het was een bedrag van rond de f 4.000.000,-. En daarmee kwam aan een onverkwikkelijke periode een einde.

Het laatste decennium

[113] De jaren tachtig zijn voor het bedrijf woelig en bewogen. Eén van de problemen ontmoetten we reeds, te weten de fusie met „Oost-Groningen” te Winschoten. Deze kwestie beheerste de eerste helft van het decennium. Vanuit Winschoten werd in 1981 al gesproken met Ten Kate Holding b.v. te Musselkanaal over een project terzake van vetkernverwerking. Als gevolg van het feit, dat de fusie met Winschoten toen nog niet rond was - de bezittingen van „Oost-Groningen” en O.Z.M.I. (Oldambster Zuivelfabriek en MelkInrichting) waren toen nog geen eigendom van „De Zuid-Oost-Hoek” - moest er een aparte vennootschap tussen Winschoten en Ten Kate komen. Op 8 maart 1982 werd toen Eurospray B.V. opgericht, waarin de twee partners ieder voor de helft deelnamen. Een jaar later is de officiële start van Eurospray. Deze vennootschap hield zich bezig met speciaalproducties, zowel nat als poedervormig, te weten het maken van weivetmengsels, kaasaroma's, ijsmix; bovendien werden halffabrikaten en volwaardige produkten gemaakt, die waren verkregen met het ultra-filtratieprocédé. Gedurende de eerste jaren waren de resultaten van Eurospray niet overweldigend. Eind 1985 werd het aandeel van Ten Kate Holding B.V. ook overgenomen. Sindsdien zijn de resultaten aanzienlijk verbeterd. Eurospray is, aangezien ongeveer te zelfde tijd de fusie met „Oost-Groningen” kon worden verwezenlijkt en daarmee alle bezittingen en schulden naar „De Zuid-Oost-Hoek” overgingen - ook die van O.Z.M.I. - thans een volledige dochter, die vanuit Oosterwolde bestuurd wordt.

Door de breuk met de Frico in 1971 moest er zelf worden gezorgd voor de afzet van de produkten, in hoofdzaak kaas. In die tijd waren er nog vrij veel particuliere kaashandelaren, die deze taak grotendeels op zich konden nemen. Maar in de loop der jaren werd hun aantal kleiner. In verband daarmee werd in april 1984 samen met de Koninklijke Buisman c.v. boterhandel in Leeuwarden, de poederhandel Hoogwegt b.v. uit Arnhem, de zuivelfabriek „De Twee Provinciën” uit Gerkesklooster, het kaasexportbedrijf van de fa. K. H. de Jong uit Hoorn overgenomen. Dit bedrijf had een omzet van ongeveer 100 ton kaas per week. Ook werd overgenomen de voormalige zuivelfabriek in Weidum, waar een Edammer inpaklijn was opgesteld. Deze werd overgebracht naar Briltel, waar men het zuivelbedrijf had aangekocht en de fabriek in Weidum werd weer van de hand gedaan. Dat gebeurde in mei 1984. Een maand later was door de vier genoemde ondernemingen opgericht de Frisian Dairy Trade Comp., waarin de deelgenoten ieder voor een kwart participeerden. Het bedrijf voldeed kennelijk niet aan de verwachtingen, want in mei 1987 werd het aandelenpakket weer van de hand gedaan. De deelneming was inmiddels van 25% naar 20% verlaagd, omdat in de zomer van 1986 Acmesa uit Assen tot de vennootschap was toegetreden. In december 1987 kocht „De Zuid-Oost-Hoek” de deelneming weer terug.

Eind augustus 1985 kwam de aankoop van de panden van kaashandel Visser en Zwart in Lelystad. Dit bedrijf was failliet verklaard. De aankoop gebeurde tegen dezelfde achtergrond, nl. zelf te zorgen voor handel en export. De naam Visser en Zwart zou moeten verdwijnen. Er zou een nieuwe vennootschap worden opgericht. Als naam daarvoor was - weinig origineel - aan Dairy Trade Friesland gedacht, maar in overleg met de Kamer van Koophandel werd het „Zuivelhandel en -Export Maatschappij Friesland” te Lelystad.

De botermakerij met een capaciteit van 5.000 kg boter per uur.

Het doel van deze [114] vennootschap was in- en verkoop, alsmede im- en export van melk, kaas en andere zuivelprodukten en van zuidvruchten en andere levensmiddelen.

Ook dit was geen blijvende aangelegenheid, want in 1987 werden de aandelen, de panden en inventaris en een groot deel van de activiteiten afgestoten. Maar er waren ook andere zaken, waarop de aandacht moest worden gericht. In 1984 was de zgn. superheffing ingevoerd en dat betekende, dat de melkproduktie werd beperkt. Melk werd derhalve schaarser en het was zaak melk te krijgen. Als eerste bleek „De Kievit” B.V. uit Meppel bereid melk aan „De Zuid-Oost-Hoek” te leveren. Deze zou melk bij veehouders kunnen kopen en dan weer verkopen aan „De Zuid-Oost-Hoek”. Dat was al direct na de invoering van de superheffing.

In 1985 koos een groep boeren uit Oldeboorn en omgeving voor leverantie aan de tussenhandel. Dat was in dit geval „Noordmelk” b.v., die de melk doorverkocht aan „De Zuid-Oost-Hoek”. Het ging daarbij om 9 à 10 miljoen kg. Deze voerde ook melk - zij het in hoofdzaak ondermelk - uit Duitsland aan. Het ging daarbij om vele tientallen miljoenen liters. Toen kwamen de boeren uit Donkerbroek en omgeving, die in augustus 1985 de coöperatieve vereniging van melkproducenten „Klaver Vier” hadden opgericht. Het waren allen voormalige leden van de coöp. zuivelfabriek „Het Klaverblad” in Donkerbroek. Deze fabriek was eind december 1980 verkocht aan de Frico. Eind december 1982 was het coöperatieve melkproduktenbedrijf „NoordNederland” ontstaan als samenwerking tussen Frico en Domo. De betrokken boeren voelden zich in deze „moloeh” niet thuis. De zeggenschap van de ledenveeouders, zo kenmerkend voor de „eenvoudige coöperatie”, ging naar hun mening volledig teloor.

Bovendien hadden ze geen vertrouwen in de [115] melkprijsontwikkeling bij Noord-Nederland. Als reactie werd toen „Klaver Vier” opgericht. Deze kocht de melk van haar leden en verkocht die aan „De Zuid-Oost-Hoek”. Hier ging het om ongeveer 7 miljoen kg. Ook kwam de melk van de coöp. zuivelfabriek „De Nijverheid” uit Rouveen. Dat gebeurde in 1986. Een jaar later leverde ook de coöp. zuivelfabriek „Juliana” de melk in Oosterwolde. Deze leveranties vonden plaats op contractbasis. In januari 1987 werd met de fa. Hooyer de melkhandel BOVIS opgericht, maar de activiteiten hiervan werden op 1 januari 1989 beëindigd. De gevolgen van de superheffing werden duidelijk zichtbaar in de melkaanvoer. In 1984 daalde deze met ongeveer 17 miljoen kg tot rond 295 miljoen kg. In het jaar daarop ging deze nog eens met 9 miljoen kg naar beneden om dan in 1986 met Winschoten erbij te stijgen tot 349 miljoen kg, maar in 1987 kwam de aanvoer op een niveau van ruim 319 miljoen kg. De melkcontinuentingering leidde tot inkrimping van de veestapel en daarmee tot verlaging van de melkproductie.

Naast de perikelen rond de fusie met Winschoten werden de tachtiger jaren vooral gekenmerkt door de wisseling van de direktie. Directeur Hoitinga nam eind oktober 1985 afscheid. Het was een groots feest, waar ongeveer 1.700 mensen de hand van de scheidende direktie en diens vrouw schudden. En terecht! Hij was in 1961 gekomen als direktie van de coöp. zuivelfabriek „Oosterwolde en omstreken” met een jaaromzet van nog geen 25 miljoen kg melk. Een kleine 25 jaar later was het de coöp. zuivelindustrie „De Zuid-Oost-Hoek”, waar op dat moment rond 300 miljoen kg melk per jaar werd verwerkt. Er waren een reeks fusies geweest, modernisering en aanpassingen en bij het afscheid bestonden er vier produktiebedrijven: Oosterwolde, Elsloo, Olterterp en Winschoten. Van dat bouwwerk was hij de architect.

Direktie D. Hoitinga, in functie vanaf 1961.

De vier genoemde bedrijven konden op dat moment ongeveer als volgt worden gekarakteriseerd: in Oosterwolde produceerde men diverse soorten kaas, melkpoeder, weipoeder, boter en ultra-filtratieprodukten; in Olterterp werd vooral Leerdammer kaas gemaakt; in Elsloo was de fabriek voor de Edammer-kaas en in het bedrijf in Winschoten werd Cheddar-kaas geproduceerd. Men had zich natuurlijk al geruime tijd beziggehouden met de opvolging. Op 20 februari 1985 werd een nieuwe direktie benoemd. Deze bestond uit ir. J. H. M. Popma als algemeen direktie en ing. C. Visser als technisch direktie. De samenwerking met de heer Popma bracht niet wat het bestuur er van had verwacht.

In juli 1987 werd de samenwerking verbroken, wegens een diepgaand verschil van inzicht over de vraag op welke wijze een coöperatie moest worden geleid. En de heer Hoitinga kwam als [116] (interim)-direktie terug.

J. van Weperen, voorzitter sedert 1978.

Maar deze gebeurtenis heeft de gemoederen van bestuur, personeel en leden wel bewogen. Uiteraard houdt men zich thans bezig met de toekomstige directiestructuur.

Er is de zgn. vrije fabrieken wel verweten, dat zij weinig of geen geld en energie besteedden aan research. Dit verwijt kan „De Zuid-Oost-Hoek” moeilijk worden gemaakt. Het bedrijf was in 1982 als eerste op de markt met zogeheten rauwmelkse kaas onder de naam Terpkaas. Het werd i.v.m. de prijs, vergeleken met andere kaassoorten, geen doorslaand succes. Beter is het de Leerdammer-kaas, ook wel genoemd grote-gatenkaas, vergaan, die in het bedrijf in Olterterp wordt geproduceerd.

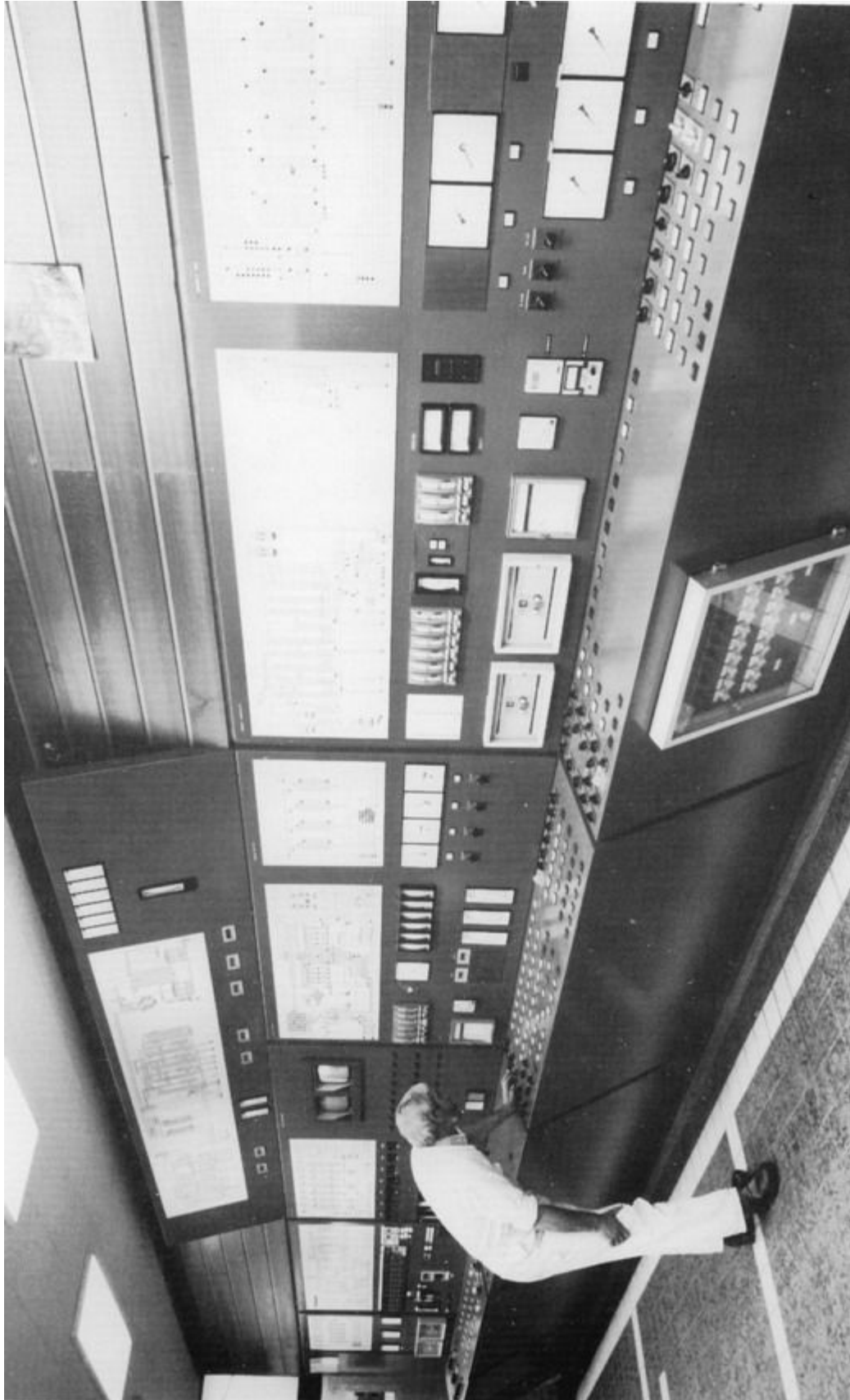
En dan is er de geschiedenis met de Frisonne, een produkt dat ontwikkeld is door het Nederlands Instituut voor Zuivel Onderzoek (NIZO) in Ede. Het wordt gemaakt via het zgn. ultra-filtratieprocédé. Hierbij wordt de melk gezeefd, waardoor vet- en eiwitdeeltjes er machinaal uit worden gehaald. Hierdoor kunnen 10 tot 20% meer melkeiwitten uit de melk worden gehaald. Het langs deze weg verkregen produkt - een soort kaas - kan dus goedkoper zijn dan kaas, die op traditionele wijze wordt verkregen. Immers men krijgt uit minder melk dezelfde hoeveelheid kaas. In de zomer van 1983 werd de Frisonne bij wijze van proef op de markt gebracht. De verwachting was, dat het afzet zou kunnen vinden in de keukens van inrichtingen e.d. als „baklap”. Het voornemen was om in 1985 de Frisonne op grote schaal op de markt te brengen. Zover is het niet gekomen. De verwachtingen zijn te hoog gespannen geweest en op dit moment wordt er geen Frisonne meer gemaakt. Maar wie weet! Overigens heeft het ultra-filtratieprocédé wel andere toepassingen gevonden, met name met wei. De toepassingsmogelijkheden van weiderivaten worden bij Eurospray in Winschoten ontwikkeld.

Het spreekt welhaast vanzelf, dat er in een groot bedrijf als „De Zuid-Oost-Hoek” wel eens ongelukken gebeuren. Zo ontplofte er eind 1985 een ketel en was er in de zomer van 1988 brand in de poedertoren. Persoonlijke ongelukken deden zich gelukkig niet voor, maar de materiële schade was aanzienlijk. Het bedrijf is daartegen verzekerd.

Er stonden plezieriger dingen tegenover. In 1987 kon een met nieuwe kaasapparatuur uitgeruste bedrijfshal in Oosterwolde in gebruik worden genomen. In hetzelfde jaar werd nieuwe kaasapparatuur in Olterterp geïnstalleerd en in gebruik genomen.

Er is in het voorgaande nog wel eens melding gemaakt van botsingen met de zogeheten topcoöperaties. In de tweede helft van de tachtiger jaren zijn de verhoudingen echter verbeterd. Er vonden gesprekken plaats met Noord-Nederland en er konden zelfs afspraken worden gemaakt. Het is dus duidelijk geen „oorlog” meer, hoewel de competitiestrijd er natuurlijk nog is, maar dat is [118] nu eenmaal een onderdeel van de strategische filosofie van „De Zuid-

Foto volgende blz.: Ook een zuivelfabriek is een procesindustrie geworden, die elektronisch bestuurd wordt. Een blik in de bedieningsruimte van de poedertoren.

Oost-Hoek”. Aan het einde van de honderdjarige periode gekomen is het natuurlijk interessant om te zien welke plaats „De Zuid-Oost-Hoek” inneemt temidden van de andere zuivelbedrijven. Er zijn in Nederland vier grote bedrijven. In volgorde van grootte zijn dat: Coberco, Zutphen, met ruim 2.300 miljoen kg melk; DMV Campina, Veghel, met ruim 2.130 miljoen kg melk; Noord-Nederland, Leeuwarden, met bijna 2.050 miljoen kg melk en tenslotte Melkunie, Woerden, die ruim 1.430 miljoen kg melk verwerkt. Dan zijn er ongeveer een tiental kleinere productiebedrijven en onder die kleinere is „De Zuid-Oost-Hoek” de grootste. Dicht in de buurt komt „De Goede Verwachting” te Workum, waar ruim 290 miljoen kg melk wordt verwerkt.

Maar belangrijker dan de grootte van het bedrijf is wel de prijs die voor de melk wordt betaald. Het weekblad „De Boerderij” publiceert vanaf 1974 in het najaar een vergelijkend overzicht van de melkprices, die door de verschillende bedrijven worden betaald. Het gaat daarbij om de werkelijk vergelijkbare melkpreis. Dat is een andere grootte, dan de boer krijgt uitbetaald. Er vindt namelijk een omrekening plaats op basis van gemiddelde percentages voor vet en eiwit; er wordt een aftrek toegepast voor renteverliezen; er wordt geen rekening gehouden met de B.T.W.

Afgetrokken worden ook de gemiddelde vaste kosteninhouding, de tankmelktoeslag, de kwantumtoeslag, de wintermelk toeslag en de administratie- en ophaalkosten. Het is dus een ietwat abstracte [118] prijs.

In de in 1987 gebouwde kaashal staat ook de ultra-filtratie apparatuur opgesteld.

Maar prijsvergelijking op deze basis levert vanaf 1980 het volgende beeld:

Naam bedrijf	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
„De Zuid-Oost-Hoek”	64,71	69,34	74,41	76,87	73,90	75,88	74,46	74,37
DOMO	63,36	69,94	74,82					
Noord-Nederland				74,85	72,86	74,96	73,85	74,83
De Goede Verwachting	65,49	70,74	75,49	76,92	74,60	75,11	74,76	76,02
Acmesa, Assen	64,08	70,79	73,40		72,89	74,06	74,34	77,13
DOC Hoozevee	63,21	70,01	72,50	74,77	72,49	73,76	73,72	76,02
Coberco	63,31	68,42	71,95	75,21	71,37	73,02	73,44	74,27
Melkunie	62,42	67,99	73,06	76,08	72,72	74,08	73,75	74,49
DMV Campina	62,45	67,48	72,84	77,26	72,77	74,17	74,66	75,00

Zoals gezegd zijn dit niet de werkelijk betaalde melkprijzen. Over deze jaren betaalde „De Zuid-Oost-Hoek” gemiddeld, inclusief tankmelktoeslag en op basis van gemiddelde kwaliteit, de volgende prijzen per 100 kg melk:

1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
66,40	72,36	77,58	79,31	80,24	81,34	79,86	80,02	86,41

Uit deze cijfers blijkt, dat „De Zuid-Oost-Hoek” met haar prijs vrijwel steeds boven die van de vier grote zit en ook overigens in de zuivelwereld uitstekend mee kan komen. Om dat te bereiken, om bij te blijven, moet er - dat is wel gebleken - heel wat gebeuren. Er dient ook bij voortdurend te worden geïnvesteerd. Wat er in dat opzicht de laatste jaren is gedaan toont het volgende overzicht:

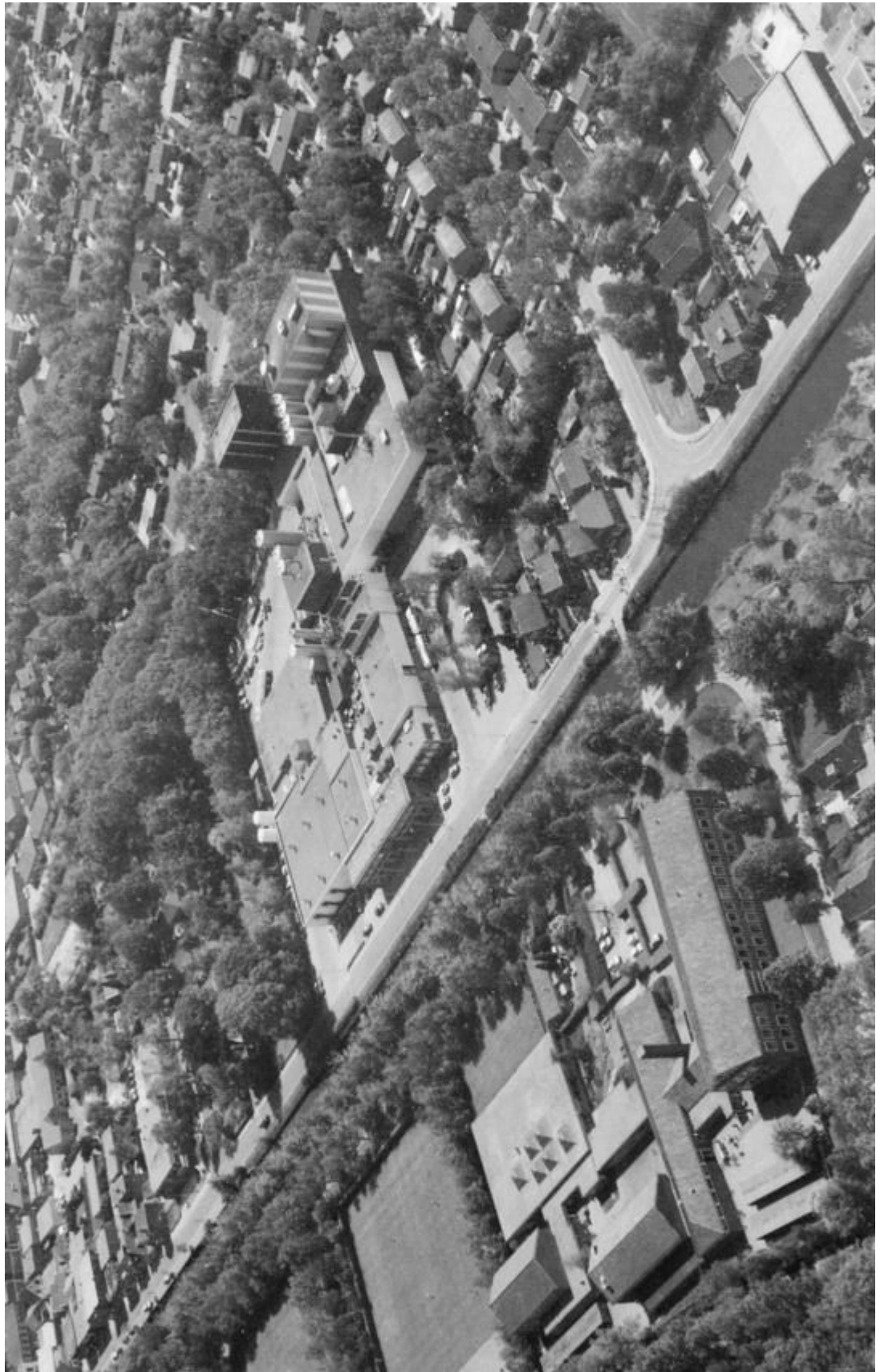
Investerings (x f 1.000)

1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
8.089	5.916	3.995	16.254	3.060	24.816	2.831	7.034	8.548

Over deze jaren is dat in totaal ruim 80½ miljoen gulden.

En wat heeft „De Zuid-Oost-Hoek” in 1988 verder gedaan. Er werd ruim 317.000.000 kg melk aangevoerd, hetgeen iets minder was dan in het jaar daarvoor. Er waren 214 werknemers. Deze maakten in Elsloo 5.261.000 kg Edammer kaas; in Olterterp 12.684.000 kg Leerdammer kaas; in Oosterwolde 6.345.000 kg broodkaas, dieetkaas en Goudse kaas; in Winschoten 3.723.000 kg Cheddar kaas. Voorts werd er nog geproduceerd 10.826.000 kg boter, 5.475.000 kg weipoeder, 1.711.000 kg melkpoeder en aan kalvermelk 19.547.000 kg. Bij Eurospray beliep de produktie 7.134.000 kg. En dat is dan wat in een eeuw zuivelindustrie in Oosterwolde is bereikt.

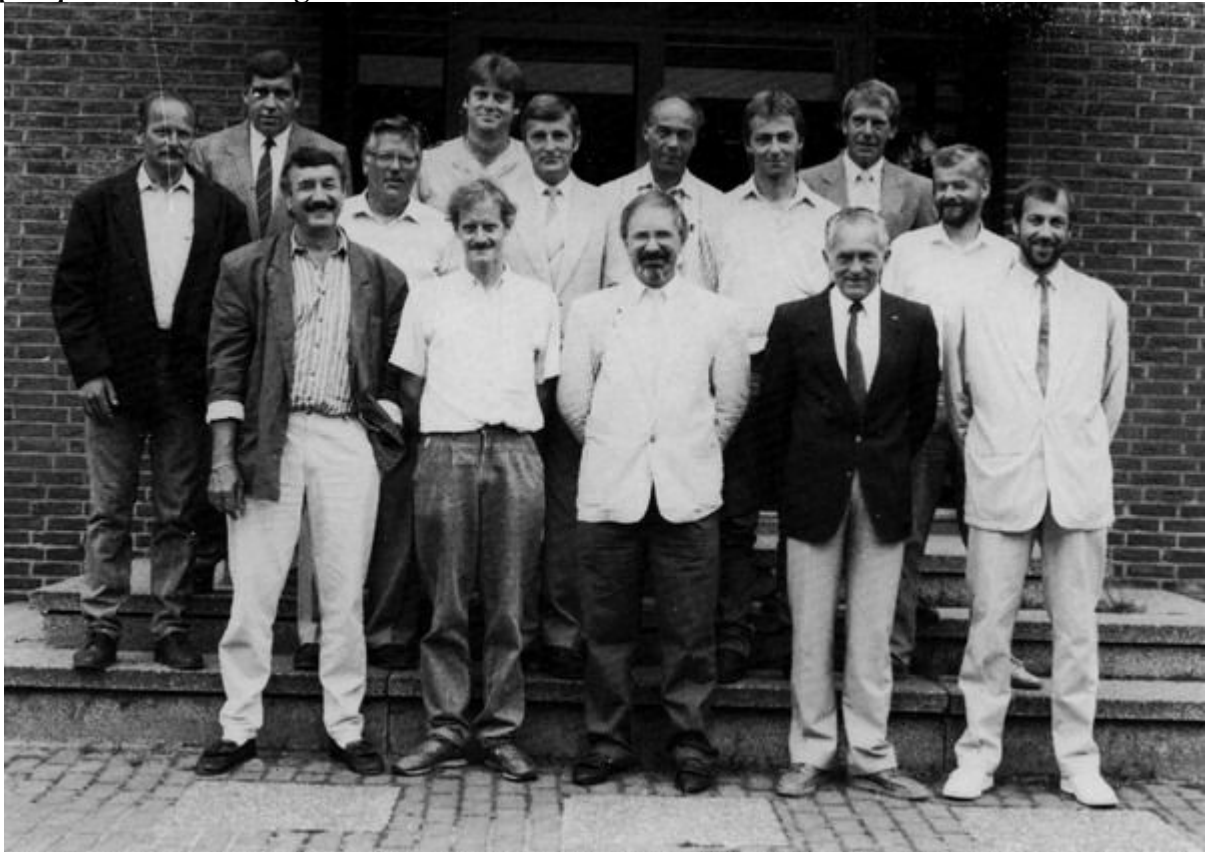
Foto volgende blz.: *En zo ziet de fabriek in Oosterwolde er in 1989 uit.*

[121] Het huidige adviescollege.

Voorste rij, voor de stoep, v.l.n.r.: W. Faber, voorzitter, Wijnjewoude; R. Bonder, Gasteren; A. F. Uithoff, Waskemeer; T. de Jong, Lippenhuizen; M. Koops, Oosterwolde. Tweede rij: A. Koopmans, secretaris, Oosterwolde; N. Veldman, Olterterp; H. E. Waalkens, Finsterwolde; L. P. van Tilburg, Hellingum; R. v. d. Boer, Boyl; B. H. de Groot, Ureterp. Achterste rij: P. Feikema, Boornbergum; M. U. d. Meer, Boornbergum; J. Hagting, Grolloo; S. de Boer, Elsloo. Afwezig: J. Jorritsma, Ravenswoud en J. E. ten Have, Scheemda.

[122] De Ondernemingsraad.

Eerste rij, voor de stoep, v.l.n.r.: T. Broer, Winschoten; J. G. Timmermans, Olterterp; A. Jeeninga, Oosterwolde; R. Stoker, Oosterwolde; J. Brouwer, notulist. Tweede rij: H. Gorter, Elsloo; A. Bekhof, Elsloo; G. Hoekstra, secretaris, Oosterwolde; J. Edema, Elsloo; J. Paulus, Olterterp. Achterste rij: J. Moek, vice-voorzitter-koördinator, Oosterwolde; J. E. Beijes, Winschoten; R. Komduur, Olterterp; K. Engelsma, voorzitter, Winschoten. Afwezig: B. Gritter, Winschoten.

Nawoord

[123] In het voorgaande is het wel en wee gedurende een eeuw besproken van de zuivelfabriek in Oosterwolde. Begonnen als een particulier bedrijf en daarna in enkele etappes omgebouwd tot een coöperatieve zuivelfabriek zijn de wederwaardigheden gedurende de eerste ongeveer zeventig jaar weinig of niet verschillend van datgene wat andere coöperatieve zuivelfabrieken hebben ervaren. Daarna - te beginnen met de jaren zestig - vindt de ontwikkeling plaats van zuivelfabriek tot zuivelindustrie. Dit is de periode van de fusies en een enorm toegenomen stroom melk en de ombouw van een fabriek met stoomkracht naar een door elektronische apparatuur bestuurd bedrijf.

In deze periode wordt ook de positie van het bedrijf een geheel andere, nl. van dorpsfabriek naar internationaal georiënteerde onderneming. Dit zijn allemaal spectaculaire veranderingen geweest, die heel wat aanpassing hebben vereist. Maar zij zijn niet uniek voor „De Zuid-Oost-Hoek”. Wat wel heel duidelijk blijkt, is, dat „De Zuid-Oost-Hoek” steeds een eigen, onafhankelijke koers heeft gevaren. Dit bracht haar zo nu en dan in botsing met de gevestigde instituten in de zuivelwereld van het noorden van ons land. „De Zuid-Oost-Hoek” heette daar lastig te zijn en Stellingwerpers waren apart. Hier mag een kern van waarheid in zitten, maar niet mag worden vergeten, dat de organisaties in de zuivelwereld in handen waren van Friezen en dat er Fries werd gesproken.

Voor de gemiddelde Stellingwerper was dat onwennig en zo'n situatie veroorzaakt een gevoel van buitengesloten te zijn. Later zijn het, althans dat is duidelijk de indruk, niet zozeer de Friese organisaties maar de Drentse topcoöperatie, die het fiat voor bepaalde handelingen moet geven. Maar wat „De Zuid-Oost-Hoek” onderscheidt, dat is dat als een rode draad door haar hele bestaan de coöperatieve gedachte loopt. Het samen doen en het meepraten en meebeslissen van de boeren - het typische karakter van een echte landbouwcoöperatie - is steeds onmiskenbaar geweest en heeft altijd voorop gestaan. In het Ooststellingwerfse was men niet anders gewend, maar ook elders sprak en spreekt het de boeren aan. In dit boek wordt er getuigenis van afgelegd door uitspraken van boeren uit het Drentse land en uit het Westerkwartier. Dat is ook begrijpelijk. De boer levert de grondstof, de melk, en wat daarmee gebeurt bepaalt zijn bestaansmogelijkheden. Eigenlijk heel logisch, dat hij daarover wil meepraten en meebeslissen. En gezien de uitkomsten is deze vorm van coöpereren nog steeds een succesformule gebleken van „De Zuid-Oost-Hoek”.

Het bedrijf gaat nu op weg om zich een plaats te verwerven in het Europa zonder grenzen. Mogen de ervaring, de inzet, het enthousiasme en de kennis van haar bestuur, directie en personeel de gidsen zijn op de weg naar een waardige plaats van „De Zuid-Oost-Hoek” in dat nieuwe Europa in het belang van haar leden.

Historisch overzicht melkaanvoer enz.

tijdvak	kg melk	vetgeh.	eiwgeh.	netto gemidd. prijs per kg melk ⁴⁾	melk prijs toeslag
april 1899-mei 1900	1.536.247	2.95	—	3,16	—
mei 1900-mei 1901	1.855.546	2.95	—	3,41	—
mei 1901-mei 1902	2.200.940	2.96	—	3,71	—
mei 1902-mei 1903	2.920.553	2.96	—	3,66	—
mei 1903-mei 1904	3.324.328	2.91	—	3,45	—
mei 1904-mei 1905	3.315.190	2.90	—	3,60	—
mei 1905-mei 1906	3.353.533	2.91	—	3,62	—
mei 1906-mei 1907	3.765.552	2.96	—	3,81	—
mei 1907-mei 1908	4.685.012	2.96	—	3,86	—
mei 1908-mei 1909	5.491.387	3.00	—	3,94	—
mei 1909-mei 1910	4.982.554	2.96	—	4,06	—
mei 1910-mei 1911	5.552.947	2.96	—	4,06	—
mei 1911-mei 1912	5.250.706	3.03	—	4,53	—
mei 1912-mei 1913	6.162.988	3.06	—	4,48	—
mei 1913-mei 1914	7.240.844	3.09	—	4,37	—
mei 1914-mei 1915	7.304.472	3.10	—	4,52	—
mei 1915-mei 1916	7.582.429	3.12	—	5,95	—
mei 1916-mei 1917 ¹⁾	6.753.472	3.12	—	7,62	—
mei 1917-mei 1918	5.620.577	3.11	—	10,55	—
mei 1918-mei 1919	4.192.000	3.10	—	12,59	—
mei 1919-mei 1920	5.385.929	3.15	—	11,12	—
mei 1920-mei 1921	6.173.981	3.19	—	13,58	—
mei 1921-mei 1922	6.880.244	3.20	—	9,80	—
mei 1922-mei 1923	7.537.229	3.30	—	9,06	—
mei 1923-mei 1924	9.456.380	3.32	—	8,84	—
mei 1924-mei 1925	10.334.506	3.30	—	10,65	—
mei 1925-mei 1926	11.667.434	3.33	—	10,47	—
mei 1926-mei 1927	13.409.032	3.34	—	8,47	—
mei 1927-mei 1928	13.926.148	3.38	—	8,87	—
mei 1928-mei 1929	15.196.530	3.39	—	9,36	—
mei 1929-mei 1930	15.928.758	3.43	—	8,65	—
mei 1930-mei 1931	16.673.018	3.42	—	6,77	—
mei 1931-mei 1932	16.045.738	3.42	—	4,94	—
mei 1932-mei 1933	16.250.210	3.42	—	4,70	—
mei 1933-mei 1934	16.061.927	3.44	—	4,67	—
mei 1934-mei 1935	16.940.041	3.45	—	4,57	—
mei 1935-mei 1936 ²⁾	17.447.803	3.49	—	5,07	—
mei 1936-mei 1937	19.728.483	3.52	—	5,15	—
mei 1937-mei 1938	19.401.765	3.57	—	5,98	—
mei 1938-mei 1939	19.871.402	3.61	—	5,76	—
mei 1939-mei 1940	20.416.080	3.67	—	6,20	—
mei 1940-mei 1941	17.035.612	3.71	—	8,05	—
mei 1941-mei 1942	13.864.140	3.69	—	11,29	—
mei 1942-mei 1943	9.771.457	3.73	—	12,04	0,27
mei 1943-mei 1944	8.748.081	3.74	—	11,93	1,68
mei 1944-mei 1945	7.691.273	3.73	—	11,86	1,88
mei 1945-mei 1946	9.435.125	3.74	—	12,83	6,18
mei 1946-mei 1947	10.866.276	3.79	—	12,81	5,93
mei 1947-mei 1948	11.466.299	3.76	—	14,79	4,89

tijdvak	kg melk	vetgeh.	eiwgeh.	netto gemidd. prijs per kg melk ⁴⁾	melk prijs toeslag
mei 1948-mei 1949	15.113.760	3.90	—	18,58	4,87
mei 1949-mei 1950	18.828.211	3.94	—	19,86	2,62
mei 1950-mei 1951	19.475.900	3.96	—	20,90	—
mei 1951-mei 1952	20.036.716	3.97	—	22,64	—
mei 1952-mei 1953	20.302.403	3.97	—	25,27	—
mei 1953-mei 1954	20.071.712	3.95	—	24,00	—
mei 1954-mei 1955	19.784.894	4.03	—	25,51	—
mei 1955-mei 1956	19.810.308	3.99	—	25,59	—
mei 1956-mei 1957	19.763.695	4.01	—	25,53	1,44
mei 1957-mei 1958	20.835.912	4.05	3.39	23,37	7,19
mei 1958-mei 1959	20.874.814	4.01	3.34	20,78	16,20
mei 1959-mei 1960	22.375.221	4.01	3.38	24,31	5,97
mei 1960-mei 1961	23.202.474	4.04	3.33	21,26	7,95
mei 1961-mei 1962	24.479.249	4.05	3.36	21,34	7,54
mei 1962-mei 1963	44.608.901	4.03	3.35	21,77	7,40
mei 1963-mei 1964	43.505.142	3.99	3.32	24,59	8,13
mei 1964-mei 1965	43.802.561	3.99	3.37	26,23	7,63
mei 1965-mei 1966	43.752.389	4.02	3.36	32,39	5,89
mei 1966-mei 1967	53.976.609	3.96	3.34	35,25	3,82
mei 1967-mei 1968	57.956.810	3.99	3.35	36,92	2,06
mei 1968-dec. 1968	47.916.204	4.05	3.43	41,44	-0,05
dec. 1968-dec. 1969	127.400.267	4.00	3.35	38,20	0,06
dec. 1969-dec. 1970 ³⁾	141.706.501	3.99	3.35	37,36	—
dec. 1970-dec. 1971	171.871.402	4.01	3.38	44,23	—
dec. 1971-dec. 1972	182.517.124	4.09	3.40	47,20	—
dec. 1972-dec. 1973	190.591.924	4.08	3.39	49,47	—
dec. 1973-dec. 1974	205.119.131	4.03	3.42	51,29	—
dec. 1974-dec. 1975	213.584.663	4.03	3.37	55,50	—
dec. 1975-dec. 1976	220.628.576	4.07	3.36	59,25	—
dec. 1976-dec. 1977	229.949.741	4.07	3.38	63,61	—
dec. 1977-dec. 1978	251.033.240	4.10	3.41	64,05	—
dec. 1978-dec. 1979	257.700.876	4.13	3.37	64,52	—
dec. 1979-dec. 1980	262.670.409	4.11	3.35	66,40	—
dec. 1980-dec. 1981	271.808.901	4.15	3.37	72,36	—
dec. 1981-dec. 1982	289.557.046	4.18	3.36	77,58	—
dec. 1982-dec. 1983 ³⁾	311.953.113	4.21	3.34	79,31	—
dec. 1983-dec. 1984	294.867.925	4.20	3.38	80,24	—
dec. 1984-dec. 1985	285.615.457	4.27	3.39	81,34	—
dec. 1985-dec. 1986 ⁶⁾	349.208.357	4.36	3.40	79,86	—
dec. 1986-dec. 1987	319.272.397	4.39	3.39	80,02	—
dec. 1987-dec. 1988	317.158.524	4.39	3.40	86,41	—

¹⁾ In 1916 werd met de kaasproductie begonnen.

²⁾ In 1935 werd met de melkpoederproductie begonnen.

³⁾ De netto gemiddelde prijs per kg is incl. BTW.

⁴⁾ Inclusief gemiddelde kwaliteit en tankmelk-toeslag.

⁵⁾ Boekjaar heeft 54 weken.

⁶⁾ Inclusief „Oost-Groningen”.

„De Drie Gemeenten” te Elsloo

[126] Er is reeds gememoreerd, dat Mr. Verwer in 1886 een zuivelfabriek in Elsloo stichtte. Al vrij gauw ontstonden tussen hem en de boeren problemen over de prijsbepaling van de melk. Het verschil van mening ging zo ver, dat de Elsloër boeren in 1889 de Vereeniging Coöperatieve Handkrachtfabriek „Elsloo” oprichtten. Het fabriekje van de coöperatie stond tegenover de Hervormde Kerk. Het gebouw is er nog steeds

Achterkant van de Elser fabriek rond 1910 Op de foto zijn nog de melkwagens te zien, waarmee de bussen naar de fabriek werden gebracht.

Deze handkrachtfabriek bleef tot 1908 in bedrijf. Op 14 juni van dat jaar werd door notaris K. Bakker te Oosterwolde de acte gepasseerd tot oprichting van de Coöp. Zuivelfabriek „De Drie Gemeenten”, gevestigd in Elsloo. Deze nam de oude fabriek van Mr. Verwer met half verroeste machines voor f4.000,- over. De naam „De Drie Gemeenten” gaf aan, dat de fabriek vrijwel stond op de plaats waar de gemeenten Ooststellingwerf, Weststellingwerf en Diever aan elkaar grenzen en dat de melk werd geleverd door boeren uit die gemeenten. Reeds toen werd er dus Drentse melk in Friesland verwerkt.

[127] Het eerste bestuur bestond uit J. Baron (voorzitter), H. J. Fokstra, Th. W. Kastelein, H. Kuiken en H. Donker. Men begon met 48 leden en als directeur werd benoemd O. J. Knol. Nadat het fabrieksgebouw was opgeknapt begon men op 4 september 1908 te draaien met stoomkracht. De aanvoer was bescheiden dat eerste jaar, n.l. 267.232 kg melk. In 1909 was het ledental al opgelopen tot 82 en was de aanvoer gestegen tot 1.751.552 kg. Die aanvoer ging daarna maar heel gestaag omhoog. In 1916 steeg die ineens tot boven de 2 miljoen kg. De oorzaak was, dat het handkrachtfabriekje in Boyl was opgeheven. Dat fabriekje, dat de naam „De

Hoop" droeg, was in 1896 gesticht met als voorzitter de boercaf  houder Jan Nolles en „meester" Mulders als boekhouder-administrateur. De melk uit Boyl ging sindsdien naar Elsloo.

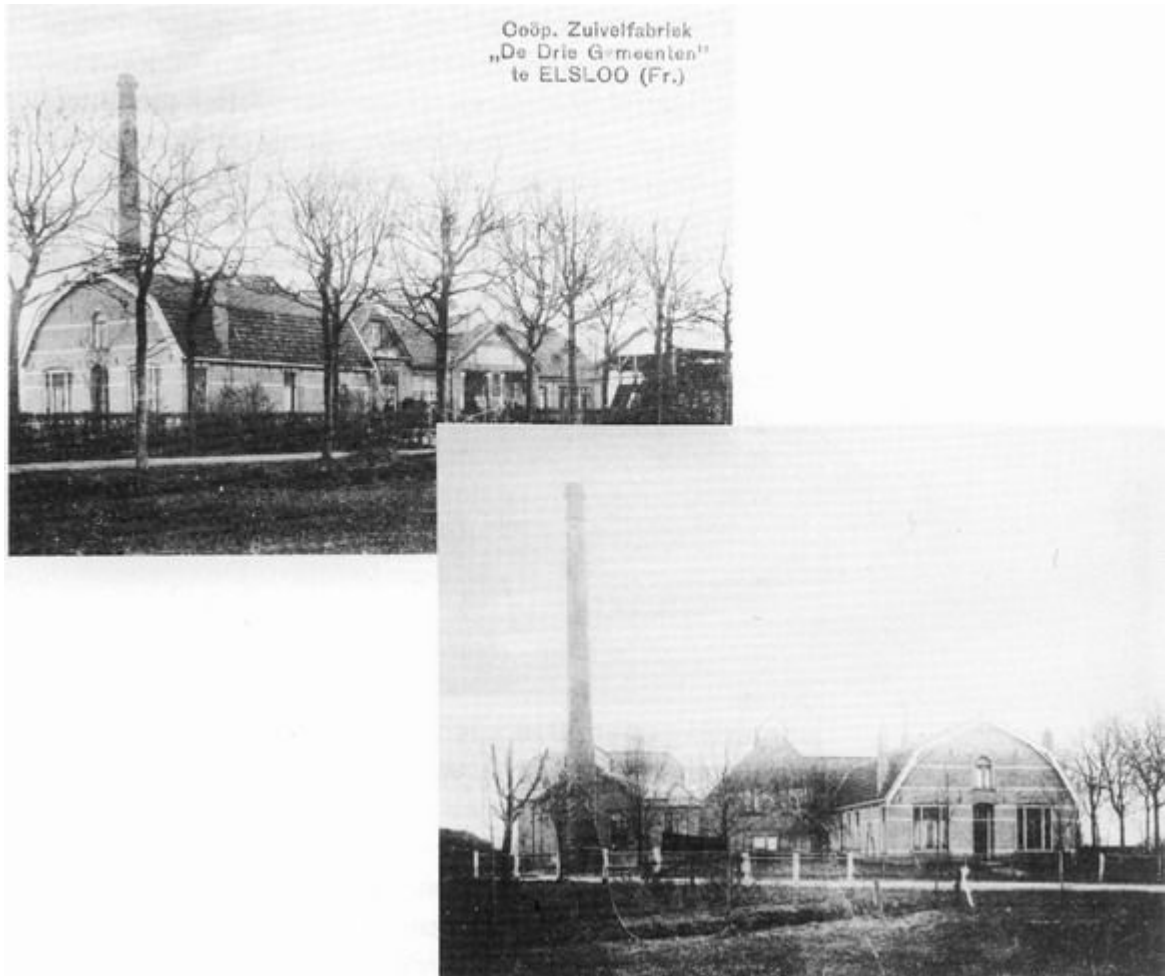
Handkrachtzuivelfabriek in Elsloo.

In datzelfde jaar 1916 kreeg ook Elsloo vergunning om kaas te produceren. Evenals in Oosterwolde daalde ook in Elsloo in de loop van de Eerste Wereldoorlog de melkaanvoer. In 1918 bedroeg die nog 1.409.901 kg, hetgeen 40% minder was dan een jaar tevoren. De oorzaak van deze teruggang lag niet alleen in de sterk verminderde aanvoer van veevoer en de geringe hooioogst, maar ook in het feit, dat veel melk werd thuis gehouden „wegens onvoldoende verstrekte voedingsmiddelen van de regeering. Door sommige leden,” zo zegt het jaarverslag over 1918, „is zelfs melk gebruikt als veevoeding; dit wordt door ons ten strengste afgekeurd, voorzover dit niet gebeurt voor opfok van jongvee”. Ook in Elsloo waren er problemen met de huisvesting van het personeel. Daarom werd in 1919 een sigarenfabriek in Zorgvlied aangekocht, die later verbouwd werd tot 5 personeelswoningen.

In 1921 was de melkaanvoer weer boven de 2 miljoen kg gestegen. Er waren toen ruim 240 leden. Van die 240 waren er echter slechts 17 leden met 10 of meer koeien. De grootste veehouder molk er 17. Het bedrijf ontwikkelde zich voorspoedig. In 1924 was men al ruim boven de 3 miljoen kg melk. Het ging toen snel.

In 1927 sloten er zich 40 nieuwe leden aan uit Vledder. Dat was een hele zaak. Het ging om de melk van $\pm$ 270 koeien, dus ongeveer      miljoen kg melk. En die wilde men wel in Elsloo. De Vledder boeren leverden hun melk aan Wapse. Die fabriek echter produceerde alleen maar boter en dat betekende, dat de boeren ondermelk terug kregen. Voor hun varkens wilden ze echter graag wei hebben. Dat hield in, dat er kaas gemaakt moest worden. Wapse deed dat niet en vandaar, dat men omzag naar een bedrijf waar dat wel gebeurde. In de ledenvergadering van 5 april 1927 werd er over gesproken. Nu was de situatie in Elsloo deze, dat een nieuw lid f 10,- inleggeld per koe moest betalen. Uit de vergadering kwam daar kritiek op en „er werd dan ook besloten dit jaar geen inleggeld te heffen, ook in verband hiermede dat de Directeur bezoek had gehad van een Commissie uit Vledder, die verzocht had of ze met $\pm$ een miljoen kg melk een jaar als proef zich bij onze fabriek konden aansluiten, waarna ze (indien het goed beviel) als lid zouden toetreden. Ze zouden nog meer fabrieken bezoeken en later wel terugkomen”. Tegen een proef bestond in Elsloo geen bezwaar. Een andere fabriek, waar de Vledder

boeren informeerden was de Coöp. Zuivelfabriek „Deli”. Dit was de oudste zuivelfabriek van Drenthe en in 1880 in de Kolonie van Weldadigheid in de gemeente Vledder [128] opgericht. De fabriek stond in Wilhelminaoord aan de Friese kant van de hoeve „Prinses Marianne” dicht bij de provinciale grens.

Het beeld van de fabriek, zoals het de inwoners vele tientallen jaren bekend en vertrouwd was. Deze twee foto's vormen een Ansichtkaart, die door de fabriek veel werd gebruikt.

De Vledder boeren leverden daar aanvankelijk ook hun melk. Later werd „Deli” coöperatief en de Vledder boeren gingen toen naar Wapse. Het was geen wonder, dat het bestuur van „Deli” tegen hen zei: „Wij willen Uw melk gaarne, maar dan moet gij lid worden”. Dat ging de Vledder boeren op dat moment blijkbaar te ver.

Op donderdag 17 april 1927 had het bestuur van Elslloo met een Commissie van veehouders uit Vledder een bespreking. Daar kwam uiteraard de vraag aan de orde hoe het zou komen „indien Wapse nu eens timmert voor kaasmaken”. Het antwoord van de Vledder boeren was: „dat ze niet gemakkelijk of liever nooit weer naar Wapse toe zullen gaan”. Het proefjaar was geen probleem voor Elslloo, maar als zekerheid werd toch gesteld, indien de Vledder boeren voortijdig weg zouden gaan zij een boete van f 20,- per koe of 14 dagen melkgeld moesten betalen. Dat was voor de Vledder boeren geen enkel probleem. Dinsdags daarop gingen twee bestuursleden en de directeur naar Vledder om de zaak verder te regelen. Er zou een nieuwe melkriet

worden ingelegd, die met een vrachtauto zou worden uitgevoerd. Dat was de eerste vrachtauto aan het bedrijf in Elsloo.

Bij „Deli” was men uiteraard teleurgesteld en boos. Het bestuur schreef aan [129] Elsloo, dat hun directeur zich erg veel moeite had getroost om de Vledder melk te krijgen. Bovendien paste naar hun mening een proeftijd niet. De Vledder boeren moesten zich eindelijk maar eens als echte coöperatoren gedragen. „Deli” stelde zich namelijk, zoals het zei, op zuiver coöperatief standpunt. En het slot van de brief luidde: „Vledder behoort door ligging enz. bij de fabriek te Frederiksoord en zij” - de Vledder boeren -, „hebben daar vroeger ook een tijdlang geleverd, maar toen ze lid moesten worden gingen ze naar een andere fabriek”.

Elsloo pikte dat niet en antwoordde, dat hun directeur geen moeite had gedaan. De Vledder boeren waren zelf gekomen. En wat het zuivere coöperatieve standpunt van „Deli” betrof, luidde de scherpe Elsloër repliek: „Zolang de Maatschappij” - bedoeld werd de Maatschappij van Weldadigheid - „zeggenschap heeft in Deli kan en zal dat nooit een zuivere Coöp. Vereeniging worden in de volle betekenis van het woord Coöperatie”. En het slot van de brief van de Stellingwerper fabriek was: „De boer moet sels de Iele ha”. (De boer moet zelf de teugels hebben).

Op 1 mei 1927 ging de melk uit Vledder naar Elsloo. Een half jaar later waren de Vledder boeren lid. Wapse was natuurlijk boos en vergat het voorval niet. Dat kwam na 30 jaar nog boven toen het boeren uit Vledderveen als lid toeliet. Elsloo protesteerde, maar kreeg te horen: „Wij zijn nog niet vergeten wat jullie in 1927 hebben gedaan”.

De melk werd toen gehaald uit Elsloo, Zuidhorn, Wateren, Zorgvlied, Boyl, Noordwolde, Rijsberkampen, Dwarsvaart, Doldersum en Vledder. Buiten het transport per vrachtauto, ging het merendeel van het vervoer uiteraard met paardentractie. Maar er was ook een rit, die werd aanbeduid als „Lorrit, smalspoor”.

Mede door deze stijging van het ledental steeg de melkaanvoer tot bijna 6 miljoen kg. Daarop was de fabriek eigenlijk niet berekend en er moest derhalve worden verbouwd. De kosten bedroegen ± f 75.000,-. Dat was voor die tijd een geweldig bedrag; de melkprijs bedroeg toen 8 ct de liter. De melkaanvoer bleef stijgen. In 1932 zat men al boven de 7 miljoen kg. Enkele jaren later - in 1935 - werd Deli opgeheven. Dit betekende, dat de aanvoer met de melk van ruim 100 koeien toenam.

In 1936 gebeurde er iets opvallends. Tien zuivelfabrieken, waaronder Elsloo, stuurden een rondschrijven uit, waarin ze de praktijk van sommige fabrieken hekelden om in het voorjaar een hogere melkprijs te betalen. In mei vond er vrij veel verandering plaats in de bewoning van boerderijen. De keus, aan welke fabriek de melk te leveren, viel dan vaak op een fabriek, die een hoge prijs had uitgekeerd gedurende de laatste tijd. Het waren de leden, die zo'n „lokkertje” moesten betalen, omdat zij in de rest van het jaar een melkprijs ontvingen, die lager lag dan die had kunnen zijn.

In 1939, toen de aanvoer $8\frac{3}{4}$ miljoen kg was, sloot de fabriek zich aan bij de Frico en werd overgegaan tot aanschaffing van een poederinstallatie. De melkprijs was toen f 6,048 per 100 kg.

Toen brak de Tweede Wereldoorlog uit. In Elsloo deden zich dezelfde problemen voor als bij andere zuivelfabrieken. De melkaanvoer liep sterk terug, tot op minder dan de helft. Er waren problemen om brandstof te krijgen, enz.

[130] Maar de oorlogstijd werd net als in Oosterwolde gebruikt om fors af te schrijven en aan het einde van de oorlog stonden de bezittingen voor f 1,- op de balans. Er kon nu worden begonnen aan herstel en wederopbouw. Het boekjaar 1945-1946 was het laatste van directeur O. J. Knol. Na 38 jaar nam hij ontslag. Er was iets gebeurd, tenminste hij schreef in het jaarverslag: „De laatste oorlogsjaren zijn niet gemakkelijk geweest en de naoorlogse mentaliteit van verschillende mensen heeft mij genoodzaakt mijn ontslag te nemen”. Zijn opvolger was K. Jelsma van Hollum op Ameland. Deze werd benoemd op 16 oktober 1946, maar vanwege de strenge winter kon hij niet van het eiland komen en daarom trad hij eerst op 10 april 1947 aan. Opnieuw vond er ledenuitbreiding plaats. De particuliere zuivelfabriek „De Nijverheid” te Noordwolde ging over in handen van de N.V. Leijmpf. Als gevolg daarvan gingen 25 veehouders naar de fabriek in Elsloo. Daarnaast waren er nog 20 andere aanmeldingen. De aanvoer steeg, mede daardoor, tot 8.708.954 kg.

De aanvoer bleef stijgen. Het viel dan ook niet te verwonderen, dat er weer gesproken werd over uitbreiding. Op 7 april 1956 viel in de ledenvergadering het daartoe strekkende beginselbesluit. Die uitbreiding was des te nodiger, omdat m.i.v. 12 augustus van dat jaar door de C.C.F. een melkrit van de voormalige Leijmpf-fabriek te Thij werd opgeheven. Een deel van die melkrit liep door het gebied van de fabriek te Elsloo. Een 31-tal veehouders leverde sindsdien de melk aan „De Drie Gemeenten”, en daarmee steeg in het jaar 1957-1958 de melkaanvoer tot 14.317.726 kg. Het ledental bedroeg toen 445, die gezamenlijk 4.000 koeien bezaten. In de herfst van 1959 kwamen het kaaspakhuis en de pekelkelder klaar.

De groter wordende omzet gaf ook afvalwaterproblemen. Aangezien er (nog) geen riolering was werd tegenover de fabriek aan de westzijde van de weg naar Zorgvlied een terrein aangekocht en in juni 1960 kon een verregeninginstallatie voor het afvalwater in gebruik worden genomen.

Vanuit de lucht in 1952 Op de voorgrond is nog duidelijk zichtbaar de trambaan Elsloo lag aan de route Oosterwolde Makkinga-Elsloo Noordwolde Frederiksoord Steenwijk.

*Zo zag de fabriek
er uit vlak voor de
verbouwing in 1959 en
volgende jaren
Op de bovenste foto
het aanzicht langs de
weg Elsloo-Boyl;
op de onderste foto
de situatie langs de
weg naar Zorgvlied
Hier was de
melkontvangst*

In het voorjaar van 1960 was [132] er begonnen met de verbouw en mechanisering van de kaasmakerij, het kantoor en het melkcontrôle laboratorium. De eindfase van de verbouwing en modernisering werd in de winter 1961-1962 bereikt. Daarmee werd „De Drie Gemeenten” één van de best ingerichte bedrijven in den lande. Het sluitstuk van de verbouwing was de kaasmakerij. Het resultaat hiervan was, dat de produktie 50% hoger lag dan het jaar daarvoor, terwijl de totale personeelsbezetting ± 7 man lager was. De melkaanvoer bedroeg toen ± 17 miljoen kg. En dan komt in 1962 het besluit om te fuseren met de zuivelfabriek in Oosterwolde. Op 2 april 1962 vond in café H. van Riesen te Boyl de desbetreffende ledenvergadering plaats. Het jaarverslag vermeldde, „dat die dag voor de boeren in de Zuid-Oosthoek van Friesland als een historische dag geboekstaafd zal blijven. Het besluit van de 126 leden van „De Drie Gemeenten” als medeoprichters van de Coöperatieve Zuivelindustrie „De Zuid-Oost-Hoek” is van grote betekenis. Zij vormt het begin van een nieuwe ontwikkeling. Het bestuur is van oordeel, dat deze ontwikkeling een grote bijdrage betekent tot versteviging van de economische positie van de leden. Reeds op korte termijn kan een gunstige invloed op de melkprijs worden verwacht”. Op 30 augustus van dat jaar werd de notariële acte gepasseerd. Dat was het einde van de Coöperatieve Zuivelfabriek „De Drie Gemeenten”. Maar het was tevens een nieuw begin in de Coöperatieve Zuivelindustrie „De Zuid-Oost-Hoek”. Het bedrijf staat er uiteraard nog en werkt volop. En de fabrieksschoorsteen fungeert op de grens van de drie gemeenten nog altijd fier als een baken in dit wel echt agrarische land.

*Dit is de fabriek nu – 1989 -De trambaan is verdwenen Het bedrijf is aangepast en gemo-
derniseerd.*

Wijnjeterp

[133] Op 15 september 1902 werd de acte van oprichting van de Coöp. Zuivelfabriek „De Vooruitgang” te Wijnjeterp gepasseerd. De stuwende kracht voor de oprichting van de vereniging was J. v. d. Lei. De door de vereniging gebouwde fabriek - deze stond in de buurtschap Klein Groningen - werd op 23 juni 1903 in bedrijf gesteld. In dat jaar werd er 1.296.185½ kg melk aangevoerd. De prijs was f 3,31 per 100 kg.

De fabriek in Wijnjeterp „in den beginne”.

De fabriek in Wijnjeterp heeft steeds een vrij rustig bestaan gehad. Er waren eigenlijk nimmer uitzonderlijke hoogtepunten, maar ook geen diepe dalen. De groei ging langzaam maar gestaag. In het boekjaar 1912-1913 was de melkaanvoer gestegen tot 2.426.032 kg. In tien jaar dus bijna een verdubbeling. Directeur was toen E. Banning, die in 1911 was benoemd. Er werd in dat jaar een afdeling voor de produktie van kaas gebouwd. Dat was verhoudingsgewijs vrij vroeg. De kosten bedroegen f 6.548,-.

In het laatste jaar voor de Eerste Wereldoorlog werd J. Y. v d. Velde tot directeur benoemd. Gedurende de oorlogsperiode waren de belevenissen van het bedrijf in Wijnjeterp identiek aan die van andere bedrijven. Wijnjeterp maakte echter melding van het feit, dat in die periode een federatie van zuivelfabrieken in de zuid-oosthoek van Friesland was ontstaan. Aangesloten bij die federatie waren de bedrijven in Oosterwolde, Makkinga, Elsloo, Oldeberkoop, Jubbega, Hemrik, Donkerbroek, Haulerwijk (Waskemeer) en uiteraard Wijnjeterp. Dat waren dus alle bedrijven in de zuid-oosthoek van Friesland. Het doel van die federatie was gezamenlijk op te trekken voor de belangen van de zuivel in 't algemeen en in 't bijzonder voor die van de Zandstreek. Die federatie heeft actie gevoerd, o.a. in 1918 om een verhoging van de produktieprijs van de melk te verkrijgen; een actie, die succes had. De minister besloot namelijk om voor de periode van mei tot september 1918 een toeslag van 20 ct per kg boter te verlenen. Aan het einde van dat boekjaar betaalde Wijnjeterp f 12,19 per 100 kg melk.

[134]

*Het personeel van de coöperatieve zuivelfabriek „De Vooruitgang” te Wijnjet-
terp in 1916,
van links naar rechts:
assistent J. Jongsma,
machinist A. de Jong,
volontair O. Blom,
plaatsvervanger
E. Bijster, eerste kaas-
maker P. van Gans,
weitapper P. Veenstra,
tweede kaasmaker A.
van der Veer, boterma-
ker Sj. de Jong, melk
ontvanger S. Rinkema,
leerling J. Plantinga en werkmans G. Fokkema.*

Vlak na de oorlog was ook hier de aanvoer sterk teruggelopen. Maar door de twintiger jaren heen was er toch een behoorlijke groei. In het jaar 1920-1921 bedroeg de aanvoer 2.420.417 kg melk. Tien jaar later was dat 4.948.579 kg. Maar zelfs in de crisisjaren was er groei. In 1935-1936 b.v. was de aanvoer gestegen tot 5.411.706 kg. In dat jaar kwam er een nieuwe directeur in de persoon van Fr. Knol, tot dat moment assistent aan het bedrijf. Ook in Wijnjet-
terp leed men onder de lage melkprijzen. In het jaar, waarin de heer Knol aantrad, bedroeg die f 4,97 per 100 kg. Een jaar eerder beleefde men het absolute dieptepunt met f 4,42 per 100 kg. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog beliep de aanvoer 6.815.092 kg, maar aan het einde van de vijfjarige oorlogsperiode was de aanvoer gezakt tot 2.844.437 kg. Ook hier kwam het herstel geleidelijk, maar het duurde tot het boekjaar 1951-1952 dat de aanvoer het vooroorlogse peil net iets overtrof met 6.839.527 kg. De groei bleef geleidelijk gaan. Wijnjet-
terp was de fabriek der geleidelijkheid. Nochtans werd in 1956-1957 besloten tot verbouw.

Er kwamen een koelinstallatie en een bussenspoelmachine; kosten f 100.000,-. In 1962 ging de heer Knol met pensioen en op 6 mei van dat jaar werd W. Walters benoemd tot directeur. In dat jaar gaf de ledenvergadering machtiging tot het aanschaffen van een poederinstallatie. Hoewel de melkaanvoer geleidelijk bleef stijgen en in het jaar 1962-1963 de 8.555.268 kg bereikte liep het jaar daarop de aanvoer met ruim 675.000 kg terug. Het jaar daarop was er weer enig herstel. Het jaar 1964-1965 was het laatste jaar, dat voorzitter Tj. Brouwer lid van het bestuur was. Hiervan had hij sedert 1945 deel uitgemaakt. In datzelfde jaar werd begonnen met de verwerking van wei. Dat gebeurde niet alleen voor het eigen bedrijf, maar ook voor Waske-
meer en De Wilp. Het jaar daarop gebeurde dat voor Waskemeer opnieuw. Er werd toen, in-
clusief toeslagen, f33,32 per 100 kg melk uitbetaald.

[135]

*Melkaanvoer in
Wijnjeterp in de
jaren zestig*

In de volgende jaren werd in de ledenvergaderingen steeds aandacht besteed aan de in Friesland op gang zijnde concentratie. Men hield de ontwikkelingen goed in gaten. In de ledenvergadering van 15 maart 1966 werd geconstateerd, dat de concentratie in Friesland nogal vorderingen had gemaakt. Men was aanwezig

*Zo zag de fabriek
in Wijnjeterp eruit
vlak voor de sluiting*

[136] geweest op een bijeenkomst van Terwispel, Boornbergum en Olterterp. Maar toen men zover ging „van deze fabrieken één vereniging te willen maken ging ons dat te ver en hebben we ons teruggetrokken”. Een half jaar later werd gesteld: „Het doel van de vereniging is de melk van haar leden tot een zo hoog mogelijke waarde te brengen”. En men meende toen, dat men daar nog redelijk aan kon voldoen. Maar op 13 februari 1967 zat Wijnjeterp aan de tafel met de Zuid-Oost-Hoek in verband met concentratie van zuivelfabrieken. Zes weken later werd de fusie in Wijnjeterp aanvaard met 374 van de 426 uitgebrachte stemmen.

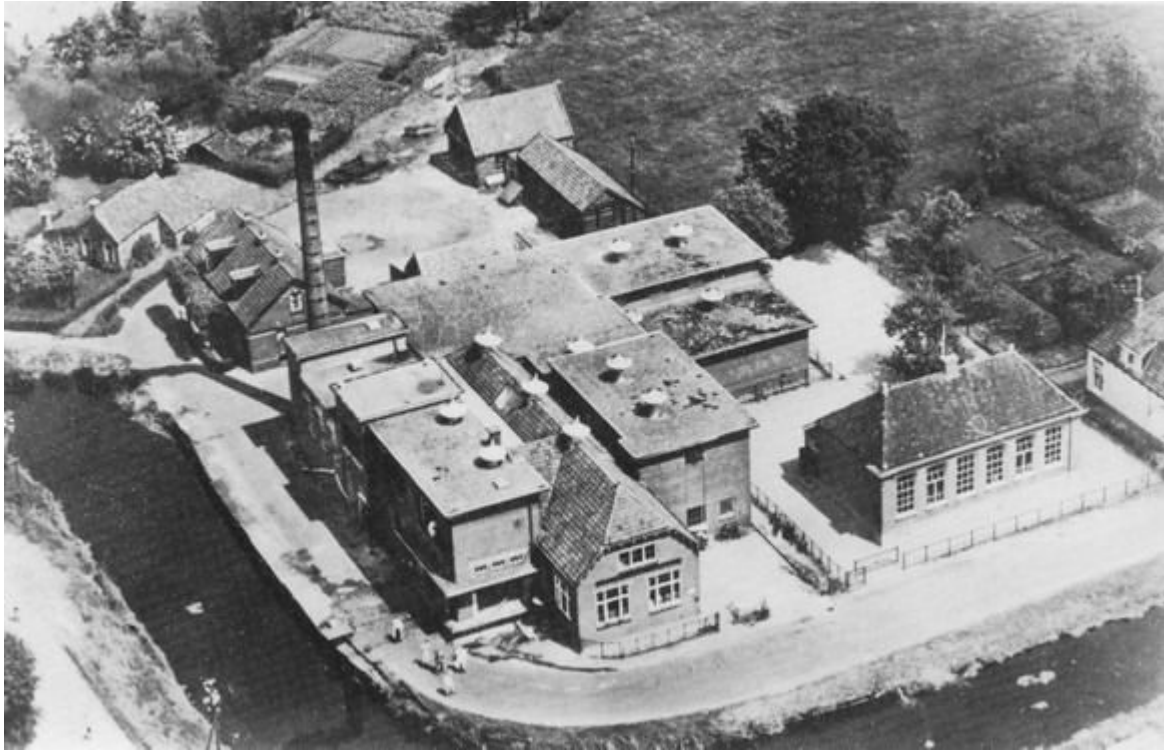
Waskemeer

[137] Er is al meegedeeld, dat in 1897 in Waskemeer een particuliere handkrachtzuivelfabriek werd gesticht. En dat in 1902 de Coöp. Roomboterfabriek „Hoop op Zegen” voor Bakkeveen, Haulerwijk en omstreken, gevestigd te Haulerwijk, werd opgericht. Op 6 januari werd de notariële acte gepasseerd ten huize van Jelke de Groot, kastelein onder Bakkeveen. Volgens die acte kwamen de leden uit Haulerwijk-beneden - in 1953 werd dat een zelfstandig dorp onder de naam Waskemeer - Bakkeveen, Oude Wijk onder Donkerbroek, Duurswoude aan de Bisschopswijk, Haule en Donkerbroek. Bij de ondertekening bleek, dat vijf van de oprichters verklaarden „hunnen naam niet te kunnen tekenen of schrijven, uit hoofde zulks nimmer te hebben geleerd.” Het eerste bestuur bestond uit Egbert de Haan te Bakkeveen, voorzitter en de leden Jan Bosman uit Bakkeveen, Hendrik Posthumus uit Donkerbroek, Hendrik ten Hoor en Jannes Bouma, beiden uit Haulerwijk (Waskemeer).

De fabriek in Waskemeer rond de eeuwwisseling, zoals die werd opgericht door de heer O. Offringa in de bocht van de vaart, „De Kromten” genaamd De fabriek heeft steeds op dezelfde plaats gestaan.

Er was aanvankelijk geen directeur. De botermaker nam die functie erbij waar. Hij verdiende f 7,- per week en had vrij wonen. In 1909 echter benoemde men een directeur. Dat werd W. Julens uit Terwispel, op een salaris van f 800,- per jaar. Inmiddels was er in 1905 gemechaniseerd. In 1907 liquideerde de zuivelfabriek in Haulerwijk-boven. Diegenen, die overgingen naar „Hoop op Zegen” ontvingen een uitteergeld van f7,50 per koe.

De situatie anno 1952 vanuit de lucht gezien Rechts op de foto de voormalige school; achter de fabriekspijp de fabriekswoningen.

De melkaanvoer bedroeg in 1911-1912 1.862.932 kg en in 1916, toen er een kaasmakerij kwam, 1.997.961 kg. In die periode waren er 308 leden met in totaal 857 koeien. Opvallend was, dat er ook leden zonder koeien waren. Maar het merendeel der leden had één tot vijf koeien. Er waren toen drie leden met tien koeien, één met elf, één met zestien en één met twintig. Dat waren de grootste boeren. In het jaarverslag 1918-1919 [138] viel het volgende te lezen: „De kwaliteit van de melk laat nog dikwijls te wensen over, er wordt nog veel te weinig rekening mede gehouden dat slechts van deugdelijke grondstoffen, dat is in dit geval de melk, boter en kaas gemaakt kan worden van goede kwaliteit. Veel melk moest den leden teruggezonden worden, omdat de zuurgraad te hoog was, omdat ze te vuil was of smaak en reuk niet deugden.”

Direkteur Jullens werd in 1920 opgevolgd door M. Houtsma uit Heeg. In 1921 werd de fabriek verbouwd en in 1938, toen B. D. Schat inmiddels directeur was geworden, werd het kaaspakhuis gebouwd. Eén dag voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd J. Damsma directeur. In zijn eerste jaar was de melkaanvoer bijna 7 miljoen kg. Net als bij andere fabrieken was dit aan het einde van de oorlog tot minder dan de helft teruggelopen.

De naast de fabriek staande school en woning werden in 1949 aangekocht. In 1952 werd begonnen met de produktie van weipoeder. De aanvoer lag op bijna 10½ miljoen kg melk. Waskemeer had steeds vrij veel losse leveranciers: boeren dus die melk leverden, maar geen lid van de coöp. vereniging waren. Dat konden ze natuurlijk elk moment worden.

Daardoor vormden ze een wat ongewisse factor. Ook in Waskemeer volgde men uiteraard de ontwikkelingen op het gebied van de concentraties. In de ledenvergadering van 8 september 1966 werd er uitvoerig over gesproken en werd erop aangedrongen contact op te nemen met buurfabrieken. En zo werd met Donkerbroek gesproken. Maar al gauw werd duidelijk, dat Donkerbroek bij concentratie geen eindpunt zou zijn. Meer zag men in Olterterp. Zouden er grotere eenheden komen, dan was dat centraler dan Oosterwolde. Op de praatavonden bleek echter, dat men met het eigen bedrijf wilde doorgaan.

[139]

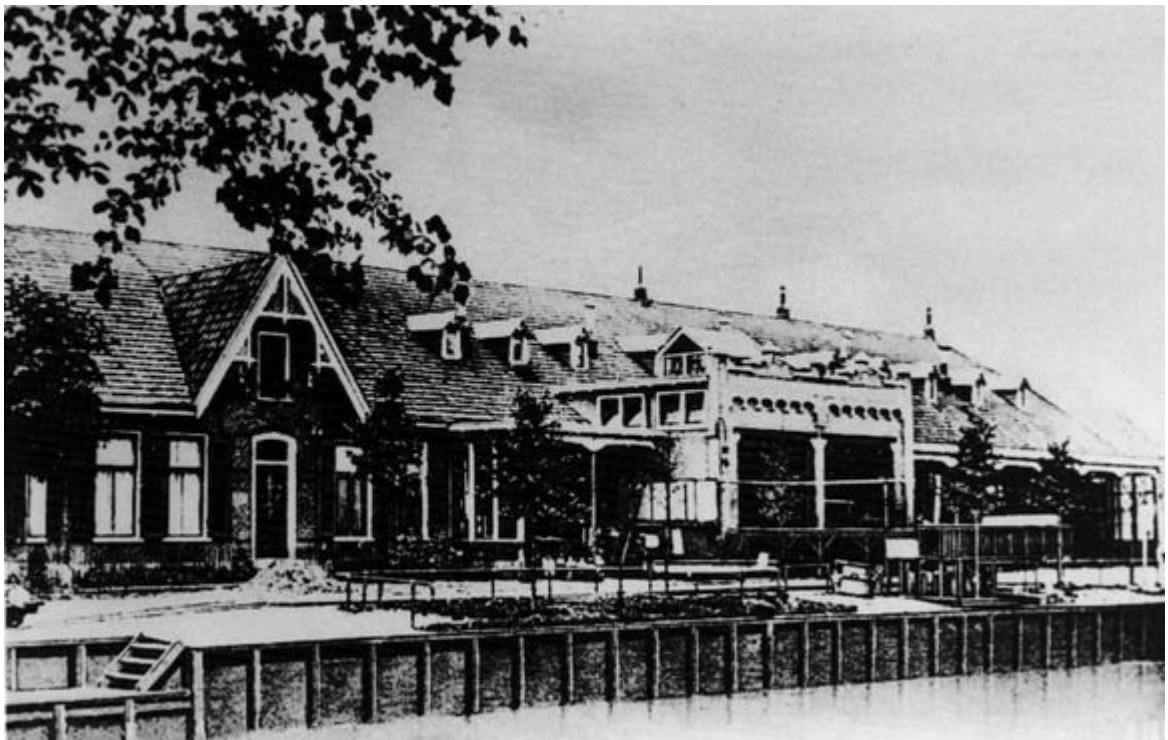
Eind 1967 was er een bespreking met „De Zuid-Oost-Hoek”. Daarna bleek de meerderheid van het bestuur vóór de fusie met Oosterwolde te zijn. Er moest ook wel wat gebeuren, want Waskemeer kon wat de melkprijs betreft niet meekomen. Op 13 maart 1968 vond in café „Het Bruine Paard” in Haulerwijk de vergadering plaats waar het fusieplan in stemming zou komen. Van de 187 leden waren er 151, derhalve ruimschoots meer dan de voorgeschreven tweederde meerderheid. Maar het fusievoorstel werd niet met een tweederde meerderheid aangenomen. Men kwam acht stemmen te kort. Maar het bestuur vond er wat op. Er werd een voorstel tot statutenwijziging ontworpen, waarbij de leden voor elke 20.000 kg geleverde melk één stem zouden krijgen met een maximum van vijf. Dat kwam uiteraard ten goede aan de grotere boeren, want die wilden graag fuseren met De Zuid-Oost-Hoek vanwege de melkprijs. Dit voorstel werd aangenomen en toen kon de fusie doorgaan.

Het duurde nog wel even voor die echt verwezenlijkt kon worden. Voorwaarde was, dat 80% van het aantal leden overging naar „De Zuid-Oost-Hoek” en dat hield de effectuering van het besluit op. Een buurfabriek en de leveranciers speelden daarin een rol. Maar men moest wel, want het personeel liep weg en als de 80% niet werd gehaald, kon de fiscus wel eens vervelend gaan doen. Aan het eind van 1968 was het echter zo ver en ingaande 1 januari 1969 werd de Coöp. Zuivelfabriek „Hoop op Zegen” definitief opgeheven. De fusie werd echter geacht te zijn ingegaan op 12 mei 1968.

„Mei-Inoar Ien” (Samen één)

[140] In 1966 kwam de coöp. zuivelindustrie „Mei-Inoar Ien” tot stand. Het was een fusie van de Coöp. Zuivelindustrie „Gorredijk e.o.” en de coöp. zuivelfabrieken te Boornbergum en Olterterp. De coöp. zuivelindustrie „Gorredijk e.o.” werd op 24 juli 1963 opgericht door de coöp. zuivelfabrieken te Terwispel en Langezwaag. „Mei-Inoar Ien” bestond dus in feite uit de fabrieken te Terwispel, Langezwaag, Boornbergum en Olterterp.

Terwispel De geschiedenis van de fabriekmatige melkverwerking begon hier in 1892. In het begin van dat jaar werd op de agenda van de Landbouw Vereeniging „Nut en Genoegen” te Lippenhuizen de vraag geplaatst: „Of het ook wenschelijk was in deze environs een Coöperatieve Stoomzuivelfabriek op te richten.” Met algemene stemmen werd daar besloten een bijeenkomst samen te roepen van belangstellenden uit Terwispel en Lippenhuizen. Die bijeenkomst vond plaats op 30 april 1892 bij J. Bosma te Lippenhuizen. Daar werd het woord gevoerd door L. Harmsma, die in het bezit was van een lezing, die elders was gehouden en als titel had: „Vereenigen is een natuurlijk recht en tevens noodzakelijk.” Daarbij ging het uiteraard om het belang van de oprichting van een coöp. zuivelfabriek. Het nut daarvan werd aangetoond aan de hand van gegevens en becijferingen van Tjisse Kuperus, directeur in Roordahuizum. Alle aanwezigen zegden daarop hun voorlopige deelneming toe. Zij hadden in totaal 314 koeien. Er werd een commissie aangewezen, die zich zou oriënteren en op een volgende bijeenkomst verslag zou uitbrengen. Dat gebeurde op 14 mei 1892. De commissie had fabrieken bezocht in St. Jacobiparochie en Roordahuizum. Er waren in die vergadering 16 veehouders aanwezig. Besloten werd uitsluitend boter te maken en geen kaas. Alles leek zich zeer gunstig te ontwikkelen en de commissie kreeg machtiging om te proberen van Baron Van Lynden

De oorspronkelijke fabriek in Terwispel, zoals die werd gebouwd in 1897.

„een stukje van het [141] bouwland gelegen ten zuiden van de kunstweg onmiddellijk bij de driehoek onder Lippenhuizen, hetzij in eigendom, in pacht of hoe dan ook te verkrijgen, ten-einde bij genoegzame deelname daarop een Coöperatieve Stoomzuivelfabriek te stichten.” De kosten van voorbereiding waren berekend op 51/ ct. per koe, „welke ieder der aanwezigen voor zijne deelname betaalde.” Op zondag 3 juli 1892 vergaderde de voorlopige commissie opnieuw.

De fabriek in Terwispel na de verbouwing in 1927.

De voorzitter Y. Veenland deelde mee, dat Baron Van Lynden niet alleen bereid was de grond af te staan, maar tevens het benodigde kapitaal te lenen tegen een rente van 4%. „Daar tijd en omstandigheden wegens algemeene drukte bij de veehouders thans minder geschikt zijn een algemeene vergadering te beleggen” werd besloten „hier en daar in de herbergen biljetten ter lezing op te hangen teneinde daardoor de stand van zaken in eenigszins wijder, kring bekend te maken”. Er zou dan in augustus een algemene vergadering worden gehouden van „deelne- mers en belangstellenden”, maar dat werd 1 oktober. Er werd toen een voorlopig bestuur be- noemd en er werden statuten en een huishoudelijk reglement vastgesteld. Het vereiste aantal koeien om met een fabriek te beginnen werd bepaald op 500. Er kwamen er echter maar 265. Aangezien de voorzitter het ook had laten afweten besloot het voorlopige bestuur van verder handelen af te zien. Het duurde nog tot 20 februari 1897. Er werd toen bij Van Wallinga in Terwispel een vergadering gehouden om te praten over de oprichting van een coöperatieve bo- terfabriek. Het ging daarna vlot, want op 3 maart 1897 werd een tweede vergadering gehou- den. Op 17 april 1897 richtten 99 veehouders de coöp. zuivelfabriek „Volharding” op, geves- tigd te Terwispel. Voorzitter werd W. J. v.d. Sluis, secretaris S. de Jong en voorts maakten deel uit van het bestuur G. P. [142] Bergsma, J. J. Wijnstra en K. Hartmans.

Het heette, dat de stichting van de fabriek een reactie was op de prijs die de particuliere fabriek in Hemrik voor de melk betaalde en tegen de „smousjasserij” op de botermarkt in Gorredijk.

Het stemrecht werd aldus geregeld: van 1 t/m 5 koeien 1 stem; van 6 t/m 10 koeien 2 stemmen; van 11 t/m 15 koeien 3 stemmen; van 16 t/m 20 koeien 4 stemmen en boven de 20 koeien 5 stemmen. Ieder nieuw lid betaalde als inleggeld f 5,- per koe. Bij de start waren er 900 koeien. De aanbesteding vond plaats op 30 juni 1897. Er werd gebouwd bij Spaltenburg. De fabriek kwam in werking op 17 januari 1898. De eerste directeur was K. J. Terpstra. Eén der aangesloten boeren hield een dagboek bij en noteerde op 30 januari 1898, dat hij zijn eerste melkgeld had ontvangen en hij schreef: „Mijn vetgehalte bedraagt 3,46%; het gemiddelde is 3,16%, dus best, zoodat ik buiten het kaasgeld” - er werd van den beginne af ook kaas gemaakt - „7½ ct ontvang. Sommigen hebben een gehalte van maar 2,5%, een ander van 4,4%, waardoor ontevreden en blijde gezichten.”

De fabriek in Terwispel in latere jaren Nog steeds is links op de foto een deel van de oorspronkelijke fabriek te zien.

Vlak voor de Eerste Wereldoorlog gebeurde er iets bijzonders. Een aantal van 194 leden uit Tijnje vroeg om te mogen uittreden, teneinde zelf een fabriek te mogen stichten. Er was daar veel nieuw land gewonnen doordat „groote veenplassen tot vruchtbaar weiland werden omgevormd”. Zo ontstond de „Volharding II”.

In 1917 was directeur L. v.d. Sluis opgevolgd door A. van Dijk. In zijn periode viel het besluit om aan de fabriek een veearts te verbinden. Hij werd in 1921 opgevolgd door J. J. Visser. In diens jaren werd er ook boter gemaakt voor de joodse bevolking van Gorredijk. Deze moest een aparte behandeling ondergaan. Daarvoor was een kleine staande karn aanwezig en een lid van de joodse [143] gemeenschap uit Gorredijk was bij het karnen en de verdere bewerking

van de boter aanwezig. In diezelfde periode werd besloten tot aansluiting bij de Gezondheidsdienst voor vee. De ledenvergadering, waar dit besluit behandeld werd, trok een enorme belangstelling. Toen de heer Veenbaas van de Gezondheidsdienst in de vergadering kwam klonk een stem uit de vergadering „Hwat docht dy kearel fan Ljouwert hjir” (wat doet die man uit Leeuwarden hier). De voorzitter antwoordde zeer gevat: „Hy kostet jimme neat” (hij kost jullie niks), waarop de stem uit de vergadering zei: „Lit him dan mar bliuwe” (laat hem dan maar blijven). Op 9 februari 1935 vond een fusie plaats met de fabriek in Hemrik. Daar hadden in 1902 de coöpererende boeren de speculatieve zuivelfabriek „De Nijverheid” van de gebroeders Van der Sluis voor f 8.665,-overgenomen. Een pikante bijzonderheid hierbij was, dat Egbertus van der Sluis zelf tot de coöperatie toetrad, waardoor het aantal ingebrachte melkkoeien aanmerkelijk werd vergroot. Aanleiding tot de fusie was, dat de boeren in Hemrik tot de overtuiging waren gekomen, dat kleinere bedrijven in moeilijkheden konden komen. Overgang naar een andere fabriek kon nu - dat was in 1935 - nog geschieden zonder openen van de beurs. De fusie werd dan ook aangenomen met 125 tegen 22 stemmen. De fabriek in Terwispeel maakte overigens alle ups en downs mee, die ook andere fabrieken ervoeren. Het bedrijf werd steeds aangepast en moderne verwerkingsmethoden deden ook hier hun intrede. In 1954 werd H. Dekens directeur en deze werd, na de fusie met Langezwaag, ook directeur van de nieuw opgerichte coöp. vereniging „Gorredijk e.o.”.

Langezwaag

In 1889 bouwde Izaak de Haan in Langezwaag naast zijn boerderij in Jonkersland een fabriekje. Daarin verwerkte hij centrifugaal de melk van zijn eigen 30 koeien en die van omliggende bedrijven. Het was een echt familiebedrijf.

De boerderij van Izaak de Haan aan de Nijfeart no. 5 Naast de boerderij bouwde hij een fabriekje, waar hij de melk van zijn eigen bedrijf en die van omliggende bedrijven centrifugaal verwerkte

[144] De oudste dochter Popkje stond tweemaal daags op de „ontvangst”, waar zij de melk ontving, die werd aangevoerd met paard en wagen, hondenkar of kruiwagen. „In lyts boerke, flakby, brocht syn molke oan it jok” (een klein boertje, vlakbij, bracht zijn melk aan het jok). De hoeveelheid melk die werd verwerkt, groeide en dat leidde ertoe dat De Haan een nieuwe fabriek liet bouwen aan de Nieuwevaart onder de naam De Haan & Co. De compagnons waren de houthandelaar Job Posthuma, de arts Jan Buisman Ebbinge en Sieger Melles, de olieslager in Gorredijk. De fabriek kwam in 1891 klaar. De melk kwam uit de wijde omgeving, zelfs uit Terwispel, Kortezwaag, Donkerbroek en Beets. In 1894 betaalde de firma De Haan & Co. „voor goede, zuivere, onvervalschte koemelk, aan hunne fabriek te leveren” een prijs van 7 tot 7½ ct, afhankelijk van de boterprijs, „alles per 2 liter”. Rond 1900 werd de melk verwerkt van ongeveer 1.200 koeien.

Maar de boeren vonden dat hun melk meer kon opbrengen en de gedachte een coöperatie op te richten won veld. Op 12 december 1902 was het zover. Tientallen boeren tekenden de acte van oprichting van de coöperatieve zuivelfabriek „Langezwaag”. Er werd een accoord bereikt met De Haan & Co.

Op de eerste balans van de coöperatie stonden de gebouwen vermeld voor f 28.324,64. Een zoon van De Haan, nl. W. J. de Haan, werd de eerste voorzitter, en de assistent bij De Haan & Co., Johannes Meijer, werd de eerste directeur. Toen de coöperatie van start ging, waren er 97 leden met 633 koeien. Een jaar later was het ledental toegenomen tot 138, „melkende 861 koeien”.

De aanvoer bedroeg toen 3.140.633 kg; de melkprijs was 4,1 ct per liter en per 2 liter 8,44 ct. In 1913 werd W. J. de Haan als voorzitter opgevolgd door B. R. Kielstra.

De fabriek, in 1891 klaargekomen, zoals die gebouwd is door De Haan & Co. En zoals die in 1902 door de boeren is overgenomen.

Deze leverde in 1916-1917 69.896 kg melk, waarvoor hij f 7.529,08 ontving.

De totale aanvoer was toen 6.110.590 kg en de prijs bedroeg 9,97 ct per kg. Maar het jaar [145] daarop - het laatste jaar van de Eerste Wereldoorlog - zakte de aanvoer sterk terug tot 4.893.955 kg. Het verslag van de controlevereniging meldde: „De schrale zomer van 1917 en het gebrek aan bijvoeder gedurende den staltijd, waardoor een aantal koeien in ondervoeden toestand verkeerden, zijn oorzaken der daling in opbrengsten over 1917 te beschouwen.” „Een koe, die in ondervoeden toestand verkeert en dus te weinig tot instandhouding van eigen individu krijgt, zal nooit een normale opbrengst hebben. Het oude spreekwoord roept ons toe: Door den bek - melkt men de koe”. Na de oorlog steeg de aanvoer weer geleidelijk. Op 15 april 1935 vroeg de directeur J. Meijer ontslag. In zijn plaats werd benoemd J. H. A. Bekkenkamp uit Uffelte. Ook in Langezwaag beleefde men uiteraard moeilijke dertiger jaren. In het laatste jaar voor de Tweede Wereldoorlog trad de heer Kielstra af als voorzitter en werd opgevolgd door Tj. T. de Jong Jzn. De aanvoer beliep toen 7.717.390 kg en de prijs was f 6,08 per 100 kg. Tijdens het laatste oorlogsjaar, nl. op 24 december 1944, was het bedrijf gesloten. Op 17 april 1945 begon men in het bedrijf, tot grote vreugde van iedereen, die er bij betrokken

De fabriek in Langezwaag niet zo lang voor de sluiting in 1964.

was, weer te werken. Het betekende vrijheid en, zoals de directeur schreef: „Vrijheid van de boer is gelegen in coöperatief verband.” Na de oorlog werkte men uiteraard aan herstel van het bedrijf. Het werd gemoderniseerd op allerlei terreinen: kaas [146] makerij, melkontvangst-tanklokaal, bussenspoelmachine, enz.

Maar de melkaanvoer bereikte merkwaardigerwijs nimmer meer de vooroorlogse hoogte, hoewel men er dichtbij kwam. In 1952, en wel op 18 december, werd op een feestelijke wijze het 50-jarig bestaan gevierd. Op twee achtereenvolgende avonden werd de revue „Gouden Fris-sels” opgevoerd, geschreven door mevrouw A. Meester-de Vries.

Op 1 juli 1959 ging directeur Bekkenkamp met pensioen, maar al heel kort daarna - op 5 augustus - overleed hij. Er werd geen opvolger benoemd, want er was al een zekere samenwerking met Terwispel. Men voelde in Langezwaag, dat er wat moest gebeuren. In het laatste jaarverslag - dat van 1962-1963 - kon men lezen: „Het afgelopen jaar stond vooral in het teken van samenwerking met de omliggende fabrieken. Oorspronkelijk vonden er steeds besprekingen plaats met de fabrieken te Terwispel, Tijnje, Bontebok, Oldeberkoop en Jubbega teneinde te komen tot een verantwoorde vorm van samenwerking. Uiteindelijk is er tenslotte een goede vorm van samenwerking ontstaan met „Terwispel”. En zo ontstond op 24 juli 1963 de coöp. zuivelindustrie „Gorredijk e.o.” In het voorjaar van 1964 werd de fabriek in Langezwaag stopgezet. De melk werd verwerkt in Terwispel. De melkaanvoer in het boekjaar 1963-1964 van de nieuwe combinatie bedroeg 17.889.714 kg. Enkele jaren later ging „Gorredijk e.o.” een fusie aan met Boornbergum en Olterterp tot „Mei-Inoar Ien”.

Boornbergum

„Op heden den 26sten Maart 1903”, zo begint het notulenboek, „heeft er eene bijeenkomst plaats bij v. Weemen te Boornbergum van belanghebbenden bij de oprichting eener Coöperatieve Stoomzuivelfabriek te Boornbergum. Eenige dergelijke bijeenkomsten zijn hieraan reeds

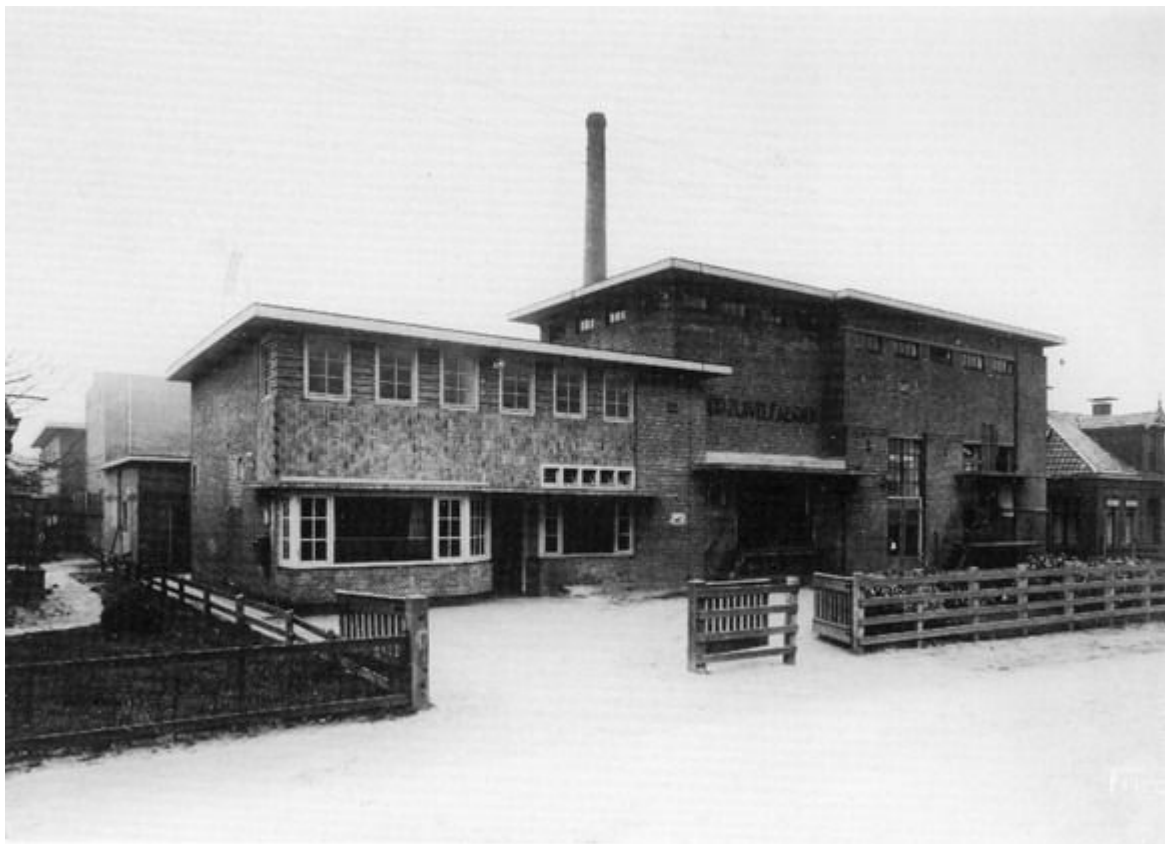
De eerste zuivelfabriek in Boornbergum, gebouwd in 1903.

voorafgegaan.” Dit zou de constituerende vergadering worden. Notaris Keuning uit Beetsterzwaag was[147] aanwezig en las de ontwerp-statuten voor. Deze voorlezing „wordt geheel zonder stoornis of aanmerkingen volbracht; ieder verklaart er zich mee tevreden, waarna de acte door de belanghebbenden ten bedrage van zeker meer dan 100 personen wordt ondertekend.” „Van dit oogenblik af kan de Boornbergumer coöperatieve stoomzuivelfabriek als gevestigd worden beschouwd.” Het was zeker een emotionele gebeurtenis, want het verslag vermeldde: „Bijzonder was de geest, die er heerschte onder de aanwezigen, ieder was vol ambitie, zonder evenwel tot hartstocht over te slaan, orde en harmonie beheerschten het geheele gezelschap zoodanig, dat zelfs de heer Keuning zich gedwongen gevoelde hierover een complimentje te maken, vertrouwend dat harmonie en verdraagzaamheid zouden blijven bestaan ten voordele van de belanghebbenden en tot bloei van het dorp.” Er bestond toen in Boornbergum een particuliere zuivelfabriek van J. G. de Boer en de vraag kwam op of die zou worden gekocht of dat het beter was een geheel nieuwe fabriek te bouwen. Er werden enkele deskundigen geraadpleegd en deze keurden het bestaande fabrieksgebouw af. Nochtans besloot men, na vele onderhandelingen, tot koop voor de somma van f 7.250,-. Men wist, dat dit gebouw ingrijpend zou moeten worden verbouwd en uitgebreid. En dat viel financieel nogal tegen ook. Maar het voordeel van deze handelswijze was, dat de particuliere fabriek van de kaart was verdwenen en er dus geen concurrentie was. De vertimmering kwam gereed op 29 februari 1904. Gedurende die periode werd de melk verwerkt in Oudega en Olterterp. Inmiddels was op 3 augustus 1903 als directeur benoemd F. Anema uit Marssum, die een belangrijk aandeel had in de verbouw. In het eerste volle boekjaar werd er 2.585.637 kg melk [148] verwerkt en die

Zo zag de fabriek er uit omstreeks 1912.

stroom melk werd elk jaar groter. Bij het begin van de Eerste Wereldoorlog was dit 4.240.958 kg en bij het begin van de Tweede Wereldoorlog 11.037.334 kg. Een zeer voorspoedige, maar ook zeer geleidelijke groei. Ook de fabriek in Boornbergum heeft meegewerkt aan verbetering van wegen in haar werkgebied. Voor verharding van de weg Boornbergum-Nij Beets werd f 10.000 bijgedragen en in 1939 werd nog bijgedragen aan de verbetering van de Boornbergumer Hooiweg. De periode van de Tweede Wereldoorlog was uiteraard een moeilijke. Deze kreeg voor de fabriek in Boornbergum nog een bijzonder triest accent. De toenmalige directeur J. Schultz werd in december 1944 door de Duitsers gearresteerd en overleed te Assen op 21 maart 1945 als slachtoffer van de Duitse terreur. Hij was 16 jaar directeur geweest. Zijn opvolger werd de assistent C. van Weperen. Van 12 april tot 6 mei 1945 had de fabriek geen brandstof meer om de ketel te stoken en de melk werd naar andere plaatsen vervoerd. Op 17 december 1949 werden statuten en huishoudelijk reglement gewijzigd en werd de naam Coöp. Zuivelfabriek „Boornbergum” gewijzigd in Coöp. Zuivelfabriek „Mei-Inoar Ien” te Boornbergum. Het duurde tot het boekjaar 1959-1960 eer de melkaanvoer het vooroorlogse peil overtrof. Daarna ging het weer crescendo en in het jaar 1962-1963 was de aanvoer ruim 12½ miljoen kg. Het 50-jarig bestaan op 26 maart 1953 werd op sobere wijze herdacht in een op die dag gehouden ledenvergadering. De directeur schetste de wederwaardigheden van de vereniging gedurende die halve eeuw. Hij hoopte dat ook in de toekomst de vereniging een steun zou mogen zijn voor het welzijn van de boerenstand in Boornbergum, Kortehemmen, Nij Beets en omstreken.

Zo zag de fabriek er in latere jaren uit. Die is dus ingrijpend veranderd, maar de woning rechts van de directeur is onveranderd gebleven gedurende de jaren.

De lotgevallen van de [149] fabriek in Boornbergum waren natuurlijk vrijwel identiek aan die van de bedrijven in de omgeving. In het begin van de jaren zestig oriënteerde men zich vanzelfsprekend op de concentraties in de zuivelwereld. Er werden besprekingen gehouden met fabrieksbesturen uit de omgeving. Maar men werd het uiteindelijk eens met „Gorredijk e.o.” en Olterterp. Op 7 april 1966 vond in café Huisman te Nij Beets een buitengewone ledenvergadering plaats, waar met grote meerderheid van stemmen het voorstel werd aangenomen tot het aangaan van een fusie met de Coöp. Zuivelfabriek „De Hoop” te Olterterp en de Coöp. Zuivelindustrie „Gorredijk e.o.” G.A. te Gorredijk tot de Coöp. Zuivelindustrie „Mei-Inoarlen” G.A. te Olterterp, met inbreng van alle bezittingen en schulden. De andere fabrieken namen besluiten van dezelfde aard. De fusie zou ingaan op 15 mei 1966. Er waren echter nog wat strubbelingen en het werd eind augustus 1966 voordat alles in orde was. De fusie betekende wel het einde van de fabriek te Boornbergum, want in de loop van 1967 werd de fabriek met direktEURSwoning verkocht.

Olterterp

Op 19 december 1892 werd ten huize van Van Welie een vergadering gehouden „tot het oprigten eener Stoomzuivel Fabriek te Olterterp”. Het was een drukbezochte vergadering, waar een voorbereidingscommissie verslag van haar bevindingen deed.

De voorzitter van die commissie hield „eene rede over de achteruitgang, in de laatste jaren, van onze boter op de buitenlandsche markten, hetgeen veel te wijten is aan de ongelijksoortige boter, die hier door eigen bereiding verkregen wordt, en dat sinds 1876 toen de boter haar hoogste prijs bereikt had en wel 70 Gld de 40 kg, sedert dalende is geweest zoodat een Fabriekmatige bereiding zeer gewenscht zou zijn, om onze aloude roem van vroeger weder te her-

winnen, en gedagtig aan de spreuk onzer voorouders „Eendragt maakt magt”, ons aaneen te sluiten eene coöperatie op te rigten en zodoende een meer gelijkmatig produkt te vervaardigen.” De commissie had zich laten voor lichten in Roordahuizum bij Tjisse Kuperus. In het verslag jaar 1891-1892 was de gemiddelde melkprijs daar 8,92 ct. per 2 liter. Het bleek ook, dat coöperaties beter uit de bus kwamen dan „koopfabrieken”. Het besluit viel een coöperatie op te richten en staande de vergadering lieten 36 boeren met 411 koeien zich inschrijven.

Het inleggeld was bepaald op f 5,- per koe. In de bestuursvergadering - er was na de oprichting een bestuur gevormd - van 24 december 1892 werd besloten „om met de Hg Wgb Hr Mr Sandberg in overleg te treden tot het pachten van een stuk grond in de patroonsbosch om aldaar de Fabriek te [150] stigten”. Dit lukte. De heer Sandberg was bereid een vierkant stuk grond van ongeveer $\frac{1}{2}$ ha in erfpacht af te staan voor 25 jaar. De pacht bedroeg f25,- per jaar en ging 1 mei 1893 in. Inmiddels waren door notaris Keuning de statuten ontworpen en op 4 maart 1893 werd de acte gepasseerd tot „oprigting der Coöperatieve vereeniging De Hoop te Olterterp”.

Dit was de eerste zuivelfabriek in Olterterp.

Dan volgt op 7 april de aanbesteding van de „Stoomzuivelfabriek, Directeurswoning en IJs-huis te Olterterp”. Op 27 mei werd E. de Graaf uit Grootegast tot directeur benoemd.

In die vergadering werd medegedeeld, dat „het plan bestaat dat de thans hier in Olterterp aanwezige freule Sandberg dinsdag den 30 Mei 's n.m. te 1 ure de eerste steen zal leggen aan het nieuw te stigten boterfabriek”. Freule Johanna Fransina Sandberg uit Arnhem deed dat inderdaad en haar vader hield daarbij een prachtige rede.

Begin oktober 1893 werd er proef gedraaid en op 4 november vergaderde het bestuur voor het eerst in de nieuwe fabriek. Ook in Olterterp worstelde men al direkt met het probleem van de huisvesting van de vakmensen. Daarom besloot men op 24 februari tot de bouw van drie „knechtswoningen”. De aanneemsom voor die drie woningen bedroeg in totaal f 1.672,-. In het jaar 1895-1896 bedroeg de aanvoer

De Olterterper fabriek omstreeks 1950.

[151] 1.186.784 kg; er waren toen 43 leden met 443 koeien. In die beginjaren worstelde men erg met de melkprijs, die gemiddeld vaak niet eens de f 2,50 per 100 kg haalde.

Uiteraard werd dat later beter. Over het jaar 1909-1910 bedroeg de gemiddelde prijs - bij ondermelk terug - f 4,025 en - bij wei terug - f 5,10 per 100 kg. Hoewel een voorstel in de oprichtingsvergadering „Zondags de Fabriek te sluiten” werd verworpen, werd er een vrij sociaal personeelsbeleid gevoerd. In het begin van deze eeuw bedroeg het aantal werkuren 75 à 80, maar wel werd er elk jaar 5% van de jaarlonen voor een pensioenregeling gereserveerd. Van den beginne af aan was er aan het bedrijf een graanmaalterij verbonden en werd er ten behoeve van de leden veevoer ingekocht. In het boekjaar 1916-1917 werd deze tak van het bedrijf opgeheven. De melkaanvoer was overigens geleidelijk gegroeid en bedroeg in dat jaar rond 5 miljoen kg. M.i.v. 20 april 1926 ging directeur De Graaf met pensioen. Hij werd opgevolgd door P. Stienstra, die na 2½ jaar echter al weer vertrok. In maart 1929 trad P. v. d. Zwaag in die functie aan. Uiteraard werd de fabriek op gezette tijden aangepast aan de omstandigheden van de tijd. Dat gebeurde in de jaren 1926-1927 en eveneens in 1938-1939. In het laatste vooroorlogse jaar lag de aanvoer op 11.741.212 kg; in het laatste oorlogsjaar was die gedaald tot beneden de 5 miljoen kg. Men was overigens in staat geweest gedurende de oorlog de fabriek draaiende te houden. Het nijpend gebrek aan steenkool kon worden ondervangen door aankoop van hout en takkebossen, „terwijl de zeer beperkte stroomlevering het ons toch mogelijk maakte op ongeregelde tijden te draaien. Tijdens de algehele stagnatie hiervan werd de botermakerij stopgezet, en uitsluitend rauwe, volvette kaas gemaakt, welke weer als vanouds uit de hand moest worden verwerkt.” Op 12 maart 1954 was directeur v. d. Zwaag 25 jaar in dienst en hij ging op 12 juni met pensioen. Zijn opvolger, M. Beetstra uit Warns, vertrok twee jaar later naar

[152] Workum, en toen kwam M. Elsenga, tot die tijd werkzaam in Rouveen. De melkaanvoer was in 1965 gestegen tot ruim 17½ miljoen kg. Het bedrijf was natuurlijk aan de omstandigheden en de gestegen melkaanvoer aangepast. De „verbouwingsdrift” was bijna oorzaak, dat de fusie met de verenigingen „Gorredijk e.o.” en Boornbergum struikelde. Tijdens de fusiebesprekingen was er namelijk een besluit genomen het pekellokaal uit te breiden. Dit maakte, één der fusiepartners wantrouwig, maar het werd uitgepraat. Op 7 april 1966 werden de gedane fusievoorstellen in een buitengewone ledenvergadering aangenomen. Maar het jaarverslag 1965-1966 constateerde: „Tot op heden werd aan deze voorstellen nog geen verdere uitwerking van betekenis gegeven.” Maar eind augustus 1966 kwam de coöp. zuivelindustrie „Mei-I-noar Ien” tot stand.

De fabriek in Olterterp in de zestiger jaren.

„Mei-Inoar Ien”

[153] De coöp. zuivelindustrie „Mei-Inoar Ien” G.A. te Olterterp was tot stand gekomen. Het nieuwe bedrijf verwerkte rond 55 miljoen kg melk. De ontwikkeling in de nieuwe vereniging was voor directeur Elsenga van Olterterp een zodanige teleurstelling, dat zijn dienstverband werd geëindigd. Directeur Dekens bleef in Terwispel en directeur Van Weperen verhuisde van Boornbergum naar Olterterp. In deze constellatie ging het bedrijf m.i.v. 1 januari 1969 met alle bezittingen en schulden, lusten en lasten naar „De Zuid-Oost-Hoek”. En daar zouden ze samen één worden.

De Drentse fabrieken

[154] De weg naar fabriekmatige verwerking van de melk was in Drenthe een andere dan in Friesland. De inkomsten uit de boterbereiding waren er sinds het midden van de negentiende eeuw steeds belangrijker geworden. In de tachtiger jaren daalde ook hier de boterprijs enorm. De boeren konden er niet veel tegen doen. De afzet ging via winkelier of handelaar in de vorm van ruilhandel. Een concurrentiepositie zat daar nauwelijks in. In Drenthe stond er echter iets tegenover. Dat was de export van geslacht vee, vooral naar Engeland. Hèt exportartikel bij uitstek waren de „Londense biggen”. Deze grote export was aanleiding voor het ontstaan van exportslagerijen. Maar met de dalende boterprijs en de stijgende vleesexport liep de melkveestapel terug. Deze begon weer te groeien na 1895 als gevolg van een stijgend prijspeil. De landbouwcrisis, die elders de opkomst van zuivelfabrieken had versneld, werkte in Drenthe eerder vertragend. Wel had de crisis de zwakke plekken in de botermakerij aan het licht gebracht, te weten onregelmatige kwaliteit door de bereiding op de boerderij en de gebrekkige afzet via winkelier of handelaar. Fabriekmatige verwerking van de melk kon hierin, in navolging van Denemarken, verbetering brengen. Het eerste fabriekje werd in 1880 opgericht door de Maatschappij van Weldadigheid in Frederiksoord. In het verslag over „De Drie Gemeenten” in Elstlool werd hierover iets verteld. De eerste echte coöperatieve zuivelfabriek kwam tot stand in Rogat bij De Wijk in 1889. Daarna ging het snel. In 1895 waren er al 36 fabriekjes; in 1898 waren het er 70 en in 1902 102, waarvan 88 coöperatief. Iets meer dan de helft daarvan had handkracht. In 1903 werd bijna 85% van de Drentse melk fabriekmatig verwerkt. De fabrieken in Anloo, Grolloo en Rolde behoorden tot de oudsten.

Anloo

Dit dorp had al vrij vroeg een zuivelfabriek. Op 17 november 1895 werd de bouw ervan gegund. De fabriek stond toen midden in het dorp aan de Brinkstraat. Aan de stichting was natuurlijk wel het één en ander vooraf gegaan. Al gauw na de gunning werd een directeur benoemd in de persoon van H. Eggens op 12 januari 1896. Het ging kennelijk niet zo voorspoedig met het bedrijf, want op 5 juli 1913 moest het de poorten sluiten. De melk ging toen naar de fabriek in Eext.

Anloo bleef echter niet lang zonder zuivelfabriek. Op 3 augustus 1915 werd ten overstaan van notaris Robertus Driessen ter Meulen te Zuidlaren de acte gepasseerd, waarbij werd opgericht de Coöp. Stoomzuivelfabriek en Korenmalerij „De Eensgezindheid” gevestigd te Anloo. Er waren enkele tientallen ondertekenaars. De eerste vijf daarvan waren Harm Hamming uit Annen, Geert Veendijk uit Gasteren, Hendrik Greving uit Anloo, Berend Daling en Roelof Meursing. Zij waren op 30 juni 1915 al gekozen als eerste bestuur, terwijl de drie eerstgenoemden respectievelijk voorzitter, secretaris en penningmeester waren. Het maatschappelijk kapitaal bedroeg f 8.000,-, verdeeld in aandelen van f 5,-. Op 4 oktober 1915 werd een perceel heide van 3½ ha aan de Annerweg aangekocht. Op een deel daarvan werd de fabriek gebouwd en het overige werd later ontgonnen. Dat deel werd ook gebruikt als vloeiveide en men liet er Friese schapen op grazen, die voorzitter en secretaris op de veemarkt in Groningen kochten. In december 1915 kwam de vergunning tot de bouw van de „fabriek, kantoor en noodige gebouwen”. De bouw vergde f 16.763,- en de inrichting[155] kostte f 16.224,-. Tot directeur werd benoemd E. Buiters. Op 10 juni 1916 werd de eerste bestuursvergadering aan de fabriek gehouden.

De coöp. Zuivelfabriek en korenmalerij te Anloo, zoals deze in 1916 in gebruik werd genomen.

In 1922 bedroeg de aanvoer ruim 2,3 miljoen kg melk; in 1928 was dat al opgelopen tot ruim 3,1 miljoen kg.

Opvallend is, dat in die jaren een commissie voor melkvervalsing fungeerde. Er werd nog wel eens met de melk geknoeid. De overtollige ondermelk ging naar de fabriek in Roden. Merkwaardig waren ook de aankondigingen van ledenvergaderingen. Meestal werden die gehouden in één der café's van Anloo, Annen of Gasteren „des avonds om half acht (zonnetijd)”. Een punt van aanhoudende zorg waren ook hier de melkritten. Toen de fabriek gebouwd werd liet men ook vijf melkwagens maken. Er moest toen natuurlijk worden gezorgd voor paarden, want het vervoer ging uiteraard nog per paard en wagen. Men hield goed in de gaten, waar een geschikt paard te vinden was. Zo werd in 1918 een paard verkocht, maar de directeur meende „een goede te weten en wel de witte van J. Dekens te Annen”.

Moest er een paard worden verkocht, dan gingen meestal voorzitter en secretaris daarmee naar Norgermarkt. De melkritten in 1932 waren Anlo, Gasteren, Annen, De Bulten, Schipborg, Schuilingsoord en Moeras, De Bartelaar. Ook hier werd in die jaren fel gediscussieerd over de vraag, of de boeren verplicht waren boter af te nemen. Opvallend was, dat de directeur toestemming vroeg en ook verkreeg om administrerend kerkvoogd te zijn. In 1939 werden er plannen gemaakt om de fabriek te verbouwen. Het gebouw was langzamerhand na bijna 24 jaar te klein geworden. De Anloër boeren vonden het plan, zuinig als ze waren, te luxueus en het werd met ruime meerderheid afgestemd. Een jaar later was het oorlog en kwam er van verbouwen niets meer. In dat jaar 1939 trad Harm Hamming af als voorzitter. Hij was dat vanaf de oprichting in 1915 geweest. Hij werd opgevolgd door K. Mulder.

Niet zo lang daarna, in 1941, bestond de fabriek 25 jaar. Men was echt van plan dit jubileum

Foto voorgaande blz.: *In 1953 is er een geheel nieuwe fabriek gebouwd.*

[157] feestelijk te vieren en dan samen met de vrouwen. „De melk”, zo werd er gezegd, „is een van de grootste factoren op onze bedrijven, waarvoor van den vroegen morgen tot den late avond door menig huisvrouw een warm aandeel wordt uitgevoerd en daarom zou het voor deze vrouwen een aangename herinnering zijn”. Maar in plaats daarvan werd op 5 juni 1941 een algemene ledenvergadering gehouden. Men hield alles kalm en eenvoudig met het oog op de tijdsomstandigheden. Toen in de oorlog de klokken niet meer mochten luiden, werd in de algemene vergadering in 1941 besloten in plaats daarvan een sirene van de fabriek te laten fluiten om 9 uur en 12 uur. Aan het einde van de oorlog was er nog sprake van om jam te maken, maar met het oog op de zeer geringe voorraad brandstof werd daarvan afgezien. Direct na de oorlog werd J. R. Schuiling uit Annen voorzitter. De wisseling ging, zoals dat aan het eind van de oorlog vaker gebeurde, geruisloos. Secretaris was toen B. Haange uit Gasteren.

Anloo is altijd een betrekkelijk kleine fabriek geweest. In 1951 bedroeg de melkaanvoer 5.654.134 kg; in 1959 was dat gestegen tot 6.776.907 kg om in 1962 duidelijk boven de 7 miljoen kg uit te komen.

Op 3 mei 1968 vond het eerste gesprek plaats met Rolde en Grolloo over een fusie. De vergaderingen volgden elkaar snel op. In de algemene vergadering van 6 juni 1968 werd gezegd: „De eigenlijke stichters van de DOMO krijgen uiteindelijk de slechtste prijs”. De DOMO had besloten de fabrieken in één exploitatie onder te brengen en een aantal zou worden gesloten. Ook Anloo zou dicht gaan en daarom wilde men een fusie. Het bedrijf zou opgeheven worden en men behoefde dan geen uitteergeld te betalen. Alle 317 leden stemden voor de fusie. Later in dat jaar bleek, dat de DOMO de oude vereniging zou belasten met uitteergeld. „Daar dit volgens ons”, aldus het Anloër fabrieksbestuur, „geen reden heeft”, namen de drie - Anloo, Grolloo en Rolde - een advocaat. Op 26 augustus 1968 vond de laatste vergadering van de coöp. zuivelfabriek „De Eensgezindheid” in Anloo plaats. In oktober werd o.m. aan Anloo het lidmaatschap van de DOMO ontnomen. Tot 31 augustus 1970 bleef het bedrijf fungeren als melkontvangststation, daarna stond het een tijd leeg. Momenteel is er een vleesverwerkend bedrijf in gehuisvest.

Grolloo

Op woensdag 3 oktober 1894 werd bij notariële acte opgericht de coöp. vereniging „Vooruitgang zij ons doel”, die „een zuivelfabriek tot bereiding van roomboter te Grolloo, gemeente Rolde, provincie Drenthe” ging exploiteren. De comparanten waren Jan Hagting (landbouwer), Tiemen Boerema (godsdienstonderwijzer), Egbertus Pieter Hoben (landbouwer), Albert Huizing (landbouwer), Hendrik Zijgers (landbouwer), Arend Hofsteenge (landbouwer) en Berend Hilberts (landbouwer), allen wonende te Grolloo. Er werden aandelen op naam uitgegeven, groot ieder tien gulden, in het geheel tot een bedrag van f 1.030,-. Met die f 1.030,- konden de bouwkosten worden betaald. De inrichting vergde nog eens f 980,-, zodat de totale kosten f 2.010,- bedroegen. Het was een handkrachtfabriekje, dat aan de kleine brink - nu Voorstreek no. 5 - verrees. Op 7 december 1894 werd de eerste melk ontvangen en wel 600 L. De boeren moesten hun melk zelf brengen. De vereniging was aangegaan voor een periode[158] van vijftien jaar. Toen die periode om was, werd de duur van de vereniging verlengd. Voorzitter was toen Hendrik Zijgers en secretaris Martinus Wolting.

Maar voordat dat gebeurde, had de vereniging in Grolloo de stoot gegeven tot oprichting van de Bond van Coöp. Zuivelfabrieken in Drenthe in 1897.

De eerste coöp. zuivelfabriek in Grolloo; het was een handkrachtfabriek, gebouwd in 1894.

Op 1 januari van dat jaar bestonden er in Drenthe 56 coöperatieve fabrieken, waarvan 40 met handkracht en 16 met stoom. In Grolloo was men van mening, dat de coöperatieve gedachte niet beperkt moest blijven tot het dorp, maar dat alle coöperatieve fabrieken moesten samenwerken in een bond. „Op oud Drentse wijze werden zij” - dat waren de fabrieken -, „met de boerhoorn geroepen naar de vergadering in het Grolloër holt”. Daar werd op 11 mei 1897 de Drentse zuivelbond geboren. Onmiddellijk traden 15 bedrijven toe, waaronder natuurlijk Grolloo, maar ook Anloo en Rolde. Grote stimulator daarbij was wijlen meester G. F. Crone uit Oudemolen. In 1912 traden de boeren van Schoonloo toe als lid.

Dat betekende een grote stijging van de melkaanvoer. Het gevolg was, dat in 1914 werd besloten een stoomzuivelfabriek te bouwen en daaraan tevens een korenmalderij te verbinden. Bij acte van 25 maart van dat jaar werd opgericht de coöp. vereniging, genaamd „Coöperatieve Stoomzuivelfabriek en Korenmalderij Vooruitgang Zij Ons Doel”. Handkracht werd dus vervangen door stoom. Maar er werd ook op een geheel nieuwe plaats gebouwd. De nieuwe fabriek verrees aan de zuidkant van het dorp even buiten de toenmalige bebouwing aan de Schoonloërstraat. Het oude pand, dat nog lange tijd „t aol fabriekie” heette, werd verbouwd tot woning. De kosten van de nieuwe fabriek bedroegen f 24.000,-; directeur werd H. Lunsing. Enkele jaren na de nieuwbouw - in 1917 - bedroeg de melkaanvoer 675.885 kg.

In 1924 kwam ook de melk van de boeren uit Schoonoord aan de fabriek. In de ledenvergadering van 31 mei 1924 vroeg één der leden of het ook mogelijk was de melk „des zondags morgens te ontromen gedurende de zomermaanden.

Foto volgende blz.: *Zo zag de in 1914 gebouwde fabriek aan de Schoonloërstraat er uit.*

Foto voorgaande blz.: *En zo werd de fabriek verbouwd in 1956*

[161] Daar er nog al meer leden waren, die zulks ook wel wenschen zal door het bestuur een verzoek tot den Burgemeester worden gericht of zulks mogelijk is". Ruim een jaar later verklaarde de directeur „wanneer men hiertoe overging het noodzakelijk zal zijn, dat er een vijfde werkkraft" werd benoemd. Met 100 tegen 23 stemmen besloot men op „dezelfde voet voort te gaan". Maar in 1934 gebeurde het. In die dertiger jaren werd met nadruk gewezen „op de nog veel voorgekomen manier om in plaats van natuurboter nog altijd margarine te koopen". In 1934 werd ook besloten voorlopig geen gedrukte jaarverslagen uit te geven. In 1939 werd gevraagd om „'s middags kwart voor twaalf een signaal vanaf de fabriek te geven. Met algemene stemmen werd hiertoe met daverend applaus besloten".

In 1951 nam de heer Lunsing, na een dienstverband van 43 jaar, ontslag. Hij werd opgevolgd door K. de Raad.

Nadat in 1956 de aanschaf van een bussenspoelmachine afgestemd was, werd ruim twee jaar later tot die aanschaf overgegaan.

In 1964 werd het feest van het vijftig jarig bestaan van de stoomzuivelfabriek gevierd. Opgevoerd werd de feestrevue „'t Is goed gegaan", geschreven door Joh. Lingema uit Coevorden. Voorzitter was toen H. Popping. De aanvoer was in dat jaar 5 miljoen kg. Toch wel iets bijzonders was, dat in juni 1967 besloten werd, samen met de bedrijven uit Zuidlaren, Borger en Rolde, een melkwinningsadviseur aan te stellen. Dat zou gebeuren voor een periode van twee jaar, gedurende welke subsidie werd verkregen.

Op 15 februari 1968 kwam het fusievoorstel in de ledenvergadering. Men kon zich niet verenigen met de gang van zaken bij DOMO-Bedum. Zodra de fusie rond was, zou de melk naar „De Zuid-Oost-Hoek" in Oosterwolde gaan. Maar het voorstel werd ingetrokken, omdat de toezegging was verkregen, dat binnen DOMO-Bedum ieder bedrijf zijn zelfstandigheid kon behouden. Maar deze toezegging kon niet gestand worden gedaan en op 6 juni 1968 werd met Anloo en Rolde besloten tot oprichting van een nieuwe coöp. vereniging „De Samenwerking" te Rolde met 403 stemmen voor, 5 tegen en 6 blanco. Aanvankelijk bleef de melkontvangst in Grolloo, maar op 31 augustus 1970 werd ook deze gesloten. Het pand werd daarna verkocht aan een garagebedrijf.

Rolde

In Rolde was men al vroeg geïnteresseerd in fabriekmatige verwerking van melk. Gedurende de winter van 1894 werd er een cursus over fabriekmatige boterbereiding gegeven, waarvoor grote belangstelling bestond. Op 17 januari 1895 kwamen de markegenoten bijeen om te praten over het beschikbaar stellen van een stuk grond voor de bouw van een zuivelfabriek. Er werd daarvoor gratis een stuk grond aan de noordkant van de Brink nabij het armenhuis afgestaan. Men was zeer voortvarend, want op 7 februari 1895 vond de aanbesteding al plaats. De aanbestedingssom was f 1.480,-. Veertien dagen later eerst werd bij notaris jhr. J. A. G. van der Wijck te Assen de Coöp. Handkracht Zuivelfabriek „Ons Voordeel" opgericht. Eind mei 1895 kwam de fabriek in werking. Het was geen groot bedrijf, want na bijna een jaar, op 1 mei 1896, was er 700.000 liter melk aangevoerd. Directeur was toen A. Ottens uit Rolde. Deze bleef slechts twee jaar en ging, wegens onenigheid met het bestuur, naar elders. In zijn plaats

[162] kwam M. Hofsteenge, directeur in Gasteren, die tot 1913 die functie bleef vervullen. In dat jaar werd de Coöp. Handkracht Zuivelfabriek „Ons Voordeel” opgeheven. In de plaats daarvan werd opgericht de „Rolder Coöperatieve Stoomzuivelfabriek en Korenmaalterij”, gevestigd te Rolde. De oprichtingsacte werd op 9 mei 1913 verleden voor notaris K. R. Rambonet te Assen en ondertekend door Albert Bakker, landbouwer en Jan Henderikus Jetzo van Wageningen, zonder beroep, te Rolde, mede namens 105 anderen, vrijwel allen landbouwers. Een bijzondere ondertekenaar was Jan Sijbring, „voor en ten behoeve van het werkhuis van de diaconie der Nederduitsch Hervormde gemeente”. Directeur werd H. Gerrits, die op 24 december 1912 was benoemd.

Het werkhuis van de „Nederduitsch Hervormde gemeente” in Rolde.

De aanbesteding van de verbouw van de handkrachtfabriek tot stoomfabriek vond plaats op 10 februari 1913 en was 18 juli klaar. Er was nu een nieuwe fabriek, maar er was te weinig melk. Alleen de boeren uit Rolde, Nijlande en Eldersloo waren lid, terwijl de helft van de boeren uit Balloo de melk wel leverde, maar geen lid was. Maar er leken kansen te komen. Een oud-directeur vertelde daarover het volgende: „In 1914 werd er gepraat met Grolloo, maar dat liep op niks uit, want daar ging men de fabriek zelf verbouwen”.

Een jaar later werd de handkrachtfabriek in Amen stopgezet. Het bestuurslid B. Beijering en de directeur gingen er toen heen. Men had al tegen elkaar gezegd: „Als de eerste boer, die wij bezoeken, geen toezegging doet, dan behoeven wij niet verder te gaan”. Bij de eerste boerderij aangekomen, bleek alleen de vrouw thuis te zijn. Die zei onmiddellijk, „dat ze tegenstander waren om de melk naar Rolde te leveren, omdat Rolde de straat” - bedoeld werd de verharde weg -, „over Nijlande en Eldersloo ging leggen en niet over de Amerweg”. De melk ging naar Assen. Maar een jaar later was men in Amen van gedachten veranderd. Assen wilde de melk wel houden, maar men moest in Amen zelf de kosten van transport

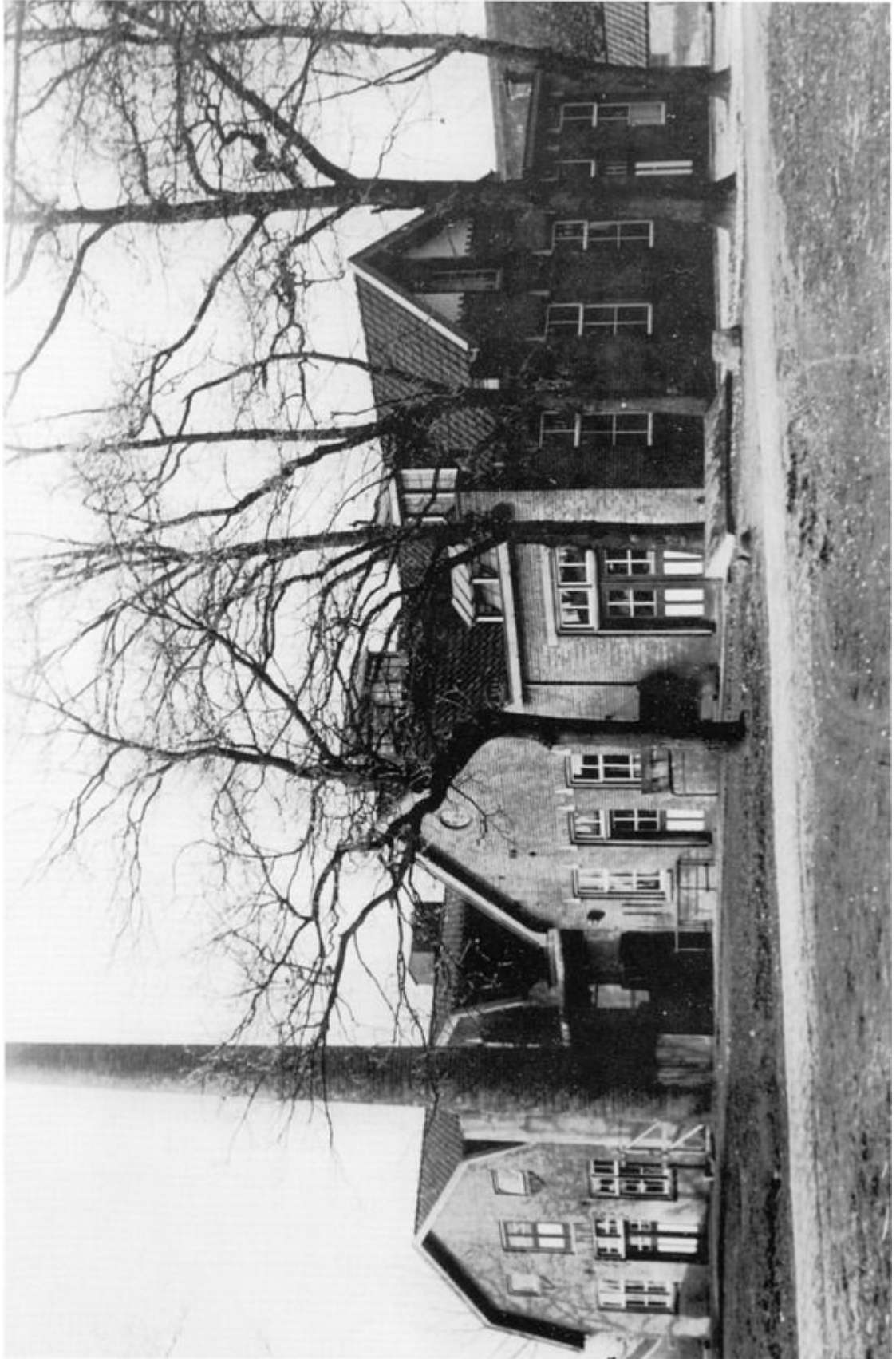

Foto voorgaande blz.: *Dit was de Rolder coöperatieve stoomzuivelfabriek en korenmalerij, zoals die in 1913 werd gebouwd De fabriek is steeds op dezelfde plaats gevestigd geweest.*

[164] betalen, terwijl Rolde dat wel voor haar rekening wilde nemen. Toen werden de boeren uit Amen leverancier van Rolde. Daar stond tegenover, dat de tweede helft van Balloo dat voorjaar ook naar Assen was gegaan. Maar die kwam een jaar later terug. En toen kwamen op een zondagmiddag in augustus 1917 twee melkleveranciers uit Anderen „om te vragen of wij in Rolde de melk van Anderen wenschten te ontvangen. En als dat wel het geval was of wij dan met het bestuur in Anderen wilden komen praten”. Geantwoord werd, dat wanneer Anderen lid wilde worden, dan was het in orde. Wilde men alleen maar los leverancier zijn, dan was er in Rolde geen behoefte. De twee uit Anderen waren niet gemachtigd om op deze basis zaken te doen en ze zouden een week later terug komen. Dat gebeurde en men vroeg of het bestuur „des maandagsavonds in het Café van P. Oostra in Anderen wilde komen”. Dat werd beloofd. „En wij zijn er 's maandagsavonds met 12 bestuursleden en commissarissen heen geweest. Maar toen wij bij het Café Oostra kwamen liet het zich niet best aanzien, want de deur was voor ons gesloten en het bestuur van Eext was aanwezig”.

Men wilde al rechtsomkeert maken, maar één der bestuursleden stelde voor, aangezien het werk voor die dag toch gedaan was: „Laten wij daarom eerst even door Anderen gaan. Want er zijn nog bestuursleden bij, die Anderen nog nooit helemaal gezien hebben”. Aldus werd gedaan en toen men terugkwam mocht men naar binnen, maar de bestuursleden van Eext bleven ook. De directeur van Rolde voerde toen het woord en zei, dat Rolde een vrije fabriek was en dat de winst aan het eind van het jaar uitgekeerd werd aan de leden en leveranciers. Men kende toen nog geen ledenkapitaal. De voorzitter van Rolde vroeg toen of men genegen was lid te worden. De eerste, die gevraagd werd, dacht er niet aan, maar de volgende drie stemden toe. Daarop verliet het bestuur van Eext het café. De eerst gevraagde trok zijn neen in en allen zegden toe en waren ook allen genegen te tekenen. Een paar jonge boeren zeiden nog: „Dan zit er zeker ook nog wel een goeie borrel aan”. Die kon er toen natuurlijk wel af. Dat had men net achter de rug, of er kwam bericht uit Balloo, dat alle boeren, zowel de leveranciers aan Rolde als de leveranciers aan Assen, bereid waren lid te worden. De leveranciers uit Amen werden toen ook lid. Men kende toen in Rolde geen losse leveranciers meer.

Met de melk, die aan Assen werd geleverd door de boeren uit Balloo, kreeg men nog problemen. Het was 1917, dus in de Eerste Wereldoorlog, en de fabriek in Assen moest consumptiemelk leveren en die zou te weinig melk hebben. Maar navraag bij de burgemeester en een der wethouders bracht aan het licht, dat Assen melk genoeg had en de melk uit Balloo bleef in Rolde. De fabriek ging nu een hoopvolle toekomst tegemoet. Wat merkwaardig was, dat de Rolder fabriek in 1927 met nog veertien andere Drentse fabrieken gelijklopende statuten kreeg. Dit werd geregeld door de Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken in Drenthe. In 1955 werd op 21 en 22 februari het 60-jarig bestaan gevierd. Het bekende Friese gezelschap Tetman de Vries uit Leeuwarden kwam met de revue: „De tijd staat niet stil”.

In 1959 vond een algehele wijziging van de statuten plaats. De vereniging droeg sindsdien de naam „Coöperatieve Zuivelfabriek, Aan- en Verkoopvereniging en Korenmalerij „Rolde” G.A.”. Hiervoren wordt melding gemaakt van „het werkhuis van de diaconie der Nederduitsch Hervormde Gemeente”. De[166] vereniging had dit werkhuis aangekocht - het laatste gedeelte in 1962 - afgebroken en er vervangende bebouwing op gesticht, o.a. een zestal woningen en

Foto voorgaande blz.: Zo heeft de zuivelfabriek annex aankoopvereniging en korenmalenlang in het dorpsbeeld van Rolde gestaan Na de aansluiting bij „De Zuid-Oost-Hoek” heeft het pand in de tweede helft van de zeventiger jaren, na verbouwing, een woonbestemming gekregen Duidelijk is echter nog de fabrieksgevel te herkennen aan de Grolloërweg.

Wat van het werkhuis van de Herv. Gemeente gemaakt werd.

een zuivelwinkel, die op 21 augustus 1963 officieel werd geopend.

Maar het bedrijf werd ook voortdurend aan de omstandigheden aangepast; het bleef een modern bedrijf.

De vereniging in Rolde had in 1938 van harte meegewerkt aan de oprichting van de DOMO. En toen deze organisatie na de Tweede Wereldoorlog haar activiteiten uitbreidde, juichte men dat van harte toe. Ook het samengaan met de coöp. zuivelfabriek „Bedum” in 1964 zag men duidelijk als een voordeel. Het in hetzelfde jaar gepresenteerde zuivelplan viel echter niet in goede aarde. In het kort hield het plan drieërlei in: de vorming van een provinciale eenheid, één netto melkprijs en samenvoeging van zuivelbond en DOMO.

Het punt, dat vooral stak, was dat de DOMO de bedrijven wilde overnemen en dan zelf kon bepalen of, en zo ja, wanneer een bedrijf zou worden gesloten, hetgeen een der leden de uitspraak ontlokte: „De Overige Melkfabrieken Overbodig”. Daar wilde men niets mee te maken hebben en men hoopte - ledenvergadering van 29 oktober 1964 - dat men zich eens zou gaan

bezighouden „met dingen waar de boer zelf om vraagt en zich niet bezig te houden met plannen, die uitgevonden zijn door mensen, die zeer ver van het boerenleven af staan”. Een jaar later sprak men uit nog in alles achter de DOMO te staan, maar deze „moet de stichters van haarzelf niet vergeten”. De houding tegenover de DOMO werd echter steeds afwijzender, hoewel men het er in Rolde moeilijk mee had. In het verslag van de ledenvergadering van 4 april staat de volgende cri de coeur:

Een beeld van de Roldermarkt anno 1964 met op de achtergrond de silo van de Coöperatieve Zuivelfabriek, Aan- en Verkoopvereniging en Korenmalerij „Rolde” en de pijp van de zuivelfabriek

[168] „Het eigenaardige is in al onze boerenlandbouworganisaties, dat men de mond vol heeft over het sluiten van zuivelbedrijven en de kleine landbouwbedrijven, maar dat aan de top niets behoeft te veranderen. Wanneer daar eens wat moet veranderen, dan is dat het uitbreiden van personeel. Men tracht de boerenbestuursleden voor hun plannen te winnen door ze een hoge vergoeding voor vergaderingsbezoek te geven, zodat 90% van al de bestuursleden in de top bevreesd zijn voor hun baantjes”. En even verder: „In al onze toporganisaties en ook in andere instanties wordt meer rekening gehouden met de mensen in paleizen, bungalows en flatten, dan met zijn eigen nuchtere bevolking waar het uiteindelijk een keer vandaan moet komen”.

Het moest wel tot een breuk komen. Dat gebeurde ook, maar Rolde stond daarin niet alleen. Op 7 december 1967 was er een vergadering met de vereniging uit Grolloo. Besloten werd toen een fusie aan te gaan en bij de DOMO weg te komen. Een commissie werd ingesteld om de combinatie voor te bereiden. Deze bracht op 10 januari 1968 een bezoek aan „De Zuid-Oost-Hoek” en kreeg een zeer gunstige indruk. Dit alles was natuurlijk aan de DOMO niet ontgaan. Er vond een gesprek plaats met de hoofddirecteur en daarin werd toegezegd, dat de zelfstandigheid van het eigen bedrijf gegarandeerd werd. „Het bestuur is baas in eigen huis”. De fusievoorstellen lagen al klaar, maar werden hierna teruggenomen. De secretaris schreef in zijn verslag: „Hopende dat we het goed gedaan hadden”.

De DOMO werd in kennis gesteld van het feit, dat het fusievoorstel was teruggenomen, maar er werd duidelijk bij gesteld, dat het het vertrouwen in de hoofddirecteur was geweest, dat dit had bewerkstelligd. Groot was de teleurstelling toen het DOMO-bestuur begin april 1968 de toezeggingen van de hoofddirecteur niet wilde waarmaken. Aan het eind van die maand was er een gesprek met en in Anloo over een eventuele fusie. Alle drie stonden daar positief tegenover en ook om uit de DOMO te treden. Op 6 juni 1968 werd in een buitengewone ledenvergadering de fusie behandeld. Deze werd met vrijwel algemene stemmen aanvaard. Er werd in die vergadering echter alleen maar gesproken over het uittreden uit de DOMO. De drie verenigingen werden opgeheven en opgericht werd de „Coöp. Zuivelfabriek, Aan- en Verkoopvereniging en Korenmalerij „De Samenwerking”, gevestigd te Rolde. Op dat moment had de fabriek in Rolde een aanvoer van bijna 11 miljoen kg melk.

De acte van oprichting werd 20 juni 1968 gepasseerd en de 22e ging de melk, dat was bijna 24 miljoen kg op jaarbasis, naar Friesland. De wederwaardigheden van deze drie Drentse bedrijven gingen toen op in die van „De Zuid-Oost-Hoek”.

Coöp. Zuivelindustrie „Oost-Groningen”

[169] Bij K.B. van 29 juni 1883 werd de „Koninklijke bewilliging” verleend op het ontwerp van de acte tot oprichting van de „N.V. Oldambster Zuivelfabriek en Melkinrichting” te vestigen in Winschoten. Deze „bewilliging” was gevraagd door Jurjen Roelofs, landgebruiker te Finsterwolde en vier anderen. Deze vier waren Geert Hesse Goeman, landgebruiker te Beerta, Boelo Luijtjen Tijdens, landgebruiker te Nieuw-Beerta, Jacob Hendrik Phaff, rentenier te Winschoten en mr. Harm Hesse, advocaat en procureur te Winschoten. Het maatschappelijk kapitaal bedroeg f25.000,-, verdeeld in 250 aandelen van f100,-. Het doel van de vennootschap was de „oprichting eener stoomboterfabriek en melkinrichting te Winschoten, om die te exploiteeren door de bereiding van boter en kaas, het koopen en verkoopen van zuivelproducten, het mesten van vee en varkens, en andere daaraan verwante werkzaamheden”.

De notariële acte werd op 6 augustus gepasseerd en op 31 augustus vond de aanbesteding plaats „van een fabrieksgebouw voor zuivelbereiding, voor gebouw met woning, stoomschoorsteen, brandstofloods, enz. op de zoogenaamde Pottebakkerij alhier”. Op 3 april 1884 kwam de fabriek in bedrijf. In de Winschoter Courant van 4 april werd vermeld, dat de afzet de eerste dag reeds 40 liter bedroeg. „Of de onderneming zal slagen hangt er grootendeels van af, of er genoeg melk zal worden aangebragt, en of de fabriek een voldoende aantal vaste afnemers zal hebben”. „Tengevolge van het in werking komen van de fabriek, hebben reeds eenige melkverkoopers hier ter plaatse de melk van 9 of 8 cent op 7 cent per liter gebragt. Een van hen heeft het zelfs door den plaatselijken omroeper laten bekend maken”. En in de krant van 23 april kondigde de directeur aan, dat „aan de fabriek te bekomen was: zoete melk tegen 7½ cent per liter, afgeroomde melk 3½ cent, karnemelk 3 ct per liter; zoete room 7 cent per deciliter en boter tegen f 1,50 de kg”. Maar ook hier begonnen na verloop van tijd de boeren zich te roeren.

In 1908 was er een beweging de zuivelfabriek te doen overgaan naar de veehouders van Beerta, Nieuw Beerta en Finsterwolde. Onder leiding van P. H. ten Have uit Beerta ging een commissie daarmee bezig en in de herfst van 1908 waren meer dan 100 veehouders bereid om lid te worden van een nieuwe vereniging, indien deze op coöperatieve grondslag de melk zou willen verwerken. Op 21 juni 1909 kwam de nieuwe vereniging tot stand, opgericht door 121 belanghebbenden. Het was een coöperatie-op-aandelen met 143 aandeelhouders. De prijs per aandeel was f 125,- en het kapitaal was groot f 20.000,-. Van de vennootschap kocht men de fabriek voor f 18.000,-. In de statuten kwam nog de merkwaardige bepaling voor, dat leveranciers, wier jaarlijks inkomen „volgens de hoofdelijke omslag hunner gemeente niet meer dan f 500,- bedraagt” gelijk gesteld werden met aandeelhouders.

Eerste directeur van de vereniging werd H. in het Veld, in 1911 opgevolgd door J. Kiestra, die na een jaar zijn post overdroeg aan S. Kornelis uit Oldeboorn, die 40 jaar directeur zou blijven. In 1914 bedroeg de melkaanvoer 2.546.326 kg; 20 jaar later 11.181.389 kg. In de eerste periode kwam de melk uit Beerta, Nieuw Beerta, Midwolda, Finsterwolde, Oostwold, Ekamp, Stads- en Kroonpolder en de Reiderwolderpolder. Iets later ook uit Oude en Nieuwe Schans. Bij het begin van de Eerste Wereldoorlog kwam de melk ook uit het gebied ten zuiden van

Foto volgende blz.: *Zo zag het bedrijf in Winschoten er rond het jaar 1950 uit.*

[171] Winschoten en wel uit Wedde, Bellingwolde, Blijham, Onstwedde, Meeden, Mussel en Vlagtwedde.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog daalde de melkaanvoer met sprongen. Op 30 september 1944 werd de directeur door de bezetters naar Helgoland gebracht, maar hij kwam gelukkig eind maart 1945 weer terug. Eind 1944 werd de melkinrichting op last van de Duitsers ingericht tot centrale keuken. Op 4 december van dat jaar moest er voor 3.000 man worden gekookt. Na de oorlog kwam de melkaanvoer geleidelijk weer op gang, ondanks de concurrentie van de Leijmpf, die in 1946 in Sappemeer een vestiging stichtte. De heer Kornelis ging na een diensttijd van 40 jaar in 1952 met pensioen en werd opgevolgd door H. Postma, tot die tijd directeur van de coöp. zuivelfabriek „De Vliet” in Rouveen. Zijn opdracht was tweeledig en wel enerzijds de ombouw tot een echte coöperatie, anderzijds het bedrijf aan te passen en te moderniseren. Het eerste deel van de opdracht kwam formeel tot stand op 3 januari 1953. Toen werd de Coöp. Melkinrichting en Melkproductenfabriek „Winschoten e.o.”, afgekort C.M.M., in het leven geroepen. Deze C.M.M. werd ook eigenaresse van de N.V. Oldambster Zuivelfabriek en Melkinrichting, afgekort O.Z.M.I., die overigens wel bleef voortbestaan. Deze vennootschap heeft nog een rol gespeeld in Friesland, want in april 1969 nam zij de N.V. Freia te Veenwouden over. In datzelfde jaar verkocht O.Z.M.I. de melk via de C.C.F. aan de buurfabrieken. De buurfabrieken namen de melk over, het gebouw bleef eigendom van O.Z.M.I. Later kocht de heer Postma het gebouw van O.Z.M.I., met het doel dit gebouw als zuivelmuseum in te richten.

Het tweede deel van de opdracht, de aanpassing van het bedrijf, begon in 1954 en was eind 1958 gereed, toen er in totaal bijna 2½ miljoen gulden was geïnvesteerd. Toen begon zich ook reeds de herverkaveling van de Groningse zuivelwereld af te tekenen. In de zestiger jaren gingen Holwierde met Bedum een fusie aan met de DOMO, evenals Farmsum. De coöp. zuivelfabriek Duurswold te Slochteren ging samenwerken met Winschoten in de daarvoor opgerichte bestuurscoöperatie „Combinatie Oost-Groningen”. Dat gebeurde in 1960. De zuivelfabriek te Slochteren was ontstaan uit een fusie met Kolham in 1937. Dat was een vennootschap. In 1942 volgde een fusie met de Woldjer Stoomzuivelfabriek en werd de Coöp. Zuivelfabriek en Melkinrichting „Duurswold” G.A. opgericht. Deze ging in 1944 een fusie aan met de Stoomzuivelfabriek te Harkstede en in 1948 trad ook de Noord- en Zuidbroekster Stoomzuivelfabriek toe. De laatstgenoemde was de eerste stoomzuivelfabriek in de provincie Groningen, opgericht in 1882.

Het betrof hier allemaal betrekkelijk kleine fabrieken, die elk tussen de 1½ en 2½ miljoen kg melk verwerkten. Winschoten alleen was groter dan de anderen samen. In totaal verwerkten de genoemde fabrieken in 1939 ruim 22 miljoen kg melk en dat was in 1959 nog vrijwel gelijk. Het aandeel van Winschoten daarin was in die periode echter opgelopen van 12½ naar 15½ miljoen kg. De anderen waren in dezelfde verhouding teruggelopen. Maar na de totstandkoming van de „Combinatie Oost-Groningen” kwam de groei. Deze combinatie was een samenwerking tussen de Coöp. Zuivelfabriek „Duurswold” te Slochteren en de C.M.M. „Winschoten e.o.”. In 1969 fuseerden deze volledig en werd de Coöp. Zuivelindustrie „Oost-Groningen” G.A. te Winschoten opgericht. In 1961 zat [173] men op 26.682.332 kg, in 1976 al op ruim 48 miljoen kg melk. Het sprak vanzelf, dat het bedrijf hierbij moest worden aangepast. Vooral in de zestiger jaren vonden uitbreidingen en modernisering plaats.

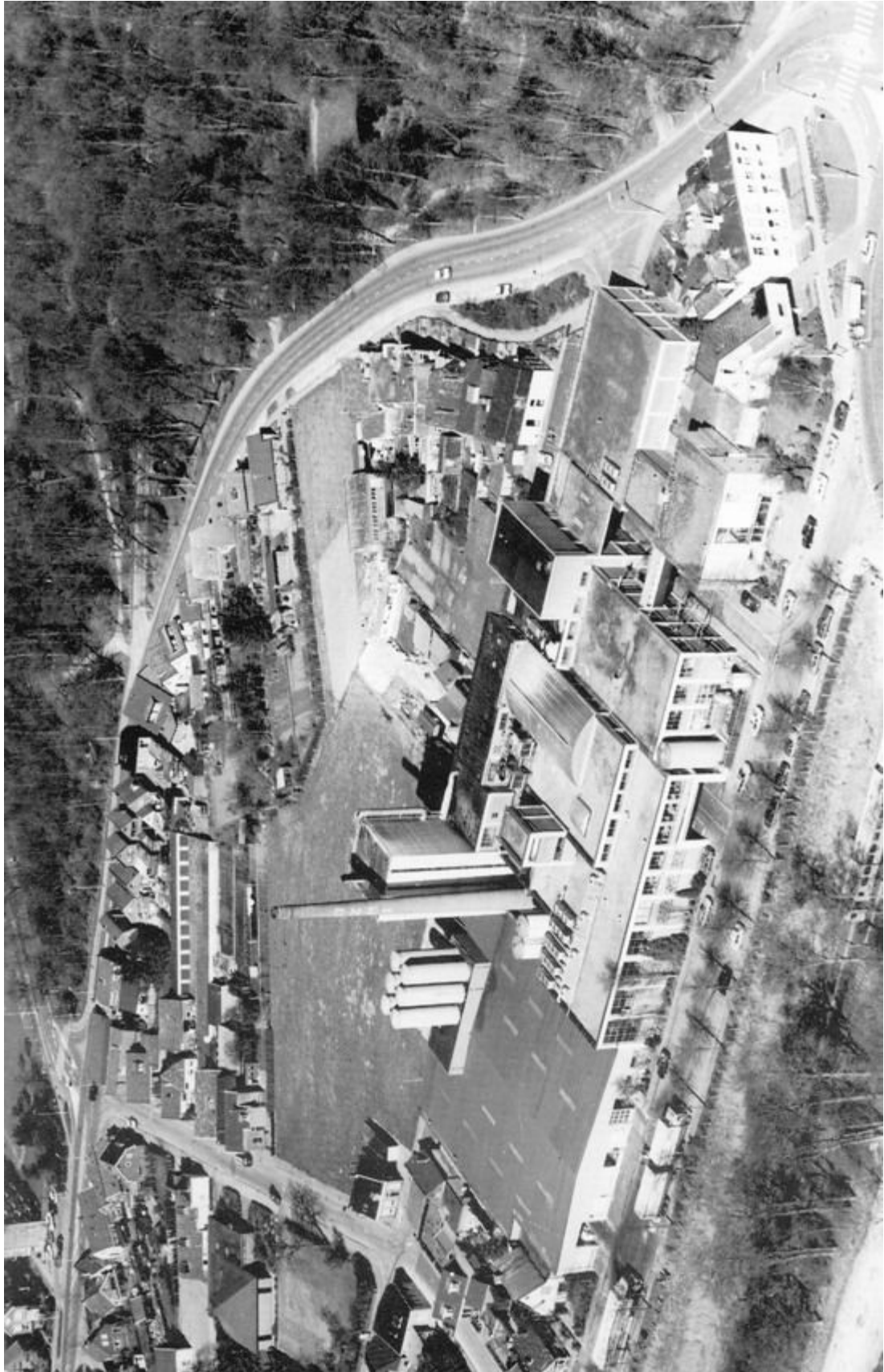

Foto voorgaande blz.: *Luchtfoto van het Winschoter bedrijf anno 1988.*

Een bijzonder fenomeen was nog de z.g. jeepmelkerij. In de jaren 1962-1967 werd voor een 20 tot 25 veehouders, voornamelijk wonende in het Oldambt, de organisatie van het melken verzorgd. In de genoemde periode werd van deze leveranciers ruim 7 miljoen kg melk verkregen, waarvoor zij aan melkgeld f 33,13 per 100 kg ontvingen. De kosten van het melken bedroegen f 10,36 per 100 kg. Nadien werd de jeepmelkerij losgemaakt van de fabrieksactiviteiten en werd verzelfstandigd. Deze vorm van tijdelijke hulpverlening betekende echter wel, dat op een aantal bedrijven de veehouderij is gebleven. Inmiddels waren er op provinciaal niveau ontwikkelingen geweest, die van belang waren voor de zuivelfabrieken. In 1962 kwam een fusie tot stand tussen de Groningse Zuivelbond en de Drentse Zuivelbond. Twee jaar later verscheen het zuivelplan Drenthe met als één der conclusies, dat een fusie tussen bond en DOMO noodzakelijk was.

In hetzelfde jaar 1964 kwam de fusie tussen DOMO en Bedum tot stand. Dit alles betekende een verregaande invloed van de DOMO, ook in de zuivelwereld in de provincie Groningen. De zuivelbond probeerde hier enigermate onderuit te komen en wilde meer bevoegdheden tot zich trekken, o.m. door een verplichte accountantsdienst en verhoging van het uittreegeld. De C.M.M. „Winschoten e.o.” en de coöp. zuivelfabriek „Duurswold” zegden daarop m.i.v. 1 januari 1969 het lidmaatschap van de zuivelbond op. De zuivelbond poogde nog het uittreegeld van f259.993,- te incasseren, maar dat slaagde niet. Ook de DOMO deed nog een poging, zij het voor een veel lager bedrag, maar ook dit leed schipbreuk door tussenkomst van de rechter. In 1980 werd de heer Postma als directeur van de Coöp. Zuivelindustrie „Oost-Groningen” vervangen door J. van Duivenvoorden.

De heer Postma bleef echter directeur van de N.V. O.Z.M.I. De Winschoter zuivelfabriek maakte echter moeilijke tijden door. In 1979 betaalde zij de op één na laagste melkprijs. Aansluiting in de richting van de DOMO lag niet voor de hand en zo ontstond er contact met „De Zuid-Oost-Hoek”, waar de melkprijs tot één der beste van Nederland behoorde. In december 1980 besloot men een fusie aan te gaan met „De Zuid-Oost-Hoek”. Maar deze fusie viel bij de Frico-DOMO niet in goede aarde. De deelgenotenvergadering van de C.C.F., die statutair met de fusie moest instemmen om de Winschoter melk als „Friese” melk te erkennen, ging niet accoord. En ook de Friese Zuivelbond had problemen. Maar er werd wat op gevonden. Er kwam toen - in september 1981 - een samenwerkingscontract tussen de beide bedrijven tot stand, op grond waarvan „De Zuid-Oost-Hoek” de melk in exploitatie nam. Uiteraard zou de melkprijs voor beide verenigingen dezelfde zijn.

In mei 1986 stemde de C.C.Friesland echter in met de fusie en wel met ingang van 29 december 1985. En daarmee ging de Coöp. Zuivelindustrie „OostGroningen” op in „De Zuid-Oost-Hoek”.

Verantwoording

Gegevens voor dit boek werden verkregen uit / van:

Notulenboeken, jaarverslagen en statuten van de coöperatieve zuivelfabrieken in Oosterwolde, Elsloo, Wijnjeterp, Waskemeer, Terwispel, Langezwaag, Boornbergum, Olterterp, Anloo, Grolloo, Rolde en Winschoten.

Rijksarchief te Assen.

Rijksarchief te Leeuwarden.

Ir. J. Bieleman: „De landbouw in de periode 1850-1945”, in Geschiedenis van Drenthe, onder redactie van dr. J. Heringa. Boom, Meppel, 1985, pag. 547-590.

Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken: De kaasbereiding in nieuwe banen, Leeuwarden 1970.

Commissie Dorpsbelangen Grolloo: Grolloo, van verleden tot heden, pag. 114 e.v., 1983.

Drs. K. Tjepkema: Hoe boeren het bolwerken. De Friese Landbouwcoöperatie, Instituut voor Landbouwcoöperatie in Friesland. Leeuwarden, 1986.

50 jaar zuivelcoöperatie: Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken in Drenthe, Assen 1947.

Dr. T. H. Oosterwijk: Notities uit de geschiedenis van de Ooststellingwerfse dorpen, 1977.

J. P. Wiersma: Erf en Wereld, Drachten 1959.

Leeuwarder Courant.

Nieuwsblad van het Noorden.

Nieuwe Ooststellingwerper.

De Woudklank.

Verschillende particulieren.

Fotoverantwoording

De foto's zijn deels afkomstig uit de archieven van de verschillende fabrieken en deels beschikbaar gesteld door het Instituut voor Landbouwcoöperatie in Friesland (I.L.C.). Voorts zijn er foto's afkomstig uit de gemeentearchieven van Ooststellingwerf en Rolde; het boek: Kijk op Grolloo, van de Commissie Dorpsbelangen Grolloo; de FRAM te Heerenveen; de Leeuwarder Courant en de Provinciale Drentsche en Asser Courant. Tenslotte stelden verschillende particulieren foto's beschikbaar, t.w.: mevr. Dongstra-Nijenhuis, de heren Hartmans en Nicolai, mevr. Trul en mevr. Van Weperen, allen te Oosterwolde. De foto van de potstal op blz. 9 is afkomstig uit het boek „Tekenje foar Fryslân” van Ids Wiersma. De Fryske Akademy verleende de welwillende toestemming voor publicatie.

Voorzover bekend, zijn de foto's opgenomen van de volgende fotografen:

Foto Bureau Rollema, Leeuwarden: 165.

Foto Huizinga, Stadskanaal-Appingedam-Musselkanaal: 159, 160.

J. D. de Jong, Heerenveen: 59, 69, 71, 142, 151, 152.

Nrd. Ned. Persfotobureau „Folkers”, Groningen: 167.

Foto Vonk, Meppel: 91.

Johan Witteveen, Heerenveen: 83, 94, 95, 98.

[177]

Colofon – oorspronkelijke uitgaven

Layout en druk : Drukkerij Van der Meer b.v., Oosterwolde (Fr.).
Litho's omslag : A.W.L. repro, Leeuwarden.
Bindwerk : Binderij Abbringh B.V., Groningen.
Omslag : Zo zag kunstschilder Ton Voorzanger in 1964 de fabriek van de zijde van de
Mr. Verwerstraat.
Gedrukt op : 120 gram Papilin..
Binnenwerk : gedrukt op 115 grams Perseus Silk.
Lettertype : tekstpagina's: Souvenir 11 punten. fotobijschriften: Souvenir Italic 10 punten.

Inhoud	
Inleiding	7
De aanloop	9
De eerste fabrieken in de Stellingwerven	9
Naar de coöperatieve vorm	13
Op eigen benen	18
Naar de echte coöperatie	20
De eerste fusies	24
Tot de Eerste Wereldoorlog	28
De Eerste Wereldoorlog	32
De twintiger jaren	39
De grote crisis	47
De Tweede Wereldoorlog	54
Herstel en opbouw	63
De vijftiger jaren	67
„De Zuid-Oost-Hoek” wordt geboren	78
„De Zuid-Oost-Hoek” op weg	81
Een toenemende melkstroom	86
Het bedrijf anno 1970	93
De breuk met de Frico	96
Interne aangelegenheden	101
In de slag met de DOMO	104
De fusie met de C.Z. „Oost-Groningen”	109
Het laatste decennium	113
Nawoord	123
Historisch overzicht melkaanvoer	124
„De Drie Gemeenten” te Elsloo	126
Wijnjeterp	133
Waskemeer	137
„Mei-Inoar len” (Samen Eén)	140
Terwispel	140
Langezwaag	143
Boornbergum	146
Olterterp	149
De Drentse fabrieken	154
Anloo	154
Grolloo	157
Rolde	161
Coöp. Zuivelindustrie „Oost-Groningen”	169
Verantwoording	175
Inhoud	178
Toevoeging	
Trefwoordenindex	180

Trefwoordenregister

Abortusbang.....	70
Acmesa - Assen.....	113, 119
Anloo.....	4, 88, 101, 154, 155, 157, 158, 161, 168, 178
Appelscha.....	18, 22, 24, 26, 29, 38, 45, 58, 61, 66, 71, 80
Assen.....	61, 63, 86, 113, 148, 162, 164
Banning E.....	133
Beets.....	144
België.....	38, 40
Bergsma uit Elsloo 1e 'tankmelker' 1966.....	84
Bezema Alb.	25
Boekhorst.....	29
Boer P. A.	107
Boer P. A. de.....	103, 107
Bontebok.....	146
Boornbergum.....	4, 89, 136, 140, 146, 147, 148, 149, 152, 153, 178
Briltl.....	113
Bussenboeren.....	104
Bussenspoelmachine.....	68, 134, 146, 161
C.A.O. voor de zuivel.....	64, 67
C.C.F.....	48, 56, 88, 101, 109, 111, 112, 171, 173
Cheddar kaas.....	119
Coberco.....	99, 118, 119
Consumptiemelk.....	33, 56, 58, 68, 164
Coöperatieve Condensfabriek „Friesland.....	48
Crisis Pachtwet.....	48
Crisis Zuivelcentrale.....	48
Crisis Zuivelwet.....	47
De Drie Gemeenten - Elsloo.....	93
De Goede Verwachting - Workum.....	118, 119
De Kievit BV. Meppel.....	114
De Ommelanden.....	109
Deense karn.....	70
Denemarken.....	9, 47, 154
DMV Campina.....	118, 119
DOC - Hoogeveen.....	119
DOMO.....	87, 88, 99, 101, 103, 104, 105, 107, 109, 111, 112, 114, 119, 157, 166, 167, 168, 171, 173
DOMO-Bedum.....	161
Donkerbroek.....	10, 18, 26, 27, 34, 57, 58, 72, 114, 133, 136, 138, 144
Douwenga	25
Drachten.....	26, 90
Drachten - Leijmpf.....	90, 92
Duitsland.....	33, 36, 40, 41, 50, 52, 58, 79, 114
Edammer kaas.....	119
Eerste Wereldoorlog.....	28, 32, 71, 73, 127, 133, 142, 145, 148, 164, 169
Elsloo.....	11, 12, 13, 18, 24, 73, 78, 79, 80, 81, 84, 86, 93, 97, 98, 101, 115, 119, 126, 127, 128, 129, 130, 133, 154
Engeland.....	9, 19, 47, 50, 154
Eurospray BV.....	113, 116, 119
F.N.Z.....	52, 93, 98, 107
Feikema IJ. W.....	17
Fochtelloo.....	20, 22, 25, 26, 34, 56, 61, 80
Frankrijk.....	29, 32, 40, 72
Frederiksoord.....	129, 154

Frico.....	57, 63, 71, 81, 88, 96, 97, 98, 109, 111, 112, 113, 114, 129
Frico-Domo.....	173
Friesche Maatschappij van Landbouw.....	9, 20
Frisian Dairy Trade Comp.....	113
Frisonne.....	116
Gerkesklooster.....	113
Gorredijk.....	10, 19, 29, 32, 64, 89, 140, 142, 143, 144, 146, 149, 152
Gorter W. - directeur.....	18, 52, 58
Goudse kaas.....	81, 119
Grolloo.....	4, 87, 88, 101, 154, 157, 161, 162, 168, 178
Grootegast.....	104, 150
Grouwstra J. K. - assistent.....	46
Grouwstra J. K. - directeur.....	57, 64, 71, 72
Handkrachtfabriek.....	18, 20, 24, 25, 26, 126, 157, 162
Haule.....	18, 27, 58, 136
Haulerwijk.....	25, 26, 133, 136, 138
Hemrik.....	133, 142, 143
Hoitinga D. - directeur.....	72, 73, 79, 115
I.V.Z.....	68
In- en Verkoopbureau voor Zuivel (I.V.Z.).....	68
Jardinga.....	45
Jelsma J. K. - directeur.....	73, 79
Jelsma J. K. - Jelsma.....	81
Jelsma K.....	130
Jelsum.....	18
Jubbega.....	133, 146
Kadova-vaten.....	93
Keestra F.....	40, 41
Klaver Vier - Donkerbroek.....	114
Knijpstra P.....	24
Knol O. J. - directeur.....	130
Kolen.....	62
Kortehemmen.....	148
Kortezwaag.....	144
Kunstwol.....	52
Kuperus Tj. R.....	12, 13, 17, 18, 34, 140, 149
Landbouw-Egalisatiefonds.....	68, 83
Landbouwcrisiswet.....	48
Langedijke.....	20, 27, 45, 72, 80, 81
Langezwaag.....	4, 89, 140, 143, 144, 145, 146, 178
Laudevat.....	93
Leegduurswold.....	20
Leerdammer kaas.....	116, 119
Leijmpf-fabrieken.....	90
Machinale kaasbereiding - 1923.....	40
Makkinga.....	20, 24, 25, 61, 133
Margarinekwestie.....	63
Marum.....	104, 105
Melkpoeder.....	40, 41, 50, 63, 68, 93, 99, 115, 119
Melkprijzen.....	118, 119, 134
Melkstaking.....	58
Melkunie.....	119
Melkvervoer.....	28, 45
N.N.B.....	43
N.N.K.....	33, 43
Nederlandsche Tramweg Maatschappij.....	19

Nieuw-Appelscha.....	10
Nij Beets.....	148, 149
NIZO.....	116
Noord Nederlandsche Zuivelverkoopvereniging.....	43
NoordNederland.....	114
Noord-Nederland.....	112, 115, 116, 118, 119
O.Z.M.I.....	113, 171, 173
Oldambster Zuivelfabriek en MelkInrichting (O.Z.M.I.).....	113
Oldeberkoop.....	25, 27, 30, 41, 133, 146
Oldeboorn.....	114, 169
Olterterp.....	4, 89, 90, 101, 115, 116, 119, 136, 138, 140, 146, 147, 149, 150, 153, 178
Ondernemingsraad.....	67, 80, 122
Oost-Groningen.....	4, 103, 109, 111, 112, 113, 169, 171, 178
Oosterwolde.....	2, 7, 11, 12, 13, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 26, 27, 31, 34, 35, 43, 48, 57, 58, 61, 67, 70, 71, 73, 78, 79, 80, 81, 83, 86, 87, 90, 93, 97, 101, 103, 105, 113, 115, 116, 119, 123, 126, 127, 130, 132, 133, 138, 161, 175
Ooststellingwerf.....	7, 9, 13, 17, 18, 22, 24, 34, 93, 123, 126
Oudega.....	147
Overdijk D.W.....	18
Pekellokaal.....	32, 40, 89, 93, 152
Pensioenregeling.....	43
Perforavaten.....	93
Popma J. H. M. ir.....	115
Posma M. Veearts.....	64
Posthuma E.....	17
R.V.V.O.....	56
Rijksbureau voor de Voedselvoorziening Oorlogstijd (R.V.V.O.).....	56
RMO.....	84
Rogat.....	154
Rolde.....	4, 87, 88, 89, 92, 97, 101, 154, 157, 158, 161, 162, 164, 166, 167, 168, 178
Roordahuizum.....	12, 18, 140, 149
Rouveen.....	115, 152, 171
Runderhorzelbestrijding.....	52, 63
Russchen R.....	46
Scheurplicht.....	57
Schultz J. - directeur.....	148
St. Oedenrode.....	19, 24, 25
Steggerda.....	11, 18, 41
Stellingwerven.....	11
Stoker J. L.....	80, 81, 103
Stoker J.L.....	78
Stoker van Langedijke J.L.....	72
Stremsel- en Kleurselfabriek.....	62
Superheffing.....	114, 115
t.b.c.....	63, 70
Tankmelken.....	84, 93, 104, 105
Ten Kate Holding.....	113
Terpkaas.....	116
Terwispe.....	4, 89, 90, 136, 140, 141, 143, 144, 146, 153, 178
Tiesinga P. J.....	19
Tijnje.....	146
Tolbert - Leijmpf.....	90, 92
Tuberculosebestrijding.....	52
Tweede Wereldoorlog.....	53, 54, 129, 134, 137, 145, 148, 166, 171
Uffelte.....	145
Ultra-filtratietechniek.....	113, 115, 116, 118
Veenhuizen.....	34

Veenwouden.....	9, 171
Veghel.....	118
Velde J. Y. vd.....	133
Verstuivingsinstallatie.....	63
Verstuivingstoren.....	95
Verwer L. G. mr.....	7, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 24, 126
Visser C. ing.....	115
Vondeling Adam.....	66, 72, 73, 103
Vondeling H.....	80
Walsenpoedermachines.....	95
Warga.....	9, 12, 13, 81
Waskemeer.....	4, 25, 26, 34, 86, 87, 92, 133, 134, 138, 178
Weibrokken.....	95
Weidum.....	113
Weipoeder.....	70, 93, 115, 119, 138
Weper.....	34, 64
Weperen C. van - assistent.....	148
Weperen C. van - directeur.....	89, 153
Weperen J. F.....	13, 31
Weperen J. F. van.....	20, 31
Weperen J. van.....	107, 116
Weperen L. J. van.....	46, 52, 56, 64
Weperen L. van.....	80
Weperen S. A.....	37
Weperen S. A. van.....	13, 19, 20, 38
Werff G. D. Veearts.....	64
Westerkwartier.....	123
Wijnjeterp.....	85, 86, 92, 101, 133, 134, 136, 178
Willinge Prins E.....	25
Winschoten.....	103, 109, 111, 113, 115, 116, 119, 169, 171, 173
Workum.....	88, 118, 152
Zevenhuizen.....	104
Zuidelijk Westerkwartier.....	104, 105, 107
Zuivel (C.A.O.).....	64
Zuivelbank.....	34, 37
Zuivelfonds.....	68, 83
Zutphen.....	118
Zwart H. A.	19

